

Sosyal Bilimler
Enstitüsü

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE ve DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

**ÖĞRETMENLERİN GÖZÜNDEN KAZAKİSTAN'DA OKULLARDA
DİN DERSLERİ VE DERS KİTAPLARINA DAİR BİR İNCELEME**

Yüksek Lisans Tezi

AİGERİM BAKYTOVA

İstanbul, 2023

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ve DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

**ÖĞRETMENLERİN GÖZÜNDEN KAZAKİSTAN'DA OKULLARDA
DİN DERSLERİ VE DERS KİTAPLARINA DAİR BİR İNCELEME**

Yüksek Lisans Tezi

AİGERİM BAKYTOVA

Danışman: Doç. Dr. BANU GÜRER

İstanbul, 2023

ÖZET

ÖĞRETMENLERİN GÖZÜNDEN KAZAKİSTAN'DA OKULLARDA DİN DERSLERİ VE DERS KİTAPLARINA DAİR BİR İNCELEME

Kazakistan Cumhuriyeti halkı Müslüman olan bir devlettir. 1991'de Kazakistan bağımsızlığına kavuştuktan sonra ülkede ekonomik, politik, kültürel vb. durumlarla birlikte dini açıdan da birçok gelişme yaşanmıştır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği'nin izlediği politikadan dolayı 70 yıl dinden ayrı tutulan ülke halkının dine olan merakı bağımsızlığı elde ettikten sonra gün geçtikçe artmıştır.

Kazakistan Cumhuriyeti 1991 yılında bağımsızlığına kavuşunca, 15 Ocak 1992'de "Din İnanç Özgürlüğü" yasası kabul edilmiştir. Bununla birlikte dinin, devlet tarafından kontrol edilmesine yönelik olarak 21 Mayıs 2011'de Kazakistan Cumhuriyeti'nde Din İşleri Komitesi kurulmuştur. Halkın ihtiyacını karşılamak amacıyla dinle ilgili kanunlar kabul edilmiş ve başka ülkelerden dini öğreten hocalar getirilmiştir. Ancak dini öğrenmek ve öğretmek çeşitli problemleri beraberinde getirmiştir. Örneğin Mısır'dan gelen eğitimcilerin Araplara özgü geleneklerle birlikte dini öğretmesi ve halkın Arapların geleneğini, kültürünü din olarak algılamaları suretiyle zaten kaybolma tehlikesi altında olan Kazak kültürüne, geleneklerine karşı çıkması, batıl inançları benimsemeleri büyük bir sorun oluşturmıştır.¹ Başka ülkelerden gelen hocaların Kazak geleneğine ait olmayan görüşe sahip olması ve bazı batıl inançtaki yeni dini hareket misyonerlerinin ülkeye rahatça girmesi dini durumun karmaşık bir hale gelmesine yol açmıştır. Örneğin 2010'dan sonra birçok dindar Kazak, Suriye'ye "cihat" adı altında savaşmaya gidip birçoğu vefat etmiştir.² Bu durum, gün geçtikçe yaygınlaşarak genç kitleyi kendi gruplarına davet etmiştir.

2003 yılında gençlerin dini soru(n)larına cevap bulabilmesi amacıyla öğrencilerde dini altyapı ve batıl inançlara karşı bilinç oluşturma doğrultusunda ortaokullarda din dersi müfredata alınmıştır. Günümüzde bu ders, zorunlu olarak ortaöğretim 9. sınıfta sürdürülmektedir. 2016'da eski ders kitabı güncellenmiş ve "*Sekülerlik ve Din Bilgisinin Esasları*" adıyla tekrar yayınlamıştır.³ Ancak bu ders kitabı hakkında çeşitli tartışmalar mevcuttur. Fakat bu tartışmaların nedenini inceleyen ve Kazakistan devlet okullarında okutulan din dersi ile ilgili problemleri dile getiren ve çözüm üreten araştırmalar yok denilebilecek kadar azdır.

Bu araştırmamızda Kazakistan'da devlet okullarında din dersi ve din ders kitabına dair inceleme yapılmış, ders hocalarının görüşleri ortaya konulmuştur. Çalışma; giriş ve sonuç haricinde, üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde, Kazakistan hakkında genel bilgilere (tarihi, ekonomik, kültürel, dini durum) yer verilmiştir. İkinci bölümde ise Kazakistan'da din eğitiminin tarihsel süreci gözden geçirilmiş, örgün ve yaygın din eğitimi kurumları hakkında bilgiler verilmiştir. Örgün din eğitiminde kullanılan ders kitabı hakkında

¹ Zhandos Yrskybayev, "Kazakistan'da Yaygın İslam Din Eğitimi: Kazakistan'ın Güney Bölgesi Cami Kur'an Kursları ve Yaz Kur'an Kursları Örneği", (Yayınlanmış Doktora Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2021, s. 17.

² Батыр Калибек, "Влияние Религиозного Фактора на Нравственное Воспитание Военнослужащих Национальной Гвардии Республики Казахстан" (Kazakistan Cumhuriyeti Ulusal Muhafız Birliği Askeri Personelinin Ahlaki Eğitimine Dini Faktörün Etkisi), Vestnik dergisi S.1, 2018, s.8.

³ Konstantin Sokolovskii, "К Вопросы Подготовки Педагогов к Преподаванию Предмета «Светскость и Основы Религиоведения» в Казахстанской Средней Школе" (Kazakistan Ortaokulunda "Laiklik ve Dini Bilgilerin Temelleri" dersine Öğretmenlere Hazırlık Soruları), Interactive plus dergisi, s.15.

tartışmalı konular ve eleştiriler incelenmiştir. Din ders kitabını incelerken konuların, öğrencilerin yaş seviyesine uygunluğuna, hedeflenen kazanımların kitapta nasıl yer verildiğine dikkat edilmiştir. Son bölümde ise devlet okullarındaki din dersi ve kitabı hakkında din dersi hocalarıyla mülakat yapılmıştır. Sonuç kısmında ise araştırma neticesinde elde edilen verilerden genel değerlendirme yapılmış ve Kazakistan'daki din derslerine dair ortaya çıkan sorunlar üzerine bazı çözüm önerileri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kazakistan'da Din Eğitimi, Örgün Eğitimde Din Eğitimi, Kazakistan'da Din Dersi.

ABSTRACT

AN ANALYSIS OF RELIGIOUS COURSES AND TEXTBOOKS IN SCHOOLS IN KAZAKHSTAN FROM THE EYES OF TEACHERS

The Republic of Kazakhstan is a Muslim state that has been as such for centuries. After gaining its independence in 1991, several developments and changes were made in religious subjects along with the advancements in economical, cultural and political ones. Having been kept away from religion for 70 years by the policies of the Union of Soviet Socialist Republics, the people's interest in their religion increased each passing day with their independence.

After the Republic of Kazakhstan became an independent state in 1991, "Law of Religious Freedom" came to pass in January 15th, 1992. Along with this development, in May 21st, 2011 the Ministry of Religious Affairs was established as a means of having the religious subjects be controlled by the state of the Republic of Kazakhstan. Several laws regarding religion came to pass and religion educators were brought in from different countries in order to meet the religious needs of the people. However, learning and teaching the religion brought several problems with it. For example, Arabian educators from Egypt teaching the religion in accordance with their own traditions and the people embracing superstitions and rejecting the already endangered Kazakh culture and traditions by perceiving these Arabic traditions and culture as the religion itself caused a great issue. Educators from other countries having views that don't belong in Kazakh traditions and the fact that missionaries from some of new superstitious religious movements being able to enter the country easily also complicated the religious situation in the country. For instance, many religious Kazakhs travelled to Syria in order to fight in the name of "Jihad" after 2010, and most of them passed away there. This complex religious situation of the state escalated each passing day, resulting in such religious groups spreading their influence and recruiting new youths as their members, culminating in some events at the scale of terrorism in the country.

In the year of 2003, religion classes were added in the curriculum of middle schools in order to answer the religious questions youths have as a means to both establish a religious infrastructure and immunity to superstitions in youth. This class is still being taught as a mandatory in 9th grade of middle schools at the present. In 2016, the old textbook was updated and reinserted to the curriculum under the name of "Secularism and the Basis of Religious Knowledge". However, there are several discussions regarding this textbook. Research regarding the textbooks of religious classes in schools of the state are close to being non-existent. In this research, religious classes and textbooks in the state schools of Kazakhstan were examined and the views of the educators of this class were stated.

This work consists of the introduction, three follow-up sections and conclusion. In the first section, general information regarding the state of Kazakhstan (historical, economical, cultural, religious) is given. In the second section, historical period of religious education in Kazakhstan is reviewed and information about formal and non-formal religious education institutions is given. Debated subjects and criticism about the textbook used in formal education is covered in this section. Special attention was given to the suitability of the topics to the age level of the students and how the targeted achievements were included in the book during the examination. In the last section, interviews with the religion teachers about the religion classes and their textbooks in the state schools. In the conclusion, a general evaluation was derived

from the data obtained as a result of the research and some solution suggestions were presented on the problems arising in the religion classes in Kazakhstan.

Key Words: Religious Education in Kazakhstan, Religious Education in Formal Education, Religious Lessons in Kazakhstan.

Kazakistan bağımsızlığını ilan ettikten sonra yeni kurulan devlet sisteminin din kavramıyla karşı karşıya gelmesi, din hakkında birçok kararın alınmasına neden olmuştur. Devlet, din ve devletin birbirinden ayrı olduğunu belirtmiş ve laiklik sistemini benimsemiştir. Bilindiği üzere yetmiş yıldır Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin himayesi altında olan Kazakistan halkı, egemenliğini aldıktan sonra dini sorularına cevap aramaya başlamıştır. Yıllardır kendi geleneklerinden, kültüründen ve dininden ayrı kalan milletin dini boşlukları yabancı hocalar tarafından doldurulurken başka değerler (gelenek, kültür) göz ardı edilmiştir. Bu bağlamda devlet hem milli hem dini altyapısı oluşan yeni vatandaş tipini yetiştirmelidir. Belirtilen anlayışı benimseyen vatandaş tipinin yetiştirilebilmesinin en önemli araçlarından biri eğitim, özellikle de din eğitimidir.

Örgün din eğitim sistemi, devletin yeni vatandaş tipini yetiştirmede önemli bir role sahiptir. Fakat ülkede eğitim sisteminde din eğitimi, din yeni tanınmış bir alan olduğundan dolayı birçok eksiklikleri söz konusudur. Hem din ders kitabında hem ders esnasında karşılaşılan sorunların büyük kısmına çözüm üretil(e)memiştir. Ülke, bağımsızlığa kavuştuktan sonraki dönemlerde din eğitiminin örgün eğitimindeki konumu sıkça tartışılmış ve tartışılmaya devam etmektedir. Genel olarak örgün din eğitimindeki tartışmaların başında okullardaki din ders kitabı gelmektedir. Fakat bugüne kadar din eğitimi üzerindeki sorunları ortaya koyan kapsamlı çalışmalar bulunmamaktadır. Bu çalışmada bahsedilen sorunlar dile getirilmiş ve çözüm önerileri sunulmuştur.

Çalışmanın ilk bölümünde Kazakistan'da dini durumu etkileyen unsurlar hakkında kısaca bilgi verilmiş ve ülkenin din-devlet siyasetinden bahsedilmiştir. İkinci bölümünde ise ülkedeki örgün ve yaygın din eğitimindeki sorunlar üzerinde tartışılmıştır. Araştırmanın son bölümünde ortaöğretimde okutulan din ders kitabı incelenmiş ve din dersi öğretmenlerinin dersle ilgili görüşleri değerlendirilmiştir.

Tez çalışmamın konusunu belirlemede, literatür taramada, araştırma yöntemlerini kullanmada yakından desteğini esirgemeyen danışman Hocam Doç. Dr. Banu Gürer'e kalbi şükranlarımı sunmayı borç bilirim. Yüksek lisans eğitimim sırasında değerli görüşlerinden ve bilgilerinden istifade ettiğimiz Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalındaki tüm saygıdeğer hocalarımıza gönülden teşekkürlerimi sunuyorum.

Yüksek lisans yapmamda ve tez yazma sürecimde bana hem maddi hem manevi konuda desteğini esirgemeyen aileme, özellikle babam Bakyt, annem Zoya ve eşim Hüseyin'in sarsılmaz desteklerine minnettarım. İsimlerini zikretmediğim fakat tez yazım sürecimde benden yardımını esirgemeyen sevgili yakınlarıma müteşekkirim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	II
ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR.....	VII
TABLolar LİSTESİ.	VIII
GİRİŞ	2
Araştırmanın Konusu ve Problemi.....	2
Araştırmanın Amacı.....	3
Araştırmanın Yöntemi ve Sınırlılıkları	4
Literatür Değerlendirmesi.....	5
I.BÖLÜM	8
KAZAKİSTAN’DA DİNİ DURUM ve DİNİ DURUMU ETKİLEYEN TEMEL UNSURLAR	8
1.1. Kazakistan’ın Kısaca Tarihçesi ve Etnik Yapısı	8
1.2. Kazakistan’ın Politik ve Ekonomik Özellikleri	11
1.3. Kazakistan’da Toplumun Dini Yapısı ve Din ile Devlet İlişkisi	11
1.3.1. Sovyetler Döneminde Kazakistan’da Dini Durum.....	12
1.3.2. Bağımsızlık Sonrası Kazakistan’da Dini Yapı ve Din-Devlet İlişkisi	13
1.3.3. Kazakistan’da İslam Dini.....	15
1.3.4 Kazakistan’da Diğer Dinler ve Yeni Dini Hareketler	22
II. BÖLÜM.....	29
KAZAKİSTAN’DA ÖRGÜN ve YAYGIN EĞİTİMDE DİN EĞİTİMİ	29
2.1. Kazakistan’da Eğitim Sistemi.....	30
2.2. Kazakistan’da Örgün Eğitimde Din Eğitimi	32
2.3. Kazakistan’da Yüksek Öğretim Kurumlarında Din Eğitimi.....	36
2.4. Kazakistan’da Yaygın Din Eğitimi.....	40
2.4.1.1. Temel İslami Eğitim Veren Kurslar:	41
2.4.1.2. Hafız Yetiştirme Merkezleri:.....	42
2.4.1.3. Medreseler:	43
2.4.1.4. İmam Yetiştiren İslam Enstitüleri:	45
2.4.2. Hristiyanlara Yönelik Yaygın Din Eğitimi	45
2.4.2.1. Ortodoks Kurumlar	45
2.4.2.2. Katolik Kurumlar	47
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.	47
ÖĞRETMENLERİN GÖZÜNDEN KAZAKİSTAN’DA DİN DERSİ ve DİN DERSİ KİTABI..	47
3.1. Ortaöğretim Din Dersi Kitabına Dair Bir İnceleme	48
3.2. Öğretmenler Gözünden Okullarda Din Dersi ve Ders Kitabı.....	66

3.2.1.	Din Dersi Öğretmenlerinin Uzmanlık Alanları	69
3.2.2.	Din Dersi ve Ders Kitabı.....	73
3.2.3.	Din Öğretmelerinin Gözünden Öğrencilerin Din Dersinden Beklentileri	80
3.2.4.	Din Dersinin Verimli Olmasına Yönelik Din Öğretmenlerinden Öneriler	82
SONUÇ.....		88
Kaynakça		93
İnternet Kaynakça		95
EK1. Mülakat Soruları:		99

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devleti
BDT	Birleşik Devletler Topluluğu
DKAB	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi
TC	Türkiye Cumhuriyeti
TDEA	Türkiye Din Eğitim Araştırması
TDGAB	Türk Dünya Genç Aydınlar Birliği
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
Kaz DİK	Kazakistan Din İşleri Komitesi
Kaz MÜ	Kazakistan Milli Üniversitesi
KC	Kazakistan Cumhuriyeti
KMDİ	Kazakistan Müslümanlar Dini İdaresi
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği
HAYÜ	Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi
İŞİD	Irak ve Şam İslam Devleti
MEB	Kazakistan Millî Eğitim Bakanlığı
Vb	ve benzeri
Prof. Dr.	Profesör Doktor

TABLolar LİSTESİ.

Tablo 1. 2021 Kazakistan'daki Nüfus Sayımındaki Etnik Gruplar Oranı

Tablo 2. Kazakistan'da Camilerin Sayısı.

Tablo 3. Kazakistan'da Resmi Kayıtlı Olan Dini Akımlar.

Tablo 4. Kazakistan'daki Okullarda Eğitim Sisteminin Aşamaları.

Tablo 5. Kazakistan'da Okullarda Din Dersi ve Kitabındaki Değişimler

Tablo 6. Kazakistan'da Üniversitelerde Dintanu (İlahiyat) Bölümlerinin Müfredatı.

Tablo 7. Kazakistan'da Medrese-Kolejlerin Listesi

Tablo 8. *Sekülerlik ve Din Bilgisinin Esasları* Ders Kitabının Ünite Bilgileri

Tablo 9. Din Dersi Öğretmenlerinin Eğitim Bilgileri

Tablo 10. “Belirttiğiniz amaçları elde etmede ders kitabının içeriğinin yeterli olduğunu düşünüyor musunuz?” sorusuna öğretmenlerin yanıtları

Görseller Listesi.

Görsel 1. *Sekülerlik ve Din Bilgisinin Esasları ders kitabının kapak kısmı*

Görsel 2. *Sekülerlik ve Din Bilgisinin Esasları din ders kitabındaki I. bölümün ölçme-değerlendirme soruları.*

Görsel 3. *Sekülerlik ve Din Bilgisinin Esasları din ders kitabındaki II. bölümün ölçme-değerlendirme soruları.*

Görsel 4. *Sekülerlik ve Din Bilgisinin Esasları din ders kitabındaki 8.bölümün ölçme-değerlendirme soruları.*

Görsel 5. *Sekülerlik ve Din Bilgisinin Esasları ders kitabı Tema 7: Hinduizm dinini anlatan bölümde yer alan görseller.*

Görsel 6. *Sekülerlik ve Din Bilgisinin Esasları ders kitabı Tema 9: Yahudiliği anlatan bölümde yer alan görseller.*

Görsel 7. *Sekülerlik ve Din Bilgisinin Esasları din ders kitabındaki II. bölümün ölçme-değerlendirme soruları.*

Görsel 8. *Sekülerlik ve Din Bilgisinin Esasları ders kitabında İslam'ın farzları verilen bölümde zekâtı anlatan tablonun görseli.*

GİRİŞ

Kazak tarihinde 751’de gerçekleşen Talas nehri civarında Abbasiler ve müttefiki olan Karluklar ile Çinliler arasında yapılan muharebenin Çin ordusunun yenilgisiyle sonuçlanması, İslam’ın Orta Asya ve içindeki Kazakistan topraklarında yayılmasında büyük bir önem taşımaktadır. İslam’ın hâkim olduğu bir kültür içerisinde yaşayan Kazaklar, Çin ve Moğolların topraklarını ele geçirmeleri tehlikesine karşı Çarlık Rusya’sından destek istemişlerdir. Çarlık Rusya’sının desteği ve idaresi, ideolojisiyle beraber gelmiş, bunun neticesi olarak dinsizleştirme ve Ruslaştırma politikası etkisinde kalmıştır. Sovyetler Birliği’ne dahil olunduğu dönemlerde ülkedeki dini mekanlar ve din dersi veren eğitim-öğretim merkezleri kapatılmıştır. 20 Ocak 1918 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti dinin insan zihnini uyutan bir uyuşturucu olduğu gerekçesiyle, din ve devletin ayrılmasına yönelik kararname çıkarmıştır.⁴ Sovyetler dönemindeki 70 yıl boyunca, Kazakistan’daki insanlar din hakkında konuşamaz, dini ibadetlerini yapamaz ve dini kitapları okuyamaz hale gelmiştir. Ancak dini gizlice yaşayan, ibadetlerini gizlice yapan insanlar olmuştur.

Kazakistan Cumhuriyeti 1991 yılında bağımsızlığına kavuşunca 15 Ocak 1992’de “Din İnanç Özgürlüğü” yasası kabul edilmiştir. Bununla birlikte dinin devlet tarafından kontrol edilmesine yönelik olarak 21 Mayıs 2011’de Kazakistan Cumhuriyeti’nde Din İşleri Komitesi (DİK) kurulmuştur. Halkın yeniden kendi dinini öğrenmesi ve dini alandaki soruların cevaplanması ve sorunlarının çözülebilmesi için yurt dışından din âlimleri getirilmiştir. 2003 yılında gençlerin dini soru(n)larına cevap bulabilmesi ve dini altyapı oluşturması, batıl inançlara karşı durması için ortaokullarda din dersi müfredata alınmıştır.⁵ Günümüzde bu ders zorunlu olarak ortaöğretim 9. sınıfta sürdürülmektedir.

Yaygın eğitimle birlikte örgün eğitimde din derslerinin yürütülmesi öğrencilerin dini doğru kaynaklardan öğrenmesi için gerekli görülmektedir. Fakat örgün eğitim sistemi nasıl işlemekte ve öğrenciler bu dersten kendi sorularına cevap bulabilmekte midir? Din dersi öğretmenleri derse ve dersle ilgili problemlere ne kadar vâkıftır? Ders kitabı, okuldaki öğrenciler ve öğretmenler için yeterli düzeyde midir? Bu çalışmada yukarıda değinilen sorular temele alınarak kaynaklar incelenmiş, din dersi öğretmenlerinin ders hakkındaki görüşleri alınmış ve değerlendirilmiştir.

Araştırmanın Konusu ve Problemi

Kazakistan’ın eğitim sistemi, laiklik ilkesinden hareketle kurulmuştur. Ancak devletin din eğitimi sisteminin bir düzene girebildiğini söylemek henüz mümkün gözükmemektedir. Kazakistan tarihi geçmişi olan, köklü gelenekten gelen kültür ve medeniyet birikimine sahip bir devlettir. Kazakistan Cumhuriyeti’nin 1991’de bağımsızlığını ilan etmesi, tarihi açıdan önemli bir dönüm noktası olmuştur. Dolayısıyla Kazakistan hakkında yapılmış araştırmalar Sovyetler öncesi, Sovyetler dönemi ve bağımsızlık sonrası olarak üç dönemde ele alınmıştır. Sovyetler döneminden önce Kazakistan’da din eğitimi, medrese tarzındaki kurumlarda yapılmıştır. Sovyetler döneminde ise herhangi bir din eğitimi-öğretimi faaliyetinden bahsetmek

⁴ Abdulvahap Kara, “Kazakistan’da 1986 Almatı Olaylarının İçyüzü ve Etkileri”, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1997, s.10.

⁵ Igor Rogov, “Становление и Развитие Современной Казахской Государственности” (Oluşum ve Gelişimdeki Modern Kazak Devleti), PGP Yayınevi, Astana, 2019, s. 209.

mümkün değildir. Bağımsızlık sonrasında ise din eğitimi-öğretimi daha çok yaygınlaşarak örgün eğitim sistemi müfredatına girmiştir.

Bugüne kadar Kazakistan'da ortaokul 9. sınıf öğrencileri için iki ayrı din dersi kitabı yayınlanmış ve bu kitaplar sürekli güncellenmiştir. 2003 yılında alınan karara uyarak 9. sınıflarda haftada 2 saat olmak üzere toplam 34 saat “*Kazakistan'daki Dinler*” adında bir seçmeli ders konulmuştur. Bu ders kitabı G. Yesim, A. Artemov isimli yazarlar tarafından hazırlanılmıştır. 2005 yılında bahsedilen ders kitabı güncellenmiştir. 2010 yılında G. Yesim tarafından yazılan ders kitabının adı “*Din Bilgisinin Temelleri*” olarak değiştirilmiş ve içeriği tekrardan güncellenmiştir.

2017 tarihinde Dosay Kenjetay tarafından yazılan “Sekülerlik ve Din Bilgisinin Esasları” adlı ders kitabı kitap zorunlu ders olarak müfredata konulmuştur. 2023 yılında “*Sekülerlik ve Din Bilgisinin Esasları*” ders kitabı içerik olarak tekrardan güncellenmiş ve 2023-2024 eğitim senesinde müfredata konulmuştur.⁶ 2003 tarihinde alınan karardan bugüne kadar Kazakistan'da okullarda sözü edilen ders ve ders kitabı hakkında birçok eleştiri ortaya konulmuştur. Lakin din dersi hakkında birçok tartışmalı konunun bulunmasına rağmen din ders kitabı üzerinde herhangi bir kapsamlı araştırma yapılmamıştır.

Bu dersin amacı, batıl inançları ya da radikal ideolojileri engellemek, öğrencilere dinlerin tarihi süreci ve dünyadaki dini inançlar hakkında genel bilgi vermek olarak belirlenmiştir. Dersin içeriği ise bütün dinleri kapsayacak şekilde devletin laiklik anlayışına uygun olarak oluşturulmuştur.⁷ Ancak bu dersin verilmesi olumlu bir gelişme olarak görülmele birlikte kadro yetersizliği sorununu beraberinde getirmektedir. Kazakistan'da yaklaşık on bin civarında ortaöğretim okul kurumu var olduğunu farz edersek bu rakam din derslerini yeterli düzeyde verebilecek ders öğretmenlerinin bulunmasını zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla din derslerine tarih ya da hukuk öğretmenleri girmektedir. Bu yüzden de din dersi hocalarının ders hakkındaki görüşü ve din dersi kitabına dair düşünceleri son derece önemlidir.

Kazakistan Cumhuriyeti halkı itibarıyla Müslüman bir ülke olsa da yetmiş yıldır kendi dininden ayrı kalmasından dolayı ülkede din eğitiminin yeni bir metotla tekrar okutulması söz konusu olmuştur. Uzun süre dinden ayrı kalan bir ülke olarak örgün eğitimde din dersine yer verilmesi büyük bir adım olarak görülebilir. Ancak örgün din eğitimine konulmasından günümüze kadar 20 yıl içerisinde din dersi kitaplarının ne kadar başarılı olduğu, kazanımlarını yerine getirip-getirmediğine dair araştırmalar bulunmamaktadır.

Din eğitimi denilince devletin dine karşı izlediği politika ve halkın dini tutumu devreye girmektedir. Bu bağlamda; Kazakistan'da 140'tan fazla etnik grup yaşadığından yola çıkarak ülkede “laik” din eğitiminin verilmesi son derece önemlidir. Devlet için bağımsızlıktan sonra yeni kavramlardan biri olan din eğitimi, yıllarca önemini koruyarak bugüne kadar devam etmektedir. Bu araştırmada ülkede din ders kitabını incelerken ne tür din eğitim modellerini sergilediğine ayrıca önem verilmektedir. İngiliz araştırmacısı J.Hull'a göre din eğitim modelleri uygulanmasında 4 etkili faktör mevcuttur. Bunlar:

⁶ Çınar Rısbekova, “Преподавание Предмета «Светскость и Основы Религиоведения» в Общеобразовательных Школах Города Алматы», (*Almatı'daki Ortaokullarda "Laiklik ve Din Bilgisinin Temelleri" Ders Kitabının Okutulması*), “Pedagojik Bilimler Akademisi” Kamu Derneği Yayınları, Almatı 2017, s.25.

⁷ Dosay Kenjetay, «Зайырлылық және Дінтану негіздері» (*Sekülerlik ve Din Bilgisinin Temelleri. 9.Sınıf Din Dersi Kitabı*), Arman-PV Yayınevi, Astana 2016, s. 25.

- Toplumun dini durumu, tek veya çok dinli olduğu,
- Her ülkenin tarihi geleneği,
- Her ülkenin din ve devlet ilişkisi,
- Devlet okullarındaki din dersinin amacı.

John Hull'un bahsettiğimiz incelemesine göre tek dinli toplum dini öğrenme modelini benimseyebilirken, çok dinli toplum, din hakkında öğrenme modelini benimseyebilmektedir. Toplum yapısı din eğitim modellerini seçmede belirleyici rol oynamaktadır.⁸ Dolayısıyla Kazakistan Cumhuriyeti'nde din eğitimi sisteminin doğru bir zeminin oluşturmada ülkenin toplum yapısından, etnik gruplardan ve din-devlet ilişkisinden söz etmek son derece önemli bir konudur. Ülkenin tarihi, ekonomik, sosyal-etnik ve dini durumu eğitime doğrudan tesiri olan hususlardır. Kazakistan için din eğitimi alanı yeni adımlar atılmaya başlanılan sahadır. Bundan dolayı okullarda din dersleriyle ilgili 20 yıl içerisinde birçok değişim ve güncellenme gerçekleşmiştir.

Kazakistan Cumhuriyeti'nde din eğitimi sisteminin doğru bir zeminin oluşturulmasında ülkenin dini durumundan, din-devlet ilişkisinden ve günümüze kadarki din eğitimi durumundan söz etmek son derece önemli bir konudur. Ülkenin tarihi, ekonomik, sosyal-etnik ve dini durumu eğitime doğrudan tesiri olan hususlardır. Kazakistan için din eğitimi alanı yeni adımlar atılmaya başlanılan sahadır. Bundan dolayı okullarda din dersleriyle ilgili 20 yıl içerisinde birçok değişim ve güncellenme gerçekleşmiştir. Ders kitaplarının özenle hazırlanılmaması ve öğrencilere uygun şekilde konuların verilmemesi gibi sorunlar ders kitaplarının sürekli güncellenmesine neden olabilmektedir.

Kazakistan'da devlet okullarında okutulan din ders kitapları ve din dersine dair birçok eleştiri söz konusudur. Bu sebeple din eğitimi sahasında, din ders kitabına dair eleştirileri inceleyen ve sorunlara çözüm üreten çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bugüne kadar yapılan çalışmalardaki örgün din eğitimindeki bazı eksiklikler dile getirilse de kapsamlı çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Özellikle ülkede din öğretmenlerinin din dersleriyle ilgili görüşlerini inceleyen araştırma bulunmamaktadır.

Okullarda din eğitimi, öğrencilerin dini altyapısını oluşturmada önemli bir imkandır. Yukarıda bahsedildiği gibi ülkede sürekli değişen ders müfredatı ve ders kitaplarından dolayı henüz zemini sağlıklı oluşturulmamış bir din eğitimi sistemi mevcuttur. Kazakistan'da din eğitimini inceleme sırasında, ülkenin din eğitimindeki tarihi süreci, mevcut problemleri, din dersi kitaplarının içerikleri ve niteliklerinden bahsetmek ehemmiyetli konulardandır.

Araştırmanın Amacı

Kazakistan Cumhuriyeti bağımsızlıktan önce Sovyetler tarafından yürütülen "bilimsel ateizm" propagandasından etkilenen ülkedir. Dolayısıyla günümüzde ülkenin dini durumu henüz gelişme aşamasındadır. Sovyetler ve ondan önceki dönemlere ait Kazakistan topraklarında yazılan dini kaynaklar bugüne kadar ulaşılmamıştır. Bu sebepten ötürü Kazakistan'da din eğitimi sahasında yapılacak bilimsel araştırmalara büyük ihtiyaç duyulmaktadır.

⁸ Yıldız Kızılabdullah, Tuğrul Yürük, "Din Eğitimi Modelleri Çerçevesinde Türkiye'deki Din Eğitimi Üzerine Genel Bir Değerlendirme", Dini Araştırmalar dergisi, Eylül-Aralık 2008, C.11, s.108.

Bu araştırma, Kazakistan'da din derslerinin tarihi süreçteki seyrini ve problemlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği (SSCB) döneminde Kazakistan'da din eğitimi ve öğretimi oldukça ihmal edilmiştir. Yıl 1991'i gösterdiğinde bağımsızlığına kavuşan Kazakistan Cumhuriyeti siyasi, ekonomik, sosyal problemlerle birlikte din ve din eğitimi ile ilgili ciddi sorunlar yaşamıştır. Bundan mütevellit örgün eğitimde din dersine yer verilmesi sosyal ve siyasi açıdan oldukça önem taşımaktadır.

Kazakistan ortaöğretiminde 9.sınıf için zorunlu olan din dersi kitabı Kazakça ve Rusça olarak okullarda okutulmaktadır. "Öğrencilerin dini soru(n)larını cevaplaması ve batıl inançlardan uzak olması için okutulan din dersine ve ders kitabına yönelik ders öğretmenlerinin algı ve değerlendirmeleri nelerdir?" sorusu, araştırmamızın ana problemini oluşturmaktadır. Belirlenen ana problemlerin çözümüne yönelik şu sorulara cevap aranacaktır:

1. Kazakistan ortaöğretim müfredatında yer alan din dersi kitaplarının belirlenen kazanımları nelerdir?
2. Kitaplarda belirlenen kazanımlar doğrultusunda içerik neleri kapsamaktadır?
3. Din dersi için hazırlanan ilk kitap ile güncellenmiş yeni kitap arasında kazanım ve içerik açısından farklar nelerdir?
4. Ders kitaplarına yönelik olarak öğretmenlerin değerlendirmeleri nelerdir?
5. Din dersine dair öğretmenlerin değerlendirmeleri nelerdir?
6. Din dersine giren öğretmenlerin derse dair yeterliklerine ilişkin algı ve görüşleri nelerdir?

Bu çalışmada Kazakistan'da okutulan din ders kitabı incelenerek din dersi öğretmenlerinin kitaba ve derse dair görüşleri tespit edilmeye çalışılacak, din derslerini, özellikle program açısından, geliştirmeye yönelik öneriler getirilmeye gayret edilecektir. Literatürde Kazakistan'da okullarda din eğitimi hakkında pek çok araştırma olmasına rağmen konumuzu kapsayan herhangi bir çalışma tespit edilememiştir. Bu durum çalışmamızın özgün değerini ortaya koymakta, alana işlevsel bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Yapılacak olan bu çalışmada elde edilen bulguların aşağıda verilen katkıları sağlaması beklenmektedir:

1. Kazakistan'da çok bilinmeyen, fakat gelişen bir alan olarak din eğitimi ile ilgili araştırmalara, örgün din eğitimi araştıran bir çalışma olarak katkı sağlaması düşünülmektedir.
2. Kazakistan'da okullarda sürdürülen din dersi programının gelişmesine, yeni çalışmalara ve düzenlemelere bir kaynak olabilmesi düşünülmektedir.
3. Kazakistan'da din eğitimi öğretmenlerinin din dersine yönelik düşüncelerinin farklı açılardan tespit edilmesi ile yükseköğretimde din eğitimi öğretmenlerinin yetişmesine yönelik çalışmalara ışık tutması beklenmektedir.

Araştırmanın Yöntemi ve Sınırlılıkları

Çalışmanın belirlenen hedeflerine ulaşılması için konuya dair ön literatür taraması, doküman inceleme yöntemi kullanılmıştır. Konuyla doğrudan ve dolaylı ilgili olan kaynaklar

elde edildikten sonra doküman incelemesi yapılmıştır. Bu yöntem, yazılı belgelerin içeriğini hassasiyetle ve sistematik halde analiz etmek için kullanılan nitel araştırmadır.⁹ Tarama neticesinde Kazakça, Rusça, Türkçe ve İngilizce dillerinde basılı ve elektronik kaynakların bir kısmı tespit edilerek belirtilen yöntemle incelenmiştir. Elde edilen kaynakları incelerken ilgili konu hakkında bir anlayış oluşturmak, bilgi geliştirmek amacıyla veriler yorumlanmıştır. Ayrıca din dersi kitapları, betimsel analiz ve içerik analizi yöntemleri ile ele alınmıştır. Betimsel analiz verilerin önceden belirlenen temalara göre özetlenip yorumlandığı, araştırma sorularının ortaya koyduğu temalara göre düzenlendiği veya görüşme ile gözlem süreçlerinde kullanılan sorular ya da boyutların da dikkate alınarak sunulduğu nitel veri analiz türüdür.¹⁰ Sosyal bilimlerde araştırma yöntemlerinde kullanılan nitel veri analiz yöntemlerinden biri olan betimsel analiz, eğitim bilimlerinde araştırma yöntemlerinde içerik analizi yönteminin alt başlığı olarak ele alınmaktadır. İçerik analizi çalışmaların genel amacı, ele alınan konu kapsamında, daha sonra yapılacak akademik çalışmalara yol göstermesi ve konu ile ilgili genel eğilimin tespitinin sağlanmasıdır.¹¹ Okullardaki ders ve ders kitaplarına nasıl bir yaklaşım (mezhep üstü veya dinler arası yaklaşım) sergilenmiş olduğu incelenmiştir.

Araştırmanın ikinci aşaması olgubilim deseni ile yapılandırılmış, verileri elde etmek için mülakat tekniği kullanılmıştır. Olgubilim deseni, yaşanan olgu ile ilgili bilgiler elde etmek için olguyu deneyimleyen bireylerin görüşüne başvurulmuş nitel araştırma yöntemi desenidir.¹² Mülakat iki kişi veya bir kişi ile bir grup arasında sözlü bilgi alışverişi, belirli bir amaç doğrultusunda yapılan yüz yüze görüşme tekniğidir.¹³ Nitel bir araştırma olan ve mülakat tekniğine dayanan çalışmada araştırmacı ve danışmanı tarafından hazırlanmış mülakat soruları bilgi toplama aracı olarak kullanılmıştır. 22 tane mülakat sorusu belirlenmiş ve 15 din dersi öğretmenleriyle, 30 Nisan – 15 Haziran 2023 tarihleri arasında görüşmeler gerçekleştirilmiştir.¹⁴ Mülakatın gerçekleştirilebilmesinde ve din öğretmenlerini bulmada Kazakistan Cumhuriyeti Din İşleri Komitesi kurumunun yardımı dokunmuştur. Araştırmada; yarı-yapılandırılmış görüşme formu, video ve ses kayıtları kullanılmıştır.

Yarı-yapılandırılmış görüşme tekniğini tercih ettiğimiz araştırmada 10'u yüz yüze ve 5'i online görüşme gerçekleşmiştir. Araştırma kapsamında Kazakistan'ın Atıray, Turkistan ve Çımkent ilinde görev yapmakta olan 15 öğretmenle görüşülmüştür. Öğretmenlerin 9'u Tarih, 3'ü İlahiyat mezunu olup, diğerleri Coğrafya, Biyoloji ve Hukuk mezunudur.

Bu araştırma, Kazakistan'daki din eğitimi deneyimi, farklı şehirlerden katılan 15 din dersi hocasının görüşleri ile sınırlıdır. Zamanla deneklerin düşünce ve tutumlarında değişim göstermesi göz önünde bulundurulduğunda bu araştırma yapıldığı zamanla da sınırlıdır. Elde edilen verileri kesin ve değişmez bilgiler olarak kabul etmemek gerekir.

Literatür Değerlendirmesi

⁹ Umut Birkan Özkan, “Eğitim Bilimleri Araştırmaları İçin Doküman İnceleme Yöntemi”, Pegem Akademi Yayın evi, 2021, Ankara, s.2.

¹⁰ Aibike Serttaş, Dorukan Çelik, “Türk Sinemasında Aile Kurumunun Temsili ve Dönüşümü”, Anasay dergisi, S.14, s.20.

¹¹ Eser Ültay, Hakan Akyurt, Neslihan Ültay, “Sosyal Bilimlerde Betimsel İçerik Analizi”, İBAD Sosyal Bilimler dergisi S.10, 2021, s.190.

¹² Meral Ceylan Çapar, “Durum Çalışması ve Olgubilim Desenlerinin Karşılaştırılması”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi S.2, 2022, s.295.

¹³ Şua Çavga, “Sosyal Bilimlerde Bir Veri Toplama Tekniği Olarak Görüşme”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2019, s.3.

¹⁴ Araştırma için Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 2023-83 sayılı etik kurul onay kararı bulunmaktadır.

Kazakistan, egemenlikten önceki süreçte Çarlık Rusya'sı ve Sovyetlerin himayesi altında varlığını sürdürmüştür. Sovyetler döneminde okullarda ateizm propagandası bilinçli olarak sürdürülmüştür. Tarihi daha derin olan din eğitimi hakkındaki kaynakların Sovyetler döneminde yok edilmesinden dolayı dinle ilgili edebiyatlar ender bulunmaktadır. Kazakistan bağımsızlığına kavuştuktan sonra bugüne kadar devam eden çalışmaların çoğu, ülkenin genel dini durumunu araştırmayla sınırlı kalmıştır. Ülkede din eğitimi alanında yapılması gereken ve yapılacak bilimsel çalışmalara, araştırma ve incelemelere büyük gereksinim vardır.

Kazakistan'da din eğitimi ile ilgili literatür tespitinde genel olarak Kazakistan Cumhuriyeti Milli Kütüphanesi, "Farab" Kütüphanesi, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi Kütüphanesi, El Farabi Kazak Milli Üniversitesi Kütüphanesi, Atırav Merkezi Kütüphanesinden istifade edilmiş ve internet aracılığıyla birçok kaynağa ulaşılmıştır. Kazakistan'da din eğitimi ile ilgili kongre, sempozyum, konferans ve çalıştay takip edilmiştir. Araştırmada konu hakkında yazılan Türkçe kaynaklarla birlikte Kazakça, İngilizce ve Rusça kaynaklar da kullanılmıştır. Belirtildiği üzere konuyla ilgili kapsamlı çalışmalar ve kitaplar fazla bulunmamaktadır. Lakin sınırlı sayıda da olsa konu ile ilgili bazı çalışmalara şu şekilde temas etmek mümkündür:

Araştırma konusuyla doğrudan ilgili Rusça kaynak, Meruert Seidumanova tarafından yazılan 2020 yılında yayınlanmış olan "*Kazakistan'da Ortaokullarda Din Derslerinin Uygulanması: İhtiyaç veya Fazlalık Toplum Fikri*" adı altındaki araştırma makalesidir. Çalışma nicel araştırma olup, din eğitimi öğrencileriyle gerçekleştirilmiş anket tekniğine dayanmaktadır. Okullarda din dersinin gerekliliğine yönelik görüşleri tespit etmeyi amaçlamaktadır. Okullardaki din ders kitaplarını kısaca incelemiş ve içeriğine dair eleştirilerde bulunmuştur. Bahsedilen çalışmada din dersini almış olan kolej (mesleki lise) öğrencileriyle ve ebeveynlerle anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Çalışmada devlet okullarında din dersinin öğrenciler ve ebeveynler tarafından önemli görülmediği sonucuna ulaşılmıştır.

İngilizce kaynak olarak *Karaelmas Journal of Education Sciences* dergisinde 2017 yılında Mahmut Zengin ve Zhansaya Badagulova tarafından hazırlanan "*Religion and Religious Education in Kazakhstan*" isimli makalesi yayınlanmıştır. Bu çalışmada, Kazakistan'daki din ve din eğitimi ile ilgili süreçler ele alınmıştır. Ülkede yaygın ve örgün eğitim sisteminde din eğitiminin uygulanmasına dair fikir ve önerilerde bulunulmuştur. Aynı yazar tarafından Mahmut Zengin danışmanlığıyla Zhansaya Badagulova'nın "*Religion, Religious Institutions and Religious Education in Kazakhstan*" isimli yüksek lisans tezi 2017 yılında hazırlanmıştır. Bu çalışmada ise Kazakistan'da din eğitim-öğretim tarihinden bahsederek okullardaki din eğitim sistemine değinilmiştir. Kazakistan'da din eğitiminin gelişimi, tarihi, sosyal yapıdaki yeri incelenmiştir.

Çınar Rısbekova tarafından hazırlanan "*Almatı'daki Ortaokullarda "Sekülerlik ve Din Bilgisinin Esasları" Ders Kitabının Okutulması*" (2017) adlı Rusça yayınlanan makalede örgün din eğitimi ve ders kitabı hakkında önemli problemlere değinmiştir. Ayrıca din ders kitabının içeriği hakkında bilgiler verilmektedir. Kazakistan'da din eğitimi alanındaki araştırmalarda din dersine dair inceleme bulunsu bile din ders kitabını araştırmak göz ardı edilmektedir. Çınar Rısbekova tarafından yazılan bu eser, din dersi kitaplarını kısaca incelemekte ve iki ders kitabı hakkında bazı farklılıkları gözler önüne sermektedir.

2019 yılında *Bilimname* dergisinde yayınlanmış olan İlyas Erpay tarafından yazılan "*Kazakistan'da Ortaöğretim Kurumlarında Din Eğitimi Olumsuz Yönde Etkileyen*

Faktörler” isimli makale konuyla ilgili bir başka çalışmadır. Bu çalışma bağımsızlıktan sonra Kazakistan’ın dine olan ilgisini, dini kaynak olarak nerelerden yararlandığını incelemektedir. Kazakistan’da üç asırdan beri yaşanan siyasi baskı, milli karakteri, bağımsızlıkla beraber dini, dili, tarihi, geleneği tekrardan ayağa kaldırabilmek için yapılan çabalardan bahsedilmiştir. Bununla birlikte okullarda din derslerine olan olumsuz yaklaşımların sebepleri de incelenmektedir. Sonuç olarak yazar Kazakistan’da özellikle örgün eğitimde din eğitiminin öğrenciler için yetersiz olduğunu belirtmiştir.

Kazak İlahiyatçı Nagima Baitenova tarafından hazırlanan “*Günümüzde Kazakistan’da İlahiyat: Kuruluşu ve Gelişimi*” başlıklı çalışma 2014 yılında Almatı şehrinde kitap olarak yayınlanmıştır. Bu kitapta Kazakistan’da ilahiyat alanının kuruluşu ve gelişmesinden bahsedilmektedir. Kazakistan’da din eğitiminde yaşanan sorunlara yönelik önerilerde bulunmuştur. Diğer ülkelerdeki din eğitimi ile kıyaslayarak yükseköğretimde din eğitiminin gelişmesi için çözümler önermektedir.

Ramazan Buyrukçu danışmanlığında Nurbolat Sembi tarafından yazılan “*Kazakistan’da Din Eğitimi (Bağımsızlık Sonrası)*” isimli yüksek lisans tezi Kazakistan Cumhuriyeti’ne genel bir bakışı, Kazakistan’da din eğitimi-öğretiminin kurumsallaşması ve yaygın, örgün eğitimde din eğitiminin uygulanması gibi konuları içermektedir. Ülkedeki din eğitim tarihinden ve eğitime etki eden bazı unsurlara değinilmiştir. Ancak bu araştırmanın bahsi geçen çalışmadan farkı örgün eğitimde ders kitaplarının incelenmesi ve din öğretmenleriyle mülakatın gerçekleştirilmesidir.

Alim Emin Yusufoglu’nun 2021 yılında *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları (TDEA)* dergisinde yayınlanan “*Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde Din Eğitimi*” isimli araştırma makalesi bulunmaktadır. Bu makalede, diğer Türk devletleriyle birlikte Kazakistan’da din eğitimi, Hoca Ahmet Yesevi’nin din eğitimine etkisi incelenmiştir. Türk devletlerinin din eğitimi sistemini analiz etmekte ve sorunlara çözüm olarak önerilerde bulunmaktadır.

Kazakistan’da bilimsel alanda önde gelen Kazak Milli Üniversitesi yüksekokul kurumu tarafından hazırlanan “*Vestnik*” dergisinin ilahiyat alanındaki sayılarındaki Kazakça ve Rusça birçok makaleden yararlanılmıştır.

Yapılan araştırmaların hepsi Kazakistan’da din eğitimi alanını genel olarak tanımada yardımcı olmaktadır. Tez çalışmamızın da Kazakistan’daki örgün eğitimde din eğitimi tanımak, din dersi öğretmenlerinin ve öğrencilerinin din dersine yönelik algılarını belirlemek, ders kitaplarının niteliğini tespit ederek bu alanda program geliştirmeye yönelik çalışmalara katkı sağlamak hususunda önem taşıması, bu yönleriyle mevcut çalışmalardan ayrılacak olup literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

I.BÖLÜM

KAZAKİSTAN’DA DİNİ DURUM ve DİNİ DURUMU ETKİLEYEN TEMEL UNSURLAR

Kazakistan tarihi geçmişî olan köklü gelenekten gelen kültür ve medeniyet birikimine sahip bir devlettir. Kazakistan Cumhuriyeti’nin 1991’de bağımsızlığını ilan etmesi tarihi açıdan önemli bir dönüm noktası olmuştur.¹⁵ Dolayısıyla Kazakistan hakkında yapılmış araştırmalar Sovyet öncesi, Sovyet dönemi ve bağımsızlık sonrası olarak üç dönemde ele alınmıştır. Sovyet döneminden önce Kazakistan’da din eğitimi medrese tarzındaki kurumlarda yapılmıştır. Sovyetler döneminde herhangi bir din eğitimi-öğretimi faaliyetlerinden bahsetmek mümkün değildir. Bağımsızlık sonrasında din eğitimi-öğretimi daha çok yaygınlaşarak örgün eğitim sistemi müfredatına girmiştir.

Ülkede birçok probleme çözüm olarak konulan okullardaki din dersi, örgün eğitimdeki din eğitiminin önemini göstermiştir. Din eğitiminin laiklik ilkeleri doğrultusunda yürütülmesi ve ülkedeki etnik yapıdan dolayı çokkültürlülüğe yer verilmesi son derece önemlidir. Bu bölümde Kazakistan’ın din eğitim sistemine etki eden en temel unsurlardan; ülkenin tarihi, ekonomik ve etnik durumuna yer verilmiştir. Bununla birlikte devletin dinle ilgili izlediği politika hakkında bilgi verilmiştir.

1.1. Kazakistan’ın Kısaca Tarihçesi ve Etnik Yapısı

Asırlardır göçebe hayat yaşayan Kazak ulusunu, kabilecilik ve sömürgecilik dönemlerinin sonrasında XX. yüzyılın sonlarında bağımsızlığına kavuşmuştur. Birçok kaynaklarda Kazak halkının tarihi genelde Sovyetler döneminden başlayarak veya bağımsızlık sonrası dönemlerden itibaren ele alınmaktadır. Dolayısıyla Kazak ulusunun Sovyetlerden önceki tarihi özellikle Kazak Hanlığı dönemleri göz ardı edilmektedir. Bu başlıkta kısaca Kazakistan tarihinden ve ülkenin etnik yapısından bahsedilmektedir.

Sovyetlerden ve Çarlık Rusya’sından önce, 1465 yılında günümüzdeki Kazakistan topraklarında Kazak Hanlığı kurulmuştur. Orta Asya’da yaşayan boylar bir araya gelerek Kazak Hanlığını meydana getirmiştir. “Kazak” kelimesi “hür, cesur, özgür” anlamlarına gelmektedir.¹⁶ 400 yıllık tarihi olan Kazak Hanlığı ilk olarak Kazak topraklarında Yedisu’nun batı kesimi olan Şu ve Kozıbaşı bölgelerinde yerleşmiştir. Kazak halkı ise Kıpçak boyundan gelen etnik bir gruptur. Hanlık döneminde halk bölgelere göre boylara veya cüzlere bölünmüştür: Ulu Cüz, Orta Cüz ve Küçük (Kişi) Cüz. Bununla birlikte cüzlerin kendilerine özgü hanları ve beyleri de belirlenmiştir.¹⁷

Tauke, Taukel, Kasım ve Esim gibi hanların döneminde Hanlık, Orta Asya’nın güçlü devletlerinden biri olmuştur. Fakat Kalmak, Cungan ve Moğolların Kazak topraklarını ele geçirme tehlikesi gün geçtikçe artmıştır. Dış güce karşılık vermek yerine Kazak Hanlığının

¹⁵ Çınara İsrailova, “История Религиозных Верований Казахстана” (Kazakistan Din-İnançları Tarihi), Rusya’da İslam: Tarih, Kültür ve Ekonomi Konferansı, XI. Uluslararası Türk Konferansı, Kazan Federal Üniversitesi yayın evi Kazan, 2022, s. 13.

¹⁶ Jandos Sabitov, “К вопросу О Времени Возникновения Казахского Ханства” (Kazak Hanlığının Ortaya Çıkış Zamanı Sorunu Üzerine Çalışma), Türk-Tatar Devletlerinin Siyasi, Sosyal-Ekonomi Tarihi Konferansı, 2015, s. 170.

¹⁷ Abdolvahap Kara, “Kazakistan’da 1986 Almatı Olaylarının İçyüzü ve Etkileri”, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1997s. 35.

içinde üç cüzün bölünmesi ve birbirleriyle anlaşmazlıkları hanlığın zayıflamasının bir nedeni olarak belirtilmiştir. Kazak Hanı Tauke Han, üç cüz arasına güçlü bir birlik tesis etmek için büyük çaba sarf etmiş ve “Jeti Jargı” kanununa imza atmıştır. Fakat Tauke Han’ın vefatından sonra tahta geçen hanların iktidarı sırasında tekrar eski hale dönüşerek üç cüzün beyleri başına buyruk hareket etmeye başlamıştır. Bu durumlar Kazak Hanlığının iyice zayıflamasına yol açmıştır. Hanlığın iç birliğinin zayıf olmasının nedeniyle 1723’te Jungarların saldırısı gerçekleşmiş ve Kazaklar ciddi bir şekilde kayıp vermiştir. Jungarların Kazak toprakların ele geçirme tehlikesi Kazak Hanlığının Çarlık Rusya’sına sığınmasına yol açmıştır. Netice itibariyle 1740 tarihinde Orta Cüzde hanlık sistemi ortadan kaldırılmıştır. Ardından 1742 tarihinde Küçük Cüz Hanlık sistemini ortadan kaldırıp Çarlık Rusya’sının himayesi altına girmiştir.¹⁸

Çarlık Rusya’sı döneminde hanlık sistemi ortadan kaldırılarak yerine bölgesel idare sistemi getirilmiştir. Bu sisteme göre 50-70 hane bir köy, 10-12 köy bir nahiye, 15-20 nahiye bir vilayet olarak görülmüştür. Bu dönemde Kazaklara “Kırgız” diye hitap edilmiştir. Kültürlerin ve dillerin asimile olma dönemi Çarlık Rusya’sı döneminde başlamış ve sürekli devam etmiştir. Fakat zaman zaman Çarlık Rusya’sının politikalarına karşı çıkan olaylar da gerçekleşmiştir. En son olarak; bu dönemde bağımsız devlet kurabilmek amacıyla Kazak aydınları toplanarak Alaş Orda hükümetini kurmak için mücadele etmiştir. Fakat Çarlık Rusya’sının taraftarı olan Bolşeviklerle mücadele etmek kolay değildi.¹⁹ Netice itibariyle 1920 tarihinde Kazak Milli Hükümeti Alaş Orda, Rus askeri Bolşeviklere yenik düşerek Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur.²⁰

1924 yılında Kazaklara “Kırgız” olarak hitap edilmesinin yanlış olduğu kabul edilip Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak devletin ismi değiştirilmiştir. Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Ruslar tarafından yönetilmiş ve Komünist Partisi’nin I. Sekreteri olarak Dinmuhammed Ahmetoğlu Konayev (1912-1993) etkili olmuştur. Sovyetler döneminde 1920-1921 yılları arasında kıtlık yaşanmış ve kayıtlara göre bir milyon civarında Kazak hayatını kaybetmiştir. Bunun yanında 1938 yılında Stalin’in buyruğu ile Kazak aydınlarının katliamı gerçekleştirilmiştir. Birçok Kazak aydını “halk düşmanı” olarak nitelendirilip bir kısmı sürgün edilmiş, bir kısmı ise idam cezasına çarptırılmıştır. Bağımsızlık sonrası idam edilen Kazak aydınlarının yakınları tarafından dava açılmış ve sonuç olarak suçları aklanmıştır. 1986 yılında Komünist Partisi’nin I. Sekreteri Dinmuhammed Konayev emekli edilerek onun yerine Genaddi Kolbinin seçilmesi Kazak gençlerinin protestolarına neden olmuştur. Protestonun nedeni de Kolbin’in Rus asıllı olmasından ziyade onun Kazakistan dışından ve ülkeyi tanımayan bir parti yetkilisi olmasıdır. Netice itibariyle 1989 tarihinde Kolbin’in yerine Nursultan Nazarbayev görev başına getirilmiştir. Bu olaylardan sonra 16 Aralık 1991 tarihinde Kazakistan bağımsızlığını ilan etmiştir.²¹

25 Ekim 1990’da “Devlet Egemenliği Bildirgesi” kabul edilmiştir. 16 Aralık 1991’de Yüksek Kurul, Kazakistan’ın bağımsız, demokratik ve anayasal bir devlet statüsünü belirleyen

¹⁸ Sabri Hizmetli, “Kazak Ulusu ve Kazak Tarihi Üzerine: Dünü ve Bugünü”, İstem dergisi, 17, (2011), s.33-34

¹⁹ Abdulvahap Kara, *Kazakistan’da 1986 Almatı Olaylarının İçyüzü ve Etkileri*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1997, s.13.

²⁰ Anuar Galiyev, “Отражение Советской Истории в Политике Памяти Современного Казахстана” (*Sovyet Siyasetinin Modern Kazakistan’da Yansıması*), World of Great Altay Uluslararası dergisi, 2016, s.431.

²¹ Lazzat Auyessova, “Kazakistan’da Sovyet Siyaseti”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010, s.5

“Kazakistan Cumhuriyeti'nin Devlet Bağımsızlığı Hakkında” Yasayı kabul etmiştir. 10 Aralık 1991'de Nursultan Abishuly Nazarbayev, Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni Kazakistan Cumhuriyeti olarak yeniden adlandırmak için bir kararname imzalamıştır.²² 2 Mart 1992'de Kazakistan, Bağımsız Devletler Topluluğuna resmen üye olmuştur. Bağımsızlık ilan edildikten sonra Kazakistan'ı “bağımsız devlet” olarak ilk tanıyan devlet Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. Nursultan Nazarbayev 24 Aralık 1991 yılından 19 Mart 2019'a kadar Kazakistan Cumhuriyeti'nin cumhurbaşkanı olarak görev almıştır. 19 Mart 2019 tarihinde istifa ederek yerine dönemin sonuna kadar parlamentonun üst meclis başkanı Kasım Jomart Tokayev atanmıştır.²³ 2022 tarihindeki cumhurbaşkanı seçimleri sonucunda tekrardan Kasım Jomart Tokayev seçilerek günümüzde de görevine devam etmektedir.

Kazakistan, Orta Asya'da bulunan ve eski Sovyet devletleri arasında Rusya'dan sonra en büyük yüzölçümüne (2.725.000 km²) sahip ülkedir. 2021 tarihinde yapılan nüfus sayımına göre ülke nüfusu 19 milyonu bulmaktadır. Çin, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Moğolistan ve Rusya gibi ülkelerle sınır komşusudur.²⁴

Günümüzde Kazakistan, çok uluslu ve çok dinli bir devlettir. Kazakistan'da yaşayan etnik grupların barış içinde yaşaması için 1 Mart 1995 tarihinde Kazakistan Halklar Asamblesi kurulmuştur. Bu kurumun amacı, devlet ve sivil toplum kuruluşu olarak hizmet gören etnik ve kültürel merkezler ile kuruluşlar arasındaki iş birliği temelinde; siyasi, hukuki, toplumsal ve kültürel bir alan oluşturmaktır. Ülkedeki tüm etnik grupların temsilcilerini ortak bir amaç için örgütleyen bu enstitü, ülkede istikrarın sağlanması ve ülkenin kalkınması hedefine önemli katkılar sağlamaktadır.

Ülke nüfusunun çoğunluğu Kazakistan'ın güney ve kuzey tarafında yaşamaktadır. Kazakistan'da 140'dan fazla etnik grubun mevcut olduğu söylenilmektedir. Çarlık Rusya'sı ve Sovyetler döneminde ülkeye Ruslar ve diğer uluslar göç etmiştir. Bağımsızlıktan sonra bu uluslar Kazakistan'da yaşamaya devam etmektedir. 2021 yılında yapılan nüfus sayımının resmi rakamlarına göre ülkede çoğunluk olarak etnik grupların payı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 1. 2021 Kazakistan'daki Nüfus Sayımındaki Etnik Gruplar Oranı ²⁵

№	Uyruk	Oran
1	Kazaklar	%70,35
2	Ruslar	%15,54
3	Özbekler	%3,20
4	Ukraynalılar	%2,02
5	Uygurlar	%1,51
6	Almanlar	%1,18
7	Tatarlar	%1,14
8	Azerbaycanlılar	%0,76
9	Koreler	%0,62

²² Zhansaya Badagulova, “Religion and Religious Institutions and Religious Education in Kazakhstan”, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2017, s.8

²³ Igor Rogov, “Становление и Развитие Современной Казахстанской Государственности” (Oluşum ve Gelişimdeki Modern Kazak Devleti), PGP Yayınevi, Astana, 2019, 13s.

²⁴ Aynur Nogayeva, “Geçmişten Günümüze Kazakistan”, Asya Araştırmalar Dergisi Sayı:2, 2019, s.347-348.

²⁵ Kazakistan Cumhuriyeti Stratejik Planlama ve Reform Ajansı'nın Ulusal İstatistik Bürosu, “Kazakistan Cumhuriyeti'nde 2021 Ulusal Nüfus Sayımının sonuçları”, <https://stat.gov.kz/ru/national/2021/> [Erişim tarihi: 24.03.2023].

10	Anadolu Türkleri	%0,45
11	Polonyalılar	%0,15

1.2. Kazakistan'ın Politik ve Ekonomik Özellikleri

30 Ağustos 1995'te kabul edilen Anayasada Kazakistan “bağımsız, demokratik, anayasal” bir devlet olarak ilan edilmiştir. Kazakistan Cumhuriyeti’nin devlet yapısı aşağıdaki gibidir;

- Cumhurbaşkanı, cumhuriyetin başıdır. Ayrıca cumhurbaşkanı, silahlı kuvvetlerin başkomutanıdır ve Parlamento tarafından kabul edilen yasaları veto etme hakkına sahiptir.
- Kazakistan Anayasasına göre Cumhurbaşkanı tarafından parlamentonun onayı alınarak başbakan seçilmektedir. Parlamento Senato ve Meclis olarak iki kanata bölünmektedir.
- Ülkede Kazakça “devlet dili” statüsüne sahiptir, Rusça ise “resmi dil” olarak belirlenmiştir.
- Cumhurbaşkanının Kazakça’ya tam anlamıyla hâkim olması gerekmektedir.
- Ülkenin toprak ve yeraltı kaynakları devlete aittir.
- 15 Kasım 1993 tarihinde Kazakistan’ın milli parası “Tenge” olarak kabul edilmiştir.²⁶

Yukarıda bahsedildiği gibi ülkenin ilk Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev’dir. 1991, 1999, 2005, 2011 ve 2015 tarihlerinde yapılan cumhurbaşkanı seçimlerinde Nursultan Nazarbayev seçilmiştir. Devletin ilk cumhurbaşkanı olduğu için ona “elbaşı” (Vatanın başı) ünvanı verilmiştir. 2019 yılından itibaren günümüzde ülkenin cumhurbaşkanı görevini Kasım Jomart Tokayev yapmaktadır.

Kazakistan ekonomik olarak yeraltı kaynakları ve elektrik enerjisi bakımından zengindir. Bağımsızlıktan sonra Kazakistan yönetimi “önce ekonomi, sonra siyaset” politikasını yürütmüştür. Zira bağımsızlıktan sonra ülke ekonomik kriz geçirmiş ve işsizlik büyük oranda yayılmıştır. Ülke yeraltı kaynakları açısından zengin olsa da diğer alanlarda üretim az olduğu için dış kaynaklara yönelmiştir. Kazakistan’ın piyasa ekonomisine girişi jeoloji sektörüyle başlamıştır. Yeraltı kaynakları olarak petrol, doğalgaz vb. kaynakların bulunması ve üretilmesiyle ön sıralarda yer almaktadır. Türk devletleri içerisinde en zengin yeraltı kaynaklarına sahip ülke Kazakistan’dır. Mendel tablosunda yer alan bütün madenlere sahiptir. Kazakistan tungsten madeninde dünyada birinci, magnezyum ve kromda ise ikinci sıradadır. Bakır rezervinde ve uranyum üretiminde dünyada üçüncü sırayı almaktadır. Bununla birlikte elektrik enerjisi, hayvancılık ve tarım alanında üretken bir işleyişe sahiptir. Kazakistan’ın artan petrol ihracatı ve enerji sektörüne yapılan yatırımların da etkisiyle, ülke ekonomisi yüksek büyüme rakamlarına ulaşmıştır.²⁷ Kazakistan’ın batı bölgesinde petrol gibi yer altı kaynakların bulunması ve aynı bölgede Selefi grupların çoğalması dikkat çekmektedir.

1.3. Kazakistan’da Toplumun Dini Yapısı ve Din ile Devlet İlişkisi

Günümüzde din, her ülkede siyaseti, ekonomiyi, toplumu etkileyici önemli faktörlerdendir. Din, tarihin her döneminde insanlık için temel değerlerden biri olmuştur. Buna bağlı olarak din ile ilgili ortaya çıkan sorunlar büyük önem arz etmektedir. Bu başlıkta

²⁶ Hasan Korkmaz, “Kazakistan Ekonomisine Genel Bakış”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000, s.6.

²⁷Bağımsız Medya Portal Kurumu, “Kazakistan’ın Doğal Kaynakları: Kaynak Türleri ve Gelişimi” <https://world-nan.kz/blogs/prirodnye-resursy-kazakhstana> [Erişim tarihi: 26.06.2023].

Kazakistan'daki dini yapı ve ülkedeki dini politikalardan, vatandaşların dine karşı tutumlarından kısaca bahsedilmektedir. Kazakistan'daki dinlerden ve dini kurumlardan, dinle ilgili sorun ve tartışmalardan söz edilmektedir.

1.3.1. Sovyetler Döneminde Kazakistan'da Dini Durum

1922 yılında Çarlık Rusya'sı yıkıldıktan sonra Sovyetler Birliği kurulmuştur. Kazak halkı, Sovyetlerden önce Çarlık Rusya'sı döneminde dini sınırlamalara maruz kalsa da Müslümanlığını koruyan bir millet olmuştur. Bütün Sovyetler Birliği'nin tarihi boyunca, devletin dine olan yaklaşımı hep değişiklik göstermiştir. Fakat değişmeyen tek şey “komünizm ve din birbirine zıttır” ilkesi olmuştur. Buna rağmen bazen dine özgürlük tanınmış bazen de kısıtlamalar yapılmıştır.

Sovyetler Birliği döneminde bölge halkının durumuna göre farklı ideolojiler uygulanmıştır. Örneğin; bazı araştırmacılar Sovyetler Birliği dönemindeki dini politikaların dönemlere ve bölgelere göre değişim gösterdiğini söylemektedirler. Buna göre 1917-1929 yıllarının Kazakistan'da “din özgürlüğüne” küçük bir imkân tanındığı bir dönem olduğu söylenebilir. Bu süreçte Sovyetlerin Din Karşıtı Komisyonu mollaları (hocaların), din görevlilerinin Sovyet okullarında çalışmasına ve camilerde dini öğretmesine izin vermiştir. Fakat 1926'da, Kazakistan topraklarında Sovyet hükümetine bağlı İslam karşıtı gruplar tarafından “İslam dini, zenginlere hizmet etmenin bir aracıdır” şeklinde olumsuz bir başlıkla propaganda yapılmaya çalışılmıştır. Bu bilgilere göre Sovyet hükümetinin dine karşı sert bir tutum sergilediğini görüyoruz. Esasen Komünist Sovyet ideolojisi, ateist bir konumda laikliğin en uç biçimini kullanmıştır.²⁸ O zamanlar dine karşı ortak ideolojik bir mücadele vardı. Görüldüğü gibi bu dönemlerde dini öğrenmede ve ibadetlerin yapılmasında sorun yaşanmasa bile dine karşı gizli propaganda yapılmıştır.

1929-1941'de din karşıtı mücadele yavaş yavaş başlatılmıştır. İlk önce camiler, ibadethaneler, tapınaklar, kiliselerden başka mekanlarda dini faaliyet yapmak yasaklanmıştır. Bilahare dini kurumlar ve din eğitimi veren topluluklar yok edilmiştir. 1928 yılında dini eğitim veren tüm ilkokullar ve ortaokullar kapatılmıştır. 1929 tarihinde de okullarda İslam'ın okutulması özel kararlar ile ilga edilmiştir.²⁹ 1912 yılında Rusya'da 26 bin cami, 45 bin din görevlisi varsa, 1941 yılında bu sayı bin civarına kadar ciddi düşüş göstermiştir. Kazakistan topraklarında ise toplam 198 kilise ve cami kapatılmıştır. 1930-1940 yılları arasında binlerce Kazak aydını sürgün edilmiş bazıları ise idam cezasına çarptırılmıştır.

1941-1953 yıllarında ülkede devlet-din politikası yeniden gözden geçirilmiş ve 1943 yılı Sovyet Din İşleri Kurumu açılmıştır. Dine özgürlük tanınmış ve ibadetlere karışılmamıştır. Bazı araştırmacılar bu dönemde kısmen dini özgürlüğün verilmesini, ülkenin İkinci Dünya Savaşı'nda olma durumuyla bağdaştırmaktadır. Zira savaşta insanların tutunabilecek tek şeyi “din” olmuş ve ciddi bir şekilde dine ihtiyaç duyulmuştur. Lakin 1946 yılından sonra dine karşı ideoloji tekrar sert biçimde görülmektedir. Camiler ve kiliseler kapatılarak din karşıtı bir

²⁸Zauresh Saktaganova, “Советская Модель Государственной Религиозной Политики в Казахстане и Религиозная Повседневность Казахстанцев во Второй Половине XX в.” (XX Yüzyılın İkinci Dönemindeki Sovyetlerin Kazakistan'daki Dini Politikası ve Kazakistanlıların Dini Günlük Yaşamı), Kiberleninka Bilimsel Makaleler Elektronik Kütüphanesi, 2017, s. 6-7.

²⁹Zhandos Yrskybayev, “Kazakistan'da Yaygın İslam Din Eğitimi: Kazakistan'ın Güney Bölgesi Cami Kur'an Kursları ve Yaz Kur'an Kursları Örneği”, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2021, s. 25.

propaganda yapılmıştır. Okullarda ve yüksek okullarda “bilimsel ateizm” yaygınlaşmış ve zorunlu ders olarak okutulmuştur. İbadet yapmak ve dini kitapların okumak yasaklanmıştır. Bu süreç Kazakistan’ın bağımsızlığını ilan etmesine kadar sürmüştür.³⁰ Ortaya çıkan tabloya göre Sovyetler döneminde ülkede dini politika genelde “ateizm” olarak kendini göstermiştir. Fakat halk gizli şekilde ibadetlerini yapmış ve ülkedeki dini iyi bilen hocalar tarafından dini kitaplardan faydalanmıştır.

1.3.2. Bağımsızlık Sonrası Kazakistan’da Dini Yapı ve Din-Devlet İlişkisi

Kazakistan Cumhuriyeti bağımsızlıktan bu yana dini alanda dengeli bir kamu politikası yürütmektedir. Aynı zamanda ülkede din ve dinler arası ilişkiler alanındaki durum, son yirmi yılda önemli ölçüde değişmiştir. Kazakistan’ın ilk cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev “Kazakistan 2050” adlı 2012 yılında yapılan konuşmasında din-devlet ilişkisi hakkında şunları ifade etmiştir; “Kazakların kökü Türk’tür, dini İslam, kitabı da Kur’an’dır. Müslüman ümmetinin bir parçası olmaktan gurur duymaktayız. Bunlar bizim geleneklerimizdir. Fakat unutmamalıyız ki gelenekleri laiklik içinde yaşatmalıyız. Kazaklar hiçbir zaman sadece kadını kapatmayı Müslüman imajı olarak algılamadı. Kazakistan’ın gelişmesi için bu çok önemli. Bunu benden sonraki siyasetçiler ve başkanlar da bilmeli.”³¹

Bu süreçte ülkedeki gelişimin karakteristik özelliklerinden biri, dinin toplumdaki rolünün sürekli olarak artmasıydı. Laiklik, modern bir hukuk devleti olarak Kazakistan’ın işleyişinin temel ilkesidir. Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası’nın 1. Maddesinin 1. Fıkrasında; “Kazakistan Cumhuriyeti demokratik, laik, yasal ve sosyal bir devlet olarak kendini kurar, en değerli hazinesi insan hayatı, hak ve özgürlükleridir” şeklinde ifade edilmiş ve ana ilkeyi onaylamıştır. Kazakistan Cumhuriyeti Anayasa’sında ülkede devlet dininin olmadığı, hiçbir dinin zorunlu olmadığı ve hiçbir dine öncelik verilmediği yazılmıştır. Devlet, İslam’a, Ortodoksluğa ve diğer mezheplere eşit derecede hoşgörü bir tavır sergilemektedir. “Din Hizmetleri ve Dini Dernekler Hakkında” Kanununda şöyle yazılmıştır; “Bu Kanun, Kazakistan Cumhuriyeti’nin demokratik, laik bir devlet olarak kurulmasına, herkesin vicdan özgürlüğü hakkını teyit etmeye ve eşit hakları güvence altına almaya dayanmaktadır. Bu Kanun ayrıca İslam’ın Hanefi mezhebinin ve Ortodoks Hristiyanlığının halkın kültürel ve manevi yaşamının gelişmesindeki tarihsel rolünü tanımakta, Kazakistan halkının manevi mirasıyla uyumlu diğer dinlere saygı göstermekte ve hiçbirine yasal ayrıcalıklar tanımamaktadır.”³² Kazakistan’ın anayasal normları, devlet ve dini dernekler arasındaki her türlü karşılıklı ilişkinin aşağıdaki ilkelere dayalı olarak sistematik hale getirilmesine izin vermektedir:

- Dini derneklerin devletten ayrılması,
- Ülkede yasal olarak faaliyet gösteren tüm dini derneklerin eşitliği,
- Dini eğitim kurumları dışında, Kazakistan Cumhuriyeti’ndeki eğitim sistemi din ve dini derneklerden ayrılmıştır ve laik bir karaktere sahiptir,
- Dini örgütlerin siyasi mücadeleye doğrudan katılımının yasaklanması,
- Dini değerlere ve kutsal yerlere ait tarihi ve kültürel anıtlar için özel bir düzen oluşturmak.

³⁰ Zauresh Saktaganova, “Советская Модель Государственной Религиозной Политики в Казахстане и Религиозная Повседневность Казахстанцев во Второй Половине XX в.” (XX Yüzyılın İkinci Dönemindeki Sovyetlerin Kazakistan’daki Dini Politikası ve Kazakistanlıların Dini Günlük Yaşamı), Kiberleninka Bilimsel Makaleler Elektronik Kütüphanesi, 2017, s.8.

³¹ Центральная Азия: Пространство «Шелковый Демократии» Ислам и Государство., (Orta Asya: “İpek Demokrasi”. İslam ve Devlet), C.2, dnl. Elmira Nogaybaeva, Friedrich Ebert yayınevi, Almatı 2017, s. 25

³² Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası, “Din Hizmetleri ve Dini Dernekler Hakkında”

<https://www.adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000483> [Erişim tarihi: 20.02.2023].

Kazakistan çok etnik gruplu, çokkültürlü bir devlettir. Kazakistan Anayasasının 1.maddesinde belirtildiği üzere ülke laik bir devlettir. 15 Ocak 1992 tarihinde “Din ve İnanç Özgürlüğü Hakkında” yasa kabul edildikten sonra ülkede geleneksel ve geleneksel statüye sahip olmayan dinler ve dini kurumlar devlet tarafından kayıt altına alınarak faaliyetlerine başlamışlardır.³³ Bu kanun, vatandaşların herhangi bir dine inanıp-inanmama özgürlüğünü tanımaktadır. Dini kurumlar ve Kazakistan Cumhuriyeti’nin vatandaşları, yabancılar veya vatandaşı olmayan kişiler dini tutumuna bakılmadan yasada eşit düzeydedir. Herhangi bir din “resmi din” veya “zorunlu din” statüsüne sahip değildir. Yasada, ülkedeki tüm dini kurumların kayıtlı olma zorunluğunu ortaya koymuştur. Din ve devlet işleri birbirinden ayrıdır fakat dini kurumların devlete bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Eğer dini kurum, devlete bağlı değilse kurum faaliyeti sona erdirilmeli ve ceza kesilmelidir. Ayrıyeten ülkedeki dini yayınlar, uzmanlar tarafından denetimden geçirilerek basıma verilmektedir. Belirtildiği üzere Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası’nda “geleneksel din” statüsüne sahip iki din vardır: İslam (Hanefilik mezhebi) ile Hristiyanlıktır (Ortodoks Kilisesi). Bunun dışındaki dinlere de saygı duymakta ve herhangi bir dine öncülük gösterilmemektedir. Ancak bahsi geçen 1992 tarihinde kabul edilen bu karar ülkede misyonerlerin rahatça faaliyet göstermesini sağlamış ve birçok uzman tarafından eleştirilmiştir. Zira ülkede yabancı misyonerler sayısı gün geçtikçe artmış ve halkın büyük kısmı bu durumdan etkilenmiştir. Bu uzmanlara göre 1992 tarihinde alınan karar detaylı olarak incelenmemiş ve gözden geçirilmemiştir. Bunun nedenini de ülkenin ateist sistemden yeni çıkmış olması ve din alanında kadroların yetersizliği olarak yorumlamaktadırlar.³⁴

2009 yılında Kazakistan’da dini kimliği belirten sayım ilk kez yapılmıştır. Katılımcılardan dine karşı tutumları sorulmuş ve sonuç olarak nüfusun %97’si kendilerini belli bir din mensubu olarak belirtmiştir. Ülkede yaşayan etnik gruplara göre Kazakların çoğunluğu (nüfusun %63,1’i) kendilerini Müslüman olarak belirtmiş ve Rusların çoğunluğu (nüfusun %23,7’si) Ortodoks Hristiyanlığını benimsemiştir. Almanların büyük kısmı kendilerini Katolik veya Protestan olarak, Polonyalılar ise Katolik olarak tanımlanmıştır. 2019’de yapılan istatistiğe göre nüfusun %69,3’i kendini Müslüman, %17,2’si Hristiyan, %0,19’u diğer dinlere mensup, %2,25’i dinsiz olarak tanımlamış ve %11’i cevap vermeyi reddetmiştir.³⁵

2021 tarihindeki istatistik verilerde ise Kazakistan’da Müslüman olanların oranı %72,2, Hristiyanlığın Ortodoks kilise mensupları da %9,1 olup, diğer kalan kısmı ise Budizm, Yahudilik ile yeni dini hareket mensuplarından oluşmaktadır.³⁶ Yukarıdaki verilere göre ülkede din mensuplarının oranı özellikle Müslümanların sayısı artmakta ve Kazakların büyük kısmı İslamiyet’i benimsemektedir.

Yukarıda belirtildiği gibi Kazakistan’ın nüfusu çok çeşitli etnik ve dini gruplardan oluşmaktadır. Devlet, etnik grupların ve dini grupların ilişkisinin hoşgörülü sürdürülmesi ve aşırıcılığın tezahürlerinin önlenmesi politikası izlemektedir. Kazakistan’da dinler arası ilişkilerin oluşturulduğu temel ilkeler şunlardır:

³³ Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası, “Din ve İnanç Özgürlüğü Hakkında”: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000> [Erişim tarihi: 20.02.2023].

³⁴ Nurali Yegenov, “Kazakistan’da Din Hizmetleri ve Dini Kurumlar”, Türkiye Diyanet Vakfı II. Uluslararası Öğrenci Sempozyumu, “İslam Dünyasında Din Hizmetleri ve Dini Kurumlar”, (11-12 Aralık, 2015), haz. Abdulkadir Sylka, TDV Yayınevi, Ankara 2015, 31s.

³⁵ Kazakistan Cumhuriyeti Stratejik Planlama ve Reform Ajansı’nın Ulusal İstatistik Bürosu, “Kazakistan Cumhuriyeti’nde 2019’deki Nüfusun Dine Göre Oranı”, <https://stat.gov.kz/ru/national/2021/> [Erişim tarihi: 24.03.2023].

³⁶ Kazakistan Cumhuriyeti Stratejik Planlama ve Reform Ajansı’nın Ulusal İstatistik Bürosu, “Kazakistan Cumhuriyeti’nde 2021 Ulusal Nüfus Sayımının ve Dini Tutumların sonuçları”, <https://stat.gov.kz/ru/national/2021/> [Erişim tarihi: 24.03.2023].

- Ülkenin anayasası ve yasaları, vicdan ve din özgürlüğünün korunmasına öncelik gösterir. Dini, etnik ve her türlü ayrımcılığı yasaklamaktadır. Ülkede “Din ve İnanç Özgürlüğü Hakkında” kanunda belirtildiği üzere dini kurumların serbest faaliyet göstermesi için tüm yasal temelleri oluşturulmalıdır.
- Devlet, dini kurumları kayıt altına alır ve eşit şekilde elverişli koşullar yaratır.³⁷

Bağımsızlıktan günümüze kadar dini kurumların yoğun faaliyetleri gözlemlenmiştir. 2005 tarihinde devlet tarafından Kazakistan’da Din İşleri Komitesi kurulmuş ve dini dernekleri denetleyerek kayıt altına almıştır.³⁸ Örneğin; 1993 yılında 1004 tane olan dini kurum, 2015 yılında 3514 olarak ciddi artış göstermiştir. Bu veriler, ülkede dini derneklerin faaliyetlerinin dinamik gelişimini göstermekle birlikte bu faaliyetlerin bir sorun olarak kabul edilmesinin nedeni olmuştur. Zira 1992 yılında kabul edilen yasa, misyonerlerin çoğalmasına elverişli koşul yaratmıştır. Bunun sonucunda 2011’de dini kurumlar devlet tarafından tekrar kayıt altına alınmıştır. Netice itibarıyla dini derneklerin sayısı %32 azalmıştır.³⁹

Bahsedildiği üzere Kazakistan Anayasasının 12. maddesine göre vatandaşlara kendi dinini seçme ve inancına uygun şekilde yaşama hakkı verilmiştir. Devlet genel olarak bütün dinlere karşı aynı mesafede ve tarafsızdır. Kazakistan laik-demokratik bir ülkedir. Yasaya göre din ile devlet yönetimi birbirinden ayrıdır. Fakat dini, dini kurumları ve dini durumu kontrol altında tutan DİK bulunmaktadır.⁴⁰ Devlet tarafından kurulan Din İşleri Devlet Komitesinin görevlerini şöyle sıralayabiliriz:

- Ülkedeki dini hizmeti, dini kurumları devletin siyasi temel sınırları içerisinde yürütmek.
- Yasaya aykırı dini bilgi içerikli hareketlerin durdurulması için öneriler ve kısıtlamalar yapmak.
- Dini derneklerle etkileşim alanında devlet politikasının ana yönlerinin oluşturulmasına ve uygulanmasına katılmak;
- Dünya ve geleneksel din liderlerinin geleneksel oturumunu düzenlemek.
- Yayınlarda ve medyada din içerikli konuların analizini yapmak ve incelemektir.⁴¹

Kazakistan Anayasası’na göre ülkede 2 dini bayram resmi tatildir. Bunlardan ilki Müslümanların Kurban Bayramı, ikincisi ise Hristiyanların İsa Mesih’in doğum günü sayılan 7 Ocak’tır.

1.3.3. Kazakistan’da İslam Dini

Kazak halkı, İslam’dan önce Gök Tengri inancını benimseyen bir millettir. Türklerin inancında “gök” kelimesi “yüce”, “ulu” gibi anlamları ifade etmektedir.⁴² Gök Tengri anlayışı

³⁷ Samat Turlayev, “Конституционно-Правовые Основы Взаимодействия Государства и Религии в Республике Казахстан” (Kazakistan Cumhuriyeti’nde Devlet ve Din Arasındaki Etkileşimin Anayasal ve Yasal Temelleri), Hukuk Fakültesi, Buketov Karaganda Devlet Üniversitesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2019, s.34.

³⁸ Nurali Yegenov, “Kazakistan’da Din Hizmetleri ve Dini Kurumlar”, Türkiye Diyanet Vakfı II. Uluslararası Öğrenci Sempozyumu, “İslam Dünyasında Din Hizmetleri ve Dini Kurumlar”, (11-12 Aralık, 2015), haz. Abdulkadir Sylka, TDV Yayınevi, Ankara 2015, s.31.

³⁹ Meyramgul İsaeva, «Қазақстанда Діни Бірлестіктерді Талдау» (“Kazakistan’da Dini Kurumları İnceleme”), Preprints of the Eurasian Research Institute for Social and Cultural Studies dergisi (2021), s. 7.

⁴⁰ Bülent Uğur Koca, “Kazakistan’da Yüksek Din Öğretimi”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2006, s. 25.

⁴¹ Nurali Yegenov, “Kazakistan’da Din Hizmetleri ve Dini Kurumlar”, Türkiye Diyanet Vakfı II. Uluslararası Öğrenci Sempozyumu, “İslam Dünyasında Din Hizmetleri ve Dini Kurumlar”, (11-12 Aralık, 2015), haz. Abdulkadir Sylka, TDV Yayınevi, Ankara 2015, s.32.

⁴² Saadetin Yağmur Gömeş, “Eski Türk Dininin Temelleri”, Türk Tarihi Araştırmalar Dergisi, №4, 2009, 107s.

Orhun Kitabeleri'ne yer verilmiştir. Tengri inancına göre yeryüzünde kötü ve iyi ruhlar olmakta ve bu kötü ruhlardan kurtulmaya yardım eden din adamlarına “şaman” veya “kam” ismi verilmektedir. Günümüzde Kazaklar'ın bazı örf ve adetlerinde Tengri inancının tesirleri vardır. Ünlü Kazak tarihçisi Shokan Valihanov “Kaşgar Günlüğü” eserinde bunun hakkında; “İslam dini Kazak zihniyetine hala tam yerleşemedi ve Kazak topraklarının bazı bölgelerinde şamanlık adetlerinin izleri hala görülmektedir ve belki devam edecektir” diye yazmaktadır.⁴³

Kazakistan İpek Yolu üzerinde bulunduğu için Mecusilik, Zerdüştlük, Budizm ve Hristiyanlık gibi dinlerin etkisi altında da kalmıştır.

751 yılında Talas Nehri civarında Abbasiler ve müttefiki olan Karluklar ile Çinliler arasında yapılan muharebenin Çin ordusunun yenilgisiyle sonuçlanması İslam'ın Orta Asya ve Kazakistan topraklarında yayılmasında büyük bir önem arz etmektedir. Orta Asya ülkelerinden Kazakistan'da İslam'ı yaymada ilk olarak akla gelen önemli şahsiyetlerinden birisi Hoca Ahmet Yesevi'dir. O dönemde Kazakistan'da tasavvuf yaygınlaşmıştır. Hoca Ahmet Yesevi, Türk devletlerine İslam'ı anlatarak büyük bir statü kazanmıştır. XIV yüzyılın sonundaki Büyük Timur İmparatorluğu zamanında Timur tarafından yapılan Hoca Ahmet Yesevi türbesi halk için büyük önem arz etmektedir.⁴⁴

Kazakistan topraklarında İslamiyet'i yaymada önemli şahıslardan biri olan Hoca Ahmet Yesevi'nin tasavvufi etkisi ülkede bugüne kadar devam etmiştir. Son on yılda Kazakistan'da Yesevilik ve Nakşibendilik tarikatları aktif olarak hareket etmektedir. Fakat bazı Sufi gruplar, batıl inançlarla iç içe geçmektedir. Kazak ilahiyatçı ve felsefeci Aynur Abdrasilkızı bunun hakkında şöyle demektedir; “Günümüzde ülkemizde çoğalan Sufi tarikatlarının gerçek Sufiliği yansıtıp yansıtmaması tartışmaya açık bir konudur”.⁴⁵

Ülkede Yeseviciler, Zikirciler veya Sufiler olarak tanılan “Senim. Bilim. Ömür” (İnanç. İlim. Hayat) adlı cemaat devlet başkanlığına resmi olarak kayıt olmuştur. Bu cemaatin lideri Afganistanlı imam İsmatulla Maksüm'dür. Merkezi Almatı şehrindeki Şakarım Hacı medresesi olarak bilinmektedir. Kazakistan'ın batı ve güney bölgelerinde daha aktif olarak faaliyet göstermektedir. Sözü edilen medresede eğitim müfredatı 40 günlük kursu kapsamaktadır. Öğrenciler önce Arapça ve Tecvit kurallarını ve Kur'an'ı cüzünden okumayı öğrenmektedir. İkinci aşamada ise Kur'an'ın “kalbi temiz tutmayla” ilgili ayetlerini ve Hz. Peygamber'in (s.a.s) hadislerini öğrenmektedir. Hoca Ahmet Yesevi'nin hikmetlerini ve din, inanç, ilimle ilgili Kazak aydınlarının eserlerini öğrencilere okutmaktadır. En son kademe ise zikrin etkisi ve faydası hakkında araştırma makaleleri ve dini hikayeleri anlatılmaktadır.⁴⁶ Fakat 1999 yılında Kazakistan Cumhurbaşkanı'nın talimatıyla bu tarikatın lideri İsmatulla Maksüm ülkeden sürgün edilip, tarikat kapatılmıştır.⁴⁷ Ancak yasadışı olarak faaliyetlerine devam ettiği bilinmektedir.

Günümüzde Kazakistan'da ülkede bulunan Müslümanlara fetva, şeriat, gençlik işi, vaaz-nasihat, bilim ve ilim, dini basın-yayın, hac, helal ürünleri sertifikalama gibi bölümlerde hizmet

⁴³Ykylashan Mailan, “Günümüzde Kazakistan'da Aile İlişkilerindeki Bazı Örfi Uygulamaların Fikhi Açıdan İncelenmesi”, (Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2011, s.35.

⁴⁴ Bülent Uğur Koca, “Kazakistan'da Yüksek Din Öğretimi”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2006, s.48.

⁴⁵ Aınur Abdrasilkızı, «Дін. Дәуір. Дәстүр.» (Din. Devir. Gelenek.), Baspalar yayınları, Almatı 2014, s.128.

⁴⁶ Aınur Abdrasilkızı, «Дін. Дәуір. Дәстүр.» (Din. Devir. Gelenek.), Baspalar yayınları, Almatı 2014, s.129.

⁴⁷ «Қазіргі Дәстүрден Тыс Діни Ағымдар мен Құлттер: Оқу Құралы» (Günümüzde Geleneksel Olmayan Dini Kurumlar ve Akımlar: Ders Kitabı), ed. Nagima Baitenova, El Farabi Kazak Milli Üniversitesi Beceri Bilimler Fakültesi, Kazak Üniversitesi Yayınevi, Almatı 2009, s. 190.

veren Kazakistan Müslümanlar Dini İdaresi (KMDİ) bulunmaktadır.⁴⁸ KMDİ 12 Ocak 1992 tarihinde kurulmuştur. Merkezi Kazakistan'ın Almatı şehrinde olup, diğer bölgelere din görevlileri göndermektedir. KMDİ'nin kuruluş amacı şu şekildedir:

- İslamiyet'i doğru şekilde vaaz ve nasihat etmek,
- Kazakistan'da yaşayan Müslümanların birlik, beraberliğini sağlamak,
- İslam dinini öğreten uzmanlar yetiştirmek,
- İslamiyet konusunda Kazakistan Müslümanlarına doğru fetva vermek.⁴⁹

Kazakistan Müslümanlar Dini İdaresi ülkede İslamiyet'i nasihat eden kaynakların Hanefi-Matrudi mezhebinde olmasını önemsemektedir. KMDİ tarafından ayda 2 defa “*İslam ve Medeniyet*” (*İslam jane Örkeniyet*) gazetesi tüm cami ve medreselere ücretsiz olarak dağıtılmaktadır. Bununla birlikte “*İman*”, “*Rahmet Samalı*” ve “*Kazakistan'da İslam*” gibi dergiler yayımlanmaktadır. Televizyonlarda ise İslamiyet'i nasihat eden “Asıl Arna” kanalı gösterilmektedir.⁵⁰

Bilimsel literatür Kazakistan'da İslam'ın tarihi sürecini 6 döneme bölmektedir: Birinci dönem VII-IX yüzyıllar, ikinci dönem X-XVII yüzyıllar, üçüncü dönem XVIII-XIX yüzyıllar, dördüncü dönem XIX-XX yüzyıllar, beşinci dönem 1971-1991 yıllar arası, altıncı dönem de bağımsızlığın tesis edilmesinden sonraki dönemlerdir. Kazakistan Müslümanları, Sünniliği, mezhepte Hanefiliği ve akidede Matüridiliği benimsemektedir. Diğer mezhepleri benimseyenler çok az sayıda bulunmaktadır, fakat Maliki mezhebini benimseyenler ülkede neredeyse hiç yoktur.⁵¹

2015 tarihindeki verilere göre Kazakistan'da faaliyet gösteren 2229 cami bulunmaktadır. Bu camilerin %80'i güney, %20'si kuzey ve batı bölgelerindedir.⁵² Günümüzdeki camilerin sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Fakat yukarıda verilen camilerin büyük bir kısmının güney bölgelerinde yer alması diğer bölgelerdeki Müslümanların din eğitimi almasını olumsuz etkilemektedir. Çünkü halk dini bilgiyi ilk olarak camilerden almaktadır.

Tablo 2. Kazakistan'da Camilerin Sayısı:⁵³

1991	2000	2011	2012	2015	2016	2021
68	1652	2756	2228	2458	2516	2716

Bağımsızlıktan sonra Kazakistan'daki din eğitimi eksikliğini yurt dışından gelen hocalar doldurmaya çalışmıştır. Arap ülkelerinde eğitim alan hocalar doğal olarak Arap ülkelerinde öğretilen bilgileri halka aktarmıştır. Halkın dini boşluğu Kazak geleneklerine uymayan veya gelenekleri reddeden gruplar tarafından doldurulmuştur. Bugün Kazakistan'da mezhepleri

⁴⁸ Nurali Yegenov, “Kazakistan'da Din Hizmetleri ve Dini Kurumlar”, Türkiye Diyanet Vakfı II. Uluslararası Öğrenci Sempozyumu, “İslam Dünyasında Din Hizmetleri ve Dini Kurumlar”, (11-12 Aralık, 2015), haz. Abdulkadir Sylka, TDV Yayınevi, Ankara 2015, s.33.

⁴⁹ Aikerim Altaıkızı, Tasbolat Asyltai, “Діни және Зайырлы Құндылықтарды Қалыптастырудағы Мемлекеттік Саясаттың Ролі: Қазақстан және Түркия Тәжірбиесі” (*Dini ve Laik Değerlerin Oluşumunda Devlet Politikasının Rolü: Kazakistan ve Türkiye Deneyimi*), Al Farabi Dergisi S.3, 2021, s.156.

⁵⁰ Daniya Shakimanova, “Vehhabiliğin Kazakistan'a Yansıması”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019, s.70.

⁵¹ Meyramgul İsaeva, «Қазақстанда Діни Бірлестіктерді Талдау» (“Kazakistan'da Dini Kurumları İnceleme”), Preprints of the Eurasian Research Institute for Social and Cultural Studies dergisi (2021), s. 13.

⁵² Nurali Yegenov, “Kazakistan'da Din Hizmetleri ve Dini Kurumlar”, Türkiye Diyanet Vakfı II. Uluslararası Öğrenci Sempozyumu, “İslam Dünyasında Din Hizmetleri ve Dini Kurumlar”, (11-12 Aralık, 2015), haz. Abdulkadir Sylka, TDV Yayınevi, Ankara 2015, s.34.

⁵³ Behruz İskandarzoda, “Современный Исламизм в Казахстане: Характеристика, Особенности и Формы Проявления” (*Kazakistan'da Çağdaş İslamcılık: özellikleri, özellikleri ve tezahürleri*), Vestnik dergisi, 2022, s.387.

reddeden ve kendini “Selefi” olarak tanımlayanların sayısı hızla artmaktadır. Bazı araştırmacılara göre Kazakistan’da “sessiz ekstremizm” yaşanmaktadır.⁵⁴ 2011, 2012, 2016 tarihlerinde Kazakistan’ın batı bölgesinde gerçekleşen terör saldırıları, 2022 Ocak’ta gerçekleşen darbenin terör boyutunu göstermesi ve bunun için tutuklananların Selefilik gruplardan olması bu durumun ciddiliğini kanıtlamaktadır.

Kazakistan’ın hemen her basın-yayınında en aktüel olan konu “Kazakistan’daki Selefilik’tir”. Örneğin *Informbüro* adlı ülkedeki televizyon kanalının web sitesinde 2016 tarihinde Selefilik ile ilgili birçok makaleler yayımlanmıştır. Bahsedilen sitede yer alan “*Selefilik Kazakistan İçin Tehlikeli mi?*” başlıklı makalede şöyle beyan edilmektedir; “Tarihsel olarak, Kazak toplumu için, nüfusun çoğunluğu tarafından kabul edilen geleneksel dinler, İslam dininin Hanefi mezhebi ve Ortodoks Hristiyanlığı olduğu bellidir. Bununla birlikte Kazakistan laik bir ülke olarak vatandaşlarının devlete karşı faaliyette bulunmadıkları süreçte herhangi bir dini seçmesine karışmaz ve toplumun her bir üyesinin dini tercihlerini özgürce seçme hakkı vermektedir. Fakat Kazakistan bağımsızlık aldıktan sonra yaygınlaşmaya başlayan kendi dini fikirlerini tüm Kazakistan vatandaşlarına empoze etmeye çalışan ve inanmayanlara karşı nefret propagandası yapan Selefilik taraftarlarının faaliyetleri, Kazakistan’da oluşan dinler ve etnik birlik için gerçek bir tehdit oluşturmaktadır. “Selefilik” terimi tarihsel olarak İslam’da inananları, Hz. Peygamber’in (s.a.s) yanındaki sahabeler ve ondan sonraki nesil yani tabiinler için kullanılan bir kelimedir. Ancak bugün bu akım, çarpık bir ideolojinin takipçilerinden oluşan, kendi görüşüne katılmayan herkese karşı tavizsiz bir savaş yürüten, halklar ve kültürler arasında nefreti körükleyen bir radikal grubu kişileştirilmiş hale gelmiştir. Günümüz Selefilerinin temel özelliği, ana İslami kaynaklar sayılan Kuran ve Sünnete bağlılığıdır. Kur’an’ı yorumlamaya kapalı olmaları ve dogmatik düşünceleriyle özellik göstermektedir. Ayrıca Selefiler, Hz. Peygamber’in (s.a.s) ve yoldaşlarının döneminde var olan İslam’ın kanunlarına uygun yaşamaya çağırarak, o dönemlerde olmayan her türlü yeniliği reddetmektedir. Selefi grupların ülkeye ve vatandaşlara tehlikeli olduğu besbellidir. Önemli olan bunu devletin, halkın anlaması ve buna karşı doğru bir karar almasıdır.”⁵⁵

Kazakistan’da yasaklanan bazı dini grupların kaynakları Selefilik akımın kaynakları ile bire bir aynıdır. Bu nedenle Selefilik ülkenin güvenlik durumu için tehlikeli kabul edilmektedir. Vatandaşların “cihat” diye adlandırıp kendi ülkelerini terk ederek Suriye’deki savaşa katılmaları buna örnek olmaktadır. 2013-2015 yıllarında Selefi görüşteki ülke vatandaşlarının çoğu “cihat” için Suriye’ye gitmiştir. Çünkü 2014 tarihinde IŞİD “İslam Hükümetini kurduk” diye ilan edip Müslümanları Suriye’ye davet etmiştir. Kazakistan vatandaşlarının orada kaçak bir şekilde bulunması tehlike arz ederek büyük bir problemi yaratmıştır. Devlet bu tarz sorunlarla karşı-karşıya gelince 2018 tarihinde Suriye’de savaşta bulunan ve ülkesine tekrar dönmek isteyen vatandaşları geri almak için “Jusan” adlı operasyona başlamıştır. Netice itibarıyla 2019-2021 tarihler arasında 5 operasyon gerçekleşmiş ve 600’den fazla vatandaş

⁵⁴Andrey Çebotarev, “*Экстремизм в Казахстане: Современное Состояние и Вопросы Противодействия*” (Kazakistan’da Aşırıçılık: Mevcut Durum ve Sorunlar Karşı Tepki), Central Asian Bureau for Analytical Reporting dergisi, Almaty, 2018, s.9.

⁵⁵ Kazakistan Cumhuriyetinin “Informbyuro” Kamu Yayıncılığı: “*Чем Опасен Салафизм для Казахстана*” (Selefilik Kazakistan İçin Neden Tehlikeli?) <https://informburo.kz/stati/chem-opasen-salafizm-dlya-kazahstana-chast-1.html> [Erişim tarihi: 19.01.2023].

ülkesine tekrar dönmüştür.⁵⁶ Tekrar ülkeye dönen vatandaşlara devlet tarafından maddi ve psikolojik destek verilmektedir. Bölgelerdeki Din İşleri Komitesi tarafından vatandaşlara dini rehberlik ve destek sağlamak, Hanefi anlayışa yönlendirmek üzere ilahiyatçıların ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılamak için psikologların yardımları alınmaktadır. Fakat ülkeye dönen bazı vatandaşların hala görüşlerinden dönmemesi toplumda yeni bir tehlike olarak değerlendirilmektedir.⁵⁷

Yukarıda bahsedildiği gibi Kazakistan vatandaşları hangi dine, dini kuruma mensup olacağını kendisi seçmede özgürdür. Bu yüzden ekstremizim içerikli dini gruplar ülkede yasaklansa bile Selefilik yasaklanmamıştır. Fakat devlet, Selefilik içerikli edebiyatları yasadışı tutmuş, Selefi temsilcilerin herhangi bir yerde vaaz vermesini yasaklamıştır. İnternet siteleri üzerinden Selefilik ideolojisini destekleyen paylaşımlar DİK tarafından engellenmektedir.⁵⁸

Kazakistan'da son 10 yılda Selefiligi benimseyen gençlerin sayısı ciddi artış göstermiştir. Ayrıca Kazakistan Din İşleri Komitesi tarafından ilahiyatçılar bulunduğu bölgedeki okulları, üniversiteleri ve iş yerlerini ziyaret ederek Selefi grupların zararları hakkında vatandaşları bilgilendirmektedir. Bununla birlikte İslam ve Kazak geleneğine uygun olmayan herhangi bir görüş sergilenmesini önlemeye çalışmaktadır.

2022 Ocak ayında gerçekleşen Kazakistan'daki darbe ekstremizim boyutu açısından da önemlidir. Zira darbedeki bazı kayıtlarda insanların dua edip ve Allah'ın ismini anarak bazı yerleri yakıp-yıktığı görüntülenmektedir. Yukarıda bahsedilen *İnformbüro* televizyon kanalında yapılan röportajda ilahiyatçı Asılбек İzbayırov darbedeki dindar toplulukların yaptığı işleri şöyle yorumlamaktadır; “Biz bu darbeyi tamamen dini diye gösteremeyiz. Burada insanlar ikiye bölünüyor: Birileri darbe yapanları durdurmak için diğerleri de hükümete karşı savaşmaktadır. Darbeye katılan dindar kesimin çoğunluğunun genç olması ve laikliği benimsememesi göze çarpmaktadır. Maalesef gençler dini yeni öğrenmekte ve dogmatik olarak karar almaktadır. Fakat İslam dini darbeye, fitneye karşıdır. Bu yüzden bu gruplar tıpkı Arap ülkelerindeki gibi aşırıcı gruplar olabilir.”⁵⁹

Günümüzde Kazakistan'da Selefi topluluklar 4 ana gruba ayrılmaktadır:

1. Medheliler – Suudi Arabistan'ın güneyinde bulunan Cazan bölgesinde dünyaya gelen Rebi ibn el-Medheli takipçileridir. Rebi ibn el-Medheli 1943'de doğmuş ve Suudi Arabistan bölgesinde Selefi medresesinde eğitim görmüştür. Cihada, tekfirlik yaklaşıma karşı çıkarak kendi görüşlerini ılımlı şekilde ülkelere yaymaya başlamıştır. Medheliler grubunu benimseyen ilim adamları olarak İbn Teymiyye, Muhammed ibn Abdülvehhab, Nasiruddin el-Elbani vb. şahıslar bilinmektedir. Kazakistan'da Sovyetler döneminden başlayarak yayılmış ve

⁵⁶ “Masa Medya” Kazakistan'ın Bağımsız Medya Portal Kurumu, *Операция «Жусан»: Почему Казахстанцы Оказались в Сирии (Zhusan Operasyonu: Kazakistanlılar Neden Suriye'ye Gidiyor?)* <https://masa.media/ru/site/operatsiya-zhusan-pochemu-kazakhstantsy-okazalis-v-sirii#> [Erişim tarihi: 26.02.2023].

⁵⁷ Kazakistan Cumhuriyetinin “İnformbyuro” Kamu Yayıncılığı: “Чем Опасен Салафизм для Казахстана” (Selefilik Kazakistan İçin Neden Tehlikeli?) <https://informburo.kz/stati/chem-opasen-salafizm-dlya-kazahstana-chast-1.html> [Erişim tarihi: 19.01.2023].

⁵⁸ Almat Nuradinov, Askar Jumageldinov, *О Некоторых Проблемах Исследования Религиозного Радикализма и Терроризма (на Примере Опыта Казахстана) (Dini Radikalizm ve Terörizm İçerikli Problemler Üzerine Araştırma (Kazakistan Deneyimi Örneğinde))*, National Psychological Journal S.1, 2022, s.46.

⁵⁹ Kazakistan Cumhuriyetinin “İnformbyuro” Kamu Yayıncılığı: “Последствия Трагического Января: Грозит ли Казахстану Радикализация” (Trajik Ocak Olayının Sonuçları: Kazakistan Radikalleşme Tehdidi Altında mı?) <https://informburo.kz/stati/posledstviya-tragiceskogo-yanvarya-grozit-li-kazahstanu-radikalizaciya> [Erişim tarihi: 20.02.2023].

günümüzde başta Astana, Almatı, Çimkent, Pavlodar ve Atıray olmak üzere yoğunlaşmışlardır. Kazakistan'daki önderleri olarak Almatı şehrinde Uç Konur Medresesi'nin eski imamı Togjan İbrahimov, Oktam Zaurbekov ve Dilmurat Makhamatov bilinmektedir. Bu grup Kazakistan'ın neredeyse her şehrinde olup faaliyetlerini sürdürmektedir.⁶⁰

Medheliler iktidara itaat konusunda resmi kurumları eleştirerek, Müslümanların sadece imama itaat etmesi gerektiğini düşünmektedir. Kazakistan'ın milli kültür ve geleneklerin özüne bakmadan “şirk” veya “bid’at” olarak nitelendirip birçok geleneği reddetmektedir. Örneğin Kazak geleneklerine göre düğünde gelinin “duvak açma” merasimini “bid’at” diye algılayıp gelinin yüzünü kocasından başka erkek göremez diye bu âdeti reddetmiştir.⁶¹

2.Sururitler (Medine cemaatleri) – Bu Selefi akımın öncülüğünü Suriyeli Muhammed Surur inşa etmiştir. Ancak bu grubun asıl lideri olarak Muhammed Surur Zeynel Abidin bilinmektedir. Kendisi 1938 tarihinde Suudi Arabistan'da doğmuştur. Bu akım kendini diğer Selefi gruplarının içinde en ılımlısı olarak görmektedir. Fakat Suriye cihadıyla yakından ilgilenen gruptur. Kazakistan'da esas olarak güney bölgelerde; Almatı, Taraz, Jambıl gibi yerlerde yoğunlaşmıştır. Kazakistan'ın birçok bölgesinde bu cemaatin mensupları vardır. Kazakistan'daki liderleri olarak Rabbani, Darın Mubarov ve Didar Ahmad bilinmektedir.⁶²

3. Haddadiler – Mısırlı Mahmud El-Haddad'ın fikirlerine göre ortaya çıkan bir gruptur. Bu Selefi akımının liderlerinden Yahya el-Hacuri 1958'de Yemen'de doğmuştur. Haddadi akımının görüşleri Medhalilere benzemektedir. Onlar da Medhaliler gibi İŞİD'i (Irak ve Şam İslam Devleti) eleştirmektedir. Haddadiler görüşlerine göre cumhurbaşkanı seçimlerinde oy vermek Allah'ın şeriatını yok saymak demektir. Burada görüldüğü gibi Medhaliler ve Haddadiler herhangi bir seçime katılmayı şeriata aykırı amellerden saymaktadır. Haddadiler, İslam'ın her türlü bidatten arındırılması çağrısında bulunuyorlar. Cihat konularında ılımlı görülmelerine rağmen, 2000 yılında Müslümanları Endonezya'daki silahlı çatışmaya katılmaya davet ettiklerine göre inançlarında bir çelişki mevcut olabilir. Dini önderlerinde İmam el-Farrac, Muhammed ibn İbrahim el-Mısri vb. isimler yer almaktadır.⁶³ Kazakistan'da Medhalilerle birleşerek faaliyetlerini sürdürmektedir.

4.Tekfirciler – XX yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmaya başlayan bir gruptur. Tekfirciler akımının önemli lideri Usama bin Ladin'dir. Bu Selefi akımı siyaset konularında sert görüşleriyle bilinmektedir ve kendi grubu dışındaki insanları “gayrimüslim” olarak görmektedir. 2014 tarihinde Kazakistan'da “Et-Tekfir ve'l Hicre” olarak isim alan Tekfirciler grubu terör örgütü sayılıp ülkede her türlü faaliyetleri yasaklanmıştır. Ancak günümüzde Kazakistan'ın batı bölgesinde hala gizli olarak faaliyet gösterdiği söylenmektedir.⁶⁴ Kazakistan'da aşırı cılığı benimseyenler çoğalarak kendilerinden olmayanları “kafir” olarak dışlaması ilk başta aile olmak üzere toplum hayatında da büyük bir sorun teşkil etmektedir.

Yukarıda belirtilen bazı grupların liderleri günümüzde cezaevinde tutuklu haldedirler. Radikal grupların liderlerinin tutuklanması cezaevinde radikal grupların çoğalma tehlikesini de

⁶⁰ Daniya Shakimanova, “*Vehhabiliğin Kazakistan'a Yansıması*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019, s. 61.

⁶¹ Ludmila Maevskaya, “*Внутренние Противоречия в Ваххабизме: Мадхалиты и Хаддадиты*” (*Vehhabiliğin İç Çelişkileri: Medhaliler ve Haddadiler*), Muslimanskii Mir dergisi S.3, 2016, s.22.

⁶² Azan.kz İslami bilgi ve eğitim portalı: “*Кто Такие Суруриты, Мадхалиты и Такфириты? (Sururiler, Medhaliler ve Tekfirciler kimlerdir?)*” <https://azan.kz/maqalat/read/kto-takie-sururityi-madhalitiyi-i-takfiriti-8661> [Erişim tarihi: 11.09.2023].

⁶³ Daniya Shakimanova, “*Vehhabiliğin Kazakistan'a Yansıması*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019., s. 64.

⁶⁴ Daniya Shakimanova “*Vehhabiliğin Kazakistan'a Yansıması*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019, s. 65-66.

beraberinde getirmiştir. Kazakistan'daki gazete haberlerine göre "Kazakistan'da cezaevleri Vehhabilerin eğitim merkezi haline gelmiştir".⁶⁵ Bu yüzden de cezaevinde olan radikal grup liderlerin izole edilmesi ve cezaevinde din dersi veren ilahiyatçıların bu alanda uzmanlaşması son derece önemlidir.

"Hizbu't Tahrir", "Tebliğ Cemaat" gibi gruplar ülkede terör olaylarının sebebi olmuştur. 2005 yılından itibaren Kazakistan'ın her bölgesinde faaliyet gösteren Hizbu't Tahrir cemaati topluma ve devlete tehlikeli olarak tanınıp, ülkede yayılması yasaklanmıştır. Bununla birlikte ülkede 15 civarında dini grubun faaliyet göstermesi yasaklanmıştır.⁶⁶

Kazakistan'da gerçekleşen birçok terör saldırısından ve temas edilen sorunlardan sonra ülkede Terörle Mücadele Kurumu kurulmuştur. Programın temel amaç ve hedefleri, dini aşırılık ve terörizmle mücadeleyi geliştirmek, dini aşırılık ve terörizm tehditlerine karşı insan, toplum ve devlet güvenliğini sağlamak ve elbette toplumda radikal ideolojiye karşı bağışıklık oluşturmaktır.⁶⁷

Kazakistan'daki sosyolojik çalışmaların sonuçlarının gösterdiği gibi, bağımsızlıktan sonra nüfusun dindarlığında sürekli bir artış olmuştur ve gençler arasında bu gösterge önemli bir dinamığa işaret etmektedir. 2003 yılında kendilerini dindar insanlar olarak adlandıran katılımcıların oranı %38,7'di. 2007'de ise inanan 16-27 yaş aralığındaki gençlerin oranı %77,3 olarak ciddi artış göstermektedir. 2009 yılında, Kazakistan'da 16-29 gençlerin %83,3'ü kendilerini "dindar" olarak adlandırmıştır.⁶⁸ Buna göre ülkedeki gençler dine ve onun içinde İslam'a çok merak duymaktadır. Gençlerin dine ilgi duyması olumlu görülmeyle birlikte dini boşlukların Kazak geleneğine göre doldurulamamasının olumsuzluklara neden olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Bu bağlamda, radikal eylemlerin önlenmesi ve o gruplara gençlerin katılımının engellenmesi çok önemlidir. Kazakistan Cumhuriyetinin ilk Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in 2012 tarihinde «*Kazakistan – 2050*» Stratejisi» başlıklı konuşmasında şöyle demektedir: "Toplumda, özellikle gençler arasında dini aşırıcılığın önlenmesini güçlendirmemiz gerekiyor. Yabancı dini hareketlerin provokasyonlarını, terör eylemlerini ve aşırılıklarını önlemenin temel yolu etkin savunuculuktur".⁶⁹

Günümüzde Kazakistan'ın Cumhurbaşkanı Kasım Jomart Tokayev'in Kazakistan halkına, ülkedeki durum, iç ve dış politikanın ana yönleri hakkında "*Yeni Kazakistan*" adlı konuşmasında ise toplumdaki aşırılık ve radikalizmin her türlü tezahürüne ve vatandaşlarımızın

⁶⁵ "Sputnik" Ulusal Haber ve Radyo Kanalı, "В Казахстане Не Могут Запретить Салафизм - в КНБ Объяснили, Почему" (Kazakistan'da Selefilik yasaklanamaz - Milli Güvenlik Komitesi bunun nedenini açıkladı) <https://ru.sputnik.kz/20200206/kazakhstan-zapret-salafizm-nevozmozhnost-12753298.html> [Erişim tarihi: 10.09.2023].

⁶⁶ Daniya Shakimanova, "Vehhabiliğin Kazakistan'a Yansıması", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019, s. 68.

⁶⁷ Andrey Çebotarev, "Экстремизм в Казахстане: Современное Состояние и Вопросы Противодействия" (Kazakistan'da Aşırıcılık: Mevcut Durum ve Sorunlar Karşı Tepki), Central Asian Bureau for Analytical Reporting dergisi, Almaty, 2018. s35.

⁶⁸ Aliya Masalimova, "Религиозность Казахской Молодежи: Проблемы Идентификации и Социализации" (Kazak Gençlerinin Dindarlığı: Kimlik ve Sosyalleşme Sorunları), Uluslararası Gençlik Araştırma Konferansı "Gençliğin Yenilikçi Potansiyeli: Küreselleşme, Politika, Entegrasyon", (25-26 Ekim 2016), Ural yayın evi, Yekaterinburg 2016, s.28.

⁶⁹ Nagima Baitenova, Bekjan Meirbayev vd., Trends in The Development of The Religious Situation of Post- Secular Society in Kazakhstan Over The Years of Independence, (Bağımsızlık Yıllarında Kazakistan'da Laiklik Sonrası Toplumun Dini Durumunun Gelişimindeki Eğilimler), Vestnik dergisi, II, Sayı 26, (2021), s. 7.

anayasal haklarını ihlal etmeyi amaçlayan eylemlere karşı katı ve tutarlı bir muhalefet sağlamaktadır.⁷⁰

Bahsedilen sorunların özellikle dini bilinçsizliğin nedenlerinden biri olarak ülkede doğru dini kaynakların yetersizliği görülmektedir. Örneğin Kazakça dini kaynakların yetersizliğinden dolayı dini öğrenmek isteyenler Rusça kaynaklara başvurmaktadır. Bunun hakkında KMDİ konsey sekreteri şöyle demektedir; “Gençler dini öğrenmede anadilinde kaynaklar bulamadığından dolayı Rusça kaynaklardan faydalanmaktadır. Fakat birçok şüpheli literatürler Rusça bulunmakta ve yanlış yolda ilerlemelerine sebep olmaktadır.”⁷¹

Sözünü ettiğimiz sorunlar ülkede dini durumun gelişmesini engellemektedir. Bu bağlamda ülkede dini alanda birçok konuda tartışmalar yaşanmaktadır. Bunların arasında yer alan kadınların başörtü takması ve erkeklerin sakal bırakması gibi konular 2010 yılından başlayarak yoğunlaşmıştır. Dini kıyafet giyenlerin devlet binalarında ve kamu kurumlarda çalışabilmesi, eğitim yerlerine ve askeriye girebilmesi gibi sorunlar gündeme gelmiştir. Bu konuda devletin meclis vekilleri bile hemfikir olmuştur. Bazıları okulların laik bir eğitim yeri olduğunu, dini kıyafet giymek isteyen ebeveynlerin çocuklarını medreselere vermesini önermiş, bazıları da her okulun kendi kararını kendisinin almasının iyi olacağını söylemiştir. 2011 tarihinde Kazakistan Milli Eğitim Bakanlığı bu tartışmalara son vermiş ve şöyle karar almıştır; “Okullar laik bir eğitim yeri ve ülkede tüm okullar sadece tek tip formda giyebilir”. Ancak bu karara rağmen başörtülü öğrencilerin ebeveynleri ile çatışmalar yaşanmıştır. Örneğin 2011 yılından 2016’ya kadar okullara sadece başörtü konusunda beş binden fazla şikâyet gelmiştir. 2016 tarihinde okullarda dini nitelik taşıyan kıyafetler giyilmesi, ibadetlerin yapılması resmi olarak yasaklanmıştır. Okulun yanı sıra devlet binalarında, kamu kurumlarda dini ibadetler yapma gibi faaliyetler yasaklanmıştır.⁷²

Sorunlara çözüm olarak Kazakistan Milli Eğitim Bakanlığı 2003 yılında gençlerin dini soru(n)larına cevap bulabilmesi ve dini altyapı oluşturmaya, batıl inançlara karşı durması için ortaokullarda din dersi müfredata alınmıştır. Günümüzde bu ders zorunlu olarak ortaöğretim 9.sınıfta sürdürülmektedir.

1.3.4 Kazakistan’da Diğer Dinler ve Yeni Dini Hareketler

Kazakistan çok uluslu ve çok dinli yapıya sahiptir. Ülkede İslamiyet’ten sonra mensup oranı en fazla olan din Hristiyanlıktır. Bununla birlikte Yahudilik, Budizm ve diğer dini grup mensupları da bulunmaktadır. Kazakistan’da diğer din mensuplarıyla birlikte yeni dini hareketler de gün geçtikçe artmaktadır.

Yukarıda sözü edilen 2011 yılında kabul edilen Kazakistan Cumhuriyeti “Dini Hizmetler ve Dini Kurumlar” yasası devletin dini alandaki stratejik yönlerini belirleyen bir belge olarak bilinmektedir. Mevcut yasa, devlet-din ilişkilerini iyileştirmeyi amaçlamaktadır. Yasada belirtilen temel hükümler aşağıdaki gibidir:

- a) Devlet din ve dini derneklerden ayrılmıştır.

⁷⁰ Kakimjan Bishmanov, Nurlan Orynbekov, *Opportunities and Trends in The Emergence of Religious Extremism and Terrorism in Kazakhstan Society (Kazakistan Toplumunda Dini Aşırılığın ve Terörizmin Ortaya Çıkışındaki Fırsatlar ve Eğilimler)* Vestnik dergisi, II, Sayı 30, (2022), s. 58.

⁷¹ Kakimjan Bishmanov, Nurlan Orynbekov, *Opportunities and Trends in The Emergence of Religious Extremism and Terrorism in Kazakhstan Society (Kazakistan Toplumunda Dini Aşırılığın ve Terörizmin Ortaya Çıkışındaki Fırsatlar ve Eğilimler)* Vestnik dergisi, II, Sayı 30, (2022), s.46-47.

⁷² Zauresh Saktaganova, “Советская Модель Государственной Религиозной Политики в Казахстане и Религиозная Повседневность Казахстанцев во Второй Половине XX в.” (XX Yüzyılın İkinci Dönemindeki Sovyetlerin Kazakistan’daki Dini Politikası ve Kazakistanlıların Dini Günlük Yaşamı), Kiberleninka Bilimsel Makaleler Elektronik Kütüphanesi, 2017, s.29-33.

- b) Kazakistan Cumhuriyeti vatandaşları, yabancılar vb. dininden bağımsız olarak yasalara eşit düzeydedir.
- c) Hiçbir din zorunlu din olarak etiketlenemez.
- d) Kazakistan Cumhuriyeti'ndeki eğitim ve eğitim sistemi, dini eğitim kuruluşları hariç, din ve dini derneklerden ayırdır ve laik nitelikler taşımaktadır.
- e) Dini faaliyetlerin yasal olarak engellenmesine, dini tutumlarıyla ilgili bireylerin medeni haklarının ihlal edilmesine veya dini duygularına hakaret edilmesine, herhangi bir dinin taraftarları tarafından saygı duyulan nesnelere (eşyalara), binalara ve yerlere zarar verilmesine izin verilmez.
- f) Her birey dini veya başka inançlara uyma, bunları yayma, dini derneklerin faaliyetlerine katılma ve Kazakistan Cumhuriyeti yasalarına uygun olarak misyonerlik faaliyetlerine katılma hakkına sahiptir.
- g) Hiçbir birey dini inançları nedeniyle Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası ve yasaları tarafından öngörülen görevleri yerine getirmekten vazgeçemez.⁷³

Bu kanunda din ve devletin birbirinden ayrı olduğu öncelenerek dini kurumların ülkede rahatça faaliyet gösterebileceği belirtilmiştir. Dini kurumlar, Kazakistan Cumhuriyeti'nin Anayasasındaki kurallara aykırı düşmedikleri takdirde faaliyetini sürdürebilmektedir. Herhangi bir din ya da dini kurum mensubu kendi dinini açıkça ifade edebilme hakkına sahiptir. İsterse dinine davet edip, misyonerlik faaliyet göstermesine de izin verilmiştir. Fakat misyonerliği önce devlet bakanlıklarına bildirmeli ve yasadışı olmadığına dair izin almalıdır. Misyonerliğin yasadışı yapılması yasaklanmıştır.⁷⁴

Kazakistan'da İslam'dan sonra mensubu çok din Hristiyanlıktır. Bu din Kazakistan topraklarında Çarlık Rusya'sı döneminde hızla yayılmıştır. Kazak araştırmacı B.A.Jelezniyakov Kazakistan'da Hristiyanlığın yayılışını 4 dönemde ele almaktadır;

1. III.-V. yüzyıl (Ortodoks kilisesinin dönemi). Hristiyan dininin Kazakistan topraklarına ilk yayılışı olarak bilinmektedir.
2. VI.-VIII. yüzyıllar. Hristiyanlığın Nesturi akımının güçlendiği dönemdir.
3. IX.-XI. yüzyıllar. Çin'e karşı Arapların ve Türklerin bir olmasıyla Orta Asya'nın İslamlaşma dönemini yansıtmaktadır. Bölgedeki kiliseler hızlıca camiye çevrilmiştir. Bu dönemde Hristiyanlık giderek zayıflamaya başlamıştır.
4. XII.-XIV. yüzyıllar. Halkın göçebe kısmının Nesturiliği benimseme dönemidir. Nesturiliğin diğer kiliselerden farkı Hz. İsa'yı tanrılık sıfatlarından uzak tutarak, onun bir insan ve bir peygamber olduğuna inanmalarıdır. Çok tanrılığı reddeden Kazakların büyük kısmı Nesturi Hristiyanlığını rahatça kabul etmiştir. Bu dönemleri araştıran V. Bartold "*Orta Asya'nın Kısa Tarihçesi*" adlı kitabında "Kazakistan topraklarındaki Kıpçak, Naiman, Karluk vb. boylar Hristiyanlığı benimsemektedir. Ve bu bazı yerlerde, bazı kabilelerde İslamiyet gelene kadar devam etmiştir" diye ifade etmiştir.⁷⁵

Genel olarak Kazakistan Hristiyanları Ortodoks Kilisesini benimsemiştir. 2015 tarihinde Ortodoks topluluğuna ait 315 dini kurum devlete kayıt olmuştur. Kazakistan'da neredeyse her şehirde Ortodoks Hristiyanlığına ait kiliseler bulunmaktadır. Kazakistan'ın Anayasasında da

⁷³ Kazakistan Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı, "Діни Қызмет және Діни Бірлестіктер Туралы" (Dini Hizmetler ve Dini Dernekler Hakkında) <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000483> [Erişim tarihi: 24.03.2023].

⁷⁴ Nagima Baitenova, «Дінтану: оқу құралы» (Din Tanımı: ders kitabı), El Farabi Kazak Milli Üniversitesi, Kazakistan üniversitesi yayınevi, Almatı 2019. s. 294.

⁷⁵ Dinara Utebayeva, «Миссионерлік Әдісмері» (Misyonerlik Yöntemler), El Farabi Kazak Milli Üniversitesi, Kazak üniversitesi yayınevi, Almatı 2014, s.62.

devletin “geleneksel dini” olarak İslam ile birlikte Hristiyanlığın Ortodoks Kilisesi de geçmektedir. Kazakistan tarihi sadece İslam diniyle değil Hristiyanlığın Ortodoks Mezhebi ile doğrudan ilgilidir. Kazakistan Müslümanlar Dini İdaresinin (KMDİ) eski başkanı Absattar Hacı Derbisali bunun hakkında şöyle demiştir; “İslam ve Ortodoksluk, Türk, Slav köklerine sahip Kazakistan'ın ruhani kültürünün derin iki sütunudur”.⁷⁶

Kazakistan'a Ortodoks kilisesi, XVIII. yüzyılın ilk yarısında şartlı olarak faaliyet göstermeye başlamıştır. Çarlık Rusya'sı hükümeti, dinin yerel halkın boyun eğmesini şekillendiren (veya direnişi ortadan kaldıran) önemli bir ideolojik ve psikolojik araç olarak dinin yayılması politikasını yürütmüştür. Bu dönemlerde Kazakistan topraklarına Rusya'nın iç bölgelerinden Ortodoksluğu benimseyen Rus köylüleri getirilmeye başlanmıştır. Rus halkının yoğunlaştığı yerlerde kitlesel Ortodoks kilisesinin inşası başlatılmıştır.⁷⁷

Kazakistan'da Ortodoksluğun ortaya çıkış tarihi, Kazakistan'ın Rusya'ya ilhak edilmesinden sonraki ilk askeri yerleşimlerle bağlantılıdır. 1871 tarihinde Almatı ve Çimkent gibi kiliselerin yayıldığı bir yerde Türkistan Piskoposluğu kurulmuştur. Rusya'daki Birinci Devrim'den sonraki yıllar, Rus Ortodoks Kilisesi'ne yönelik şiddetli zulüm ile karakterize edilmiştir. 1930'ların sonunda, birçok kilise yıkılarak Kazakistan'da işleyen kiliselerin sadece yarısı kalmıştır. Yıkılmayan kiliseleri ve diğer ibadethaneleri depo ve başka amaçlar için kullanılmıştır. Kazakistan'da kilise yaşamının yenilenmesi ancak 1945'te Kazakistan Piskoposluğunun kurulması ve Başpiskopos Nikolay'ın (Mogilevsky) yönetici piskopos olarak atanmasıyla (1945-1955) başlamıştır. 1991 tarihinde Rus Ortodoks Kilisesi'nin Kutsal Meclisi, Kazakistan'daki Ortodoks topluluklarını 3 piskoposluk yönetimine ayırmıştır. Günümüzde Kazakistan'da Ortodoksluk Kilisesinin merkezi Astana şehrinde kurulup, liderliğine Methodius Nemtsov Nikolay Fedorovich atanmıştır.⁷⁸

Ortodoks mensuplarının katılımıyla 2007 tarihinde uluslararası düzeyde Astana şehrinde Ortodoks Meclisi Genel Kurulu XIV. toplantısı yapılmıştır. Bu konferansa ülkede önde gelen siyasetçiler, yabancı ülkelerden konuklar, dini dernek başkanları katılmıştır. Konferansta Kazakistan'daki Ortodoksluk Kilisesinin problemlerine çözümler üretilmiş ve bir sonraki Ortodoks Meclisinin nerede yapılacağına dair kararlar alınmıştır.⁷⁹

Kazakistan'da Ortodoksluk eğitimi veren birçok okullar bulunmaktadır. Örneğin Almatı şehrinde Almatı Dini Konferans adlı yükseköğretim faaliyet göstermektedir. Bu okul her sene Rusya'ya 4-5 mezunu göndererek din görevlilerinin eğitimine çok önem vermektedir. 1998 yılında Almatı şehrinde 4 yıllık eğitim veren kolej açılmıştır. Ortodoks Kilisesine ait ülkede “Kazakistan'daki Ortodoks Işığı”, “Yol Göster” ve “Almatılı Ortodoks Habercisi” gibi dergiler her ay yayınlanmaktadır.⁸⁰

Hristiyanlığın Katolik Kilisesi ise Kazakistan'da çok eski dönemlere dayanmaktadır. XIX-XX yüzyıllarda Rusya'dan sınır dışı edilen Polonyalıların, Almanların ve Letonyalıların

⁷⁶ NG Gazeta Rusya'nın Bağımsız Medya Kurumu, С Верховным Муфтием Казахстана Абсаттаром-Хаджи Дербисали» (Kazakistan'ın Başmuftüsü Absattar Hacı Derbisali ile Yapılan Röportajdan) <https://cyberleninka.ru/article/n/iz-intervyu-s-verhovnym-muftiem-kazahstana-absattarom-hadzhi-derbisali/viewer> [Erişim tarihi: 11.09.2023].

⁷⁷ Nagima Baitenova, «Дінтану: оқу құралы» (Din Tanımı: ders kitabı), El Farabi Kazak Milli Üniversitesi, Kazakistan üniversitesi yayınevi, Almatı 2019, s.95-96.

⁷⁸ Q monitör Orta Asya'nın Bağımsız Medya Kurumu, Православные Казахстана: как они живут и что их волнует? (Kazakistan'ın Ortodoks Hristiyanları: nasıl yaşıyorlar ve onları endişelendiren nedir?) <https://qmonitor.kz/society/3707> [Erişim tarihi: 10.09.2023].

⁷⁹ Meyramgul İsaeva, «Қазақстанда Діни Бірлестіктерді Талдау» (“Kazakistan'da Dini Kurumları İnceleme”), Preprints of the Eurasian Research Institute for Social and Cultural Studies dergisi (2021), s. 23.

⁸⁰ Nagima Baitenova, «Дінтану: оқу құралы» (Din Tanımı: ders kitabı), El Farabi Kazak Milli Üniversitesi, Kazakistan üniversitesi yayınevi, Almatı 2019, s.195.

Kazakistan'a gelişi ÷lkede Katolik toplumlarının çoğalmasında büyük önem arz etmektedir. Çarlık Rusya'sı döneminde birçok dini faaliyet, 1917 tarihinde Rus devrimi adlandırılan tarihe kadar dini alanda herhangi bir sıkıntı ile karşılaşmamıştır. Rus devrimden sonra Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuş ve dini alanda özgürlük iyice kısıtlanmıştır. Sovyetler hükümeti tüm kiliseleri kapatmış ve din adamlarını tutuklamıştır. Katolik topluluğu ilk olarak 1977'de Sovyet döneminde Karaganda şehrinde kurulmuştur.⁸¹ Fakat yayılışı bağımsızlığa kavuştuktan sonraki yıllara dayanmaktadır.

1991 tarihinde Orta Asya ve Kazakistan Katolikleri için Apostilli Eğitim Merkezi kurulmuştur. Bu eğitim merkezinde Katolik kilisesinde görev yapacak olan din görevlileri hazırlanmaktadır. 2017 yılındaki resmi verilere göre ÷lkede Katoliklere ait 85 kurum bulunmakta ve 300 bin civarında Katolik yaşamaktadır. Kazakistan'da Katolikliği çoğunlukla başta Almanlar olmak üzere Ukraynalılar, Ruslar ve Koreler benimsemektedir. Katolik kilisesi misyonerliğe çok önem vermektedir. Kazakistan'da Katolik din mensuplarına ait ilk yüksek okul kurumu 1998'de açılan "Kilisenin Annesi Maria" olarak bilinmektedir.⁸²

Günümüzde Karaganda şehri, Kazakistan'daki Katoliklerin merkezi olarak bilinmektedir. Kazakistan'da Katoliklerin başpiskoposu Jan Pavel Lenga tarafından yönetilmektedir. 1999 tarihinde Kazakistan'ın Astana, Almatı, Atırov gibi şehirlerinde Katoliklerin piskoposlukları kurulmuştur. Günümüzde Kazakistan'da faaliyet gösteren 90 Katolik topluluğu bulunmaktadır. Bu topluluklar aktif misyonerlik faaliyetleriyle tanınmaktadır. Kazakistan'ın bağımsızlığına kavuştuktan sonraki yıllarda Vatikan ile Kazakistan Cumhuriyeti arasında diplomatik yakın ilişkiler gelişmiştir. Eylül 1998'de eski cumhurbaşkanı N.A. Nazarbayev'in Papa John Paul II ile görüşmesi büyük tarihi öneme sahiptir.⁸³

Bununla birlikte Kazakistan'da Katolik topluluğu için 1998 yılından itibaren "Credo" adlı gazete yayımlanmaktadır. Bu gazete, Katoliklik hakkında birçok bilgi vermekle birlikte diğer dinler hakkında da araştırma makalelerine yer vermektedir.⁸⁴ 25 Aralık 2000 tarihinde Almatı'da Katolikliği nasihat eden CNL TV kanalı kablo sisteminde yayına başlamıştır. 2002 yılında ABD'de CNL ofisi açılmıştır. Bu televizyon kanalı dünyanın ilk Hristiyanlığa çağırın Rusça televizyon kanalı olarak bilinmektedir. Dünyada 74 ÷lkede yayımlanmakta ve seyirci sayısı 100 milyonu aşmaktadır. 2010 yılında ise Almatı'da Katolik Kilisesine ait büyük bir televizyon stüdyosu açılmıştır.⁸⁵

÷lkede Hristiyanlığın Protestan Kilisesi ise Stalin zamanında yayılmıştır. XIX. yüzyılın sonuna kadar göçmenlerle birlikte Polonyalılar ve Almanlar nüfuz etmeye başlamıştır. Sovyetler döneminde Lutheryan Başpiskoposu tarafından yönetilen Estonya Evanjelik Lutheryan Kilisesi, en etkili Protestan kilisesiydi. Günümüzde Kazakistan'da faaliyet gösteren en büyük Protestan mezhebinin yeni dini hareketleri Baptistler, Yedinci gün Adventistleri,

⁸¹ Ludmila, Budgart, Из Истории Католической Веры и Церкви В Казахстане (Kazakistan'daki Katolik İnancının ve Kilisesinin Tarihinden), Ust Kamengorsk yayın evi, Oskemen, 2012, s.76

⁸² Nagima Baitenova, «Дінтану: оқу құралы» (Din Tanımı: ders kitabı), El Farabi Kazak Milli Üniversitesi, Kazakistan üniversitesi yayınevi, Almatı 2019, s.182.

⁸³ Ludmila Budgart, "Из Истории Католической Веры и Церкви В Казахстане (Kazakistan'daki Katolik İnancının ve Kilisesinin Tarihinden), Ust Kamengorsk yayın evi, Oskemen, 2012, s.79.

⁸⁴ Dinara Utebayeva, «Миссионерлік Әдістері» (Misyonerlik Yöntemler), El Farabi Kazak Milli Üniversitesi, Kazak üniversitesi yayınevi, Almatı 2014, s.124.

⁸⁵ Nagima Baitenova, "Қазіргі Қазақстанда Дінтану, Қалыптасуы және Дамуы." (Günümüzde Kazaistan'da İlahiyat. Kuruluşu ve Gelişimi), El Farabi Kazak Milli Üniversitesi, Almatı 2014, s. 59.

Yehova Şahitleri gibi kurumlardır. Ülkedeki Protestanlar çoğunlukla Almanlar, Polonyalılar, Letonyalılar ve Estonyalılar arasında yaygındır.⁸⁶

Protestanlık kilisesinin çok sayıda yeni akımları bulunmaktadır. Protestan mezhebinin Kazakistan bölgesinde 480 kurumu vardır.⁸⁷ Özellikle Protestan mezhebinin presbiteryenlik kurumları da Kazakistan'da en yaygınlaşan Neo-Hristiyanlık akımlarındandır. Misyonerliğini iyi şekilde sürdüren ve Kazakistan'ın her bölgesinde bulunan gruplardandır. Dolayısıyla ülkede büyük oranda faaliyet gösteren yeni dini hareketlerden bahsedilmelidir.

Kazak ilahiyatçı K.M. Borbasova ülkedeki yeni dini hareketleri üçe bölmektedir; Neo-Oryantalistik yeni dini kurumlar, Neo-Hristiyanlık yeni dini kurumlar ve İslam temelinde kurulan dini kurumlar. Neo-Oryantalist hareketler Hinduizm ve Budizm dinleri temelinde kurulan akımlara denilmektedir. Kazakistan'da Hinduizm ve Budizm din mensupları sayı olarak az olmasına rağmen bu akımlar hızla yayılmıştır. Neo-Hristiyan hareketler ise Hristiyanlığı temele alarak kurulan akımlardır. Bu akımlar çoğunlukla Hristiyanlığın Protestan kilisesinden yayılmaktadır. Örneğin Beyaz Kardeşlik, Piyatidesyatnikler Kilisesi ve Yehova Şahitleri gibi birçok Protestan gruplar mevcuttur. K.M. Borbasova İslam'ı temele alan gruplar sırasına tarikatları ve "Hizbu't Tahrir", "Tebliği Cemaat" gibi kurumları göstermektedir. Fakat bazı araştırmacılar İslam'ın içinde yeni dini hareketler olmadığını öne sürmektedir.⁸⁸ Hâlbuki bazı tarikatlar, cemaatlerin kuralları ve inanç sistemindeki değişikliklere bakıldığında İslamiyet'e uygun olmadığı bilinmektedir. Bu yüzden de İslam dininin içinde sözü edilen grupları "yeni dini akımlar" diye tanımlanabilir.

Temelini Hristiyanlıktan alan yeni dini kurumları Neo-Hristiyanlık akımlar olarak belirlenmektedir. Kazakistan'da Neo-Hristiyanlık yeni dini hareketler her gün artış göstermektedir. İlk olarak Piyatidesyatnikler Kilisesi, XX asrın başında ABD'de kurulmuştur. Diğer Hristiyanlık temelli yeni dini akımlardan; "Kutsal Ruh din görevlilerine geçmekte ve din görevlilere en üst düzeye sahip olmalı" gibi görüşleriyle fark göstermektedir. Piyatidesyatnikler Kilisesine ait web sitesinde Hristiyanların %20'si bu akımın mensupları olduğunu yazmaktadır.⁸⁹

Günümüzde Kazakistan'da bu kuruma ait 217 kurum ve 24 kilise bulunmaktadır. Bunların arasında Kazakistan'da "Sun Bok Um", "Tanrı Kilisesi" gibi kiliseler en çok bilinenleridir.⁹⁰

XVII yüzyılda ortaya çıkan Evanjelik Baptistler Cambridge mezunu, İngiltere kilisesinin din görevlisi Djon Smit'le doğrudan ilgilidir. Bu akım Hristiyanlığın temel kurallarından biri vaftizliği (kutsal suya yıkanma) çocuklar için geçersiz olduğunu, sadece yetişkinler vaftiz olabileceğini öne sürmektedir. Kazakistan'a bu akım XX yüzyılın başında sürgün edilen Ukraynalıların etkisiyle gelmiştir. Bu yeni dini hareket, ülkede birçok defa resmi kayıt olmadan faaliyetini sürdürmüştür. Fakat dini kurumları tekrar kayıt altına alınması

⁸⁶ Meyramgul İsaeva, «Қазақстанда Діни Бірлестіктерді Талдау» ("Kazakistan'da Dini Kurumları İnceleme"), Preprints of the Eurasian Research Institute for Social and Cultural Studies dergisi (2021)., s. 15.

⁸⁷ Nurali Yegenov, "Kazakistan'da Din Hizmetleri ve Dini Kurumlar", Türkiye Diyanet Vakfı II. Uluslararası Öğrenci Sempozyumu, "İslam Dünyasında Din Hizmetleri ve Dini Kurumlar", (11-12 Aralık, 2015), haz. Abdulkadir Sylka, TDV Yayınevi, Ankara 2015, s. 36.

⁸⁸ Karlygash Borbasova, "Присвитерияндық ағымдар: тарихы және қазіргі кезең" (Presbiteryenlik Akımlar: Tarihi ve Günümüzdeki Yaşamı), "Vestnik" dergisi, XVII, 2019, 19-20s.

⁸⁹ Piyatidesyatnikler inancına sahip Hristiyanların merkezi birleşik birliği, "Общие Сведения о Пятидесятниках," (Piyatidesyatnikler Hakkında Genel Bilgi) <https://www.ccf.ru/pentacostal/faith> [Erişim tarihi: 10.09.2023].

⁹⁰ Karlygash Borbasova, "Присвитерияндық ағымдар: тарихы және қазіргі кезең" (Presbiteryenlik Akımlar: Tarihi ve Günümüzdeki Yaşamı), "Vestnik" dergisi, XVII, 2019, s. 22.

sürecinde birçok Evanjelik Baptist kurumunun faaliyetine son verilmiştir. Günümüzde bu grubun Kazakistan'daki ruhani merkezi Saran şehri olarak belirlenmiştir.⁹¹ 1995 yılında Almatı şehrinde din görevlileri yetiştirmek için yüksekokul kurumu açmışlardır. Bununla birlikte “*İnanç hayatı*” isimli dergileri yayınlanmaktadır. 2004 yılında İncil mesihçilerini bir araya toplamak amacıyla “Kazakistan İncil Kurultayı” adlı dernek kurulmuştur.⁹²

Yehova Şahitleri 1927 yılında kurulan Protestanlık kilisenin bir kurumudur. Bu grup, İncil'e çok önem vermesiyle farklılık göstermektedir. Bu grubun mensuplarının her zaman yanlarında İncil bulunmalıdır. Hristiyanlıktaki teslis sistemi kabul etmemektedir. Kazakistan'a 1956 yıllarında sürgün edilen Almanlar ve Ruslarla yayılmaya başlamıştır. Ülkede çok hızlı ve aktif şekilde misyonerlik faaliyetlerini sürdürmektedir. Her sene Almatı şehrinde Yehova Şahitlerinin kongre, sempozyumları gerçekleştirilmektedir.⁹³

Bahsetmiş olduğumuz yeni dini hareketler dışında Yahudilik ve Budizm gibi inançları benimseyenler de bulunmaktadır. Örneğin mensup olunması en zor din olan Yahudilik, Stalin baskısı döneminde Kazakistan topraklarında gelmiştir. Bundan önceki dönemlerde de bu topraklarda II asra ait Yahudi dilinde yazılar bulunmuştur. 1991'e kadar birçok Yahudi ailesinin Kazakistan topraklarına göç ettiği görülmektedir. Kazakistan'da 2002 tarihinden itibaren her ay Yahudilere ait “*Şalom*” gazetesi ve “*Yahudi evi*” dergileri yayınlanmaktadır. 1998 yılında Kazakistan'ın Almatı şehrinde “Menalum Şneerson” adlı Yahudi Kültür Merkezi açılmıştır. İsrail'de yayınlanan “*Jerusalim post*” gazetesinde Kazakistan hakkında şunlar yazmaktadır: “Son üç yılda 10 tane sinagog inşa eden dünyadaki tek İslam devleti Kazakistan'dır.” Bu sinagoglar da Almatı, Astana, Taraz, Çımkent gibi ülkenin büyük şehirlerinde bulunmaktadır. Orta Asya'da bulunan en büyük Yahudi ibadethane 2004 tarihinde Kazakistan'ın başkenti Astana'da yapılan “Beyt Rahel-Ha Bad Lubaviç” sinagogudur.⁹⁴ Bununla birlikte ülkenin her şehrinde toplam 24 Yahudi kurumu faaliyet göstermektedir. Ülkede her 3 yılda bir gerçekleşen Dünya Din Liderleri ve Geleneksel Din Kongre'sinin 2009 tarihinde olan 3. oturumuna İsrail'in baş ravini İoana Metsger, Şloma Amar ve İsrail'in cumhurbaşkanı Şimon Peres gelmiştir.⁹⁵

Budizm dini, Kazakistan topraklarında çok erken tarihten başlayarak yayılmıştır. İpek Yolu göçü geçen Çu ve Talas adlı bölgelerde Budist rahipler yerleşmiş ve dini yaymaya başlamıştır. Ancak Orta Asya topraklarına bu din Aral denizi ve Talas nehrine kadar olan bölgeyi kapsayan Kuşan İmparatorluğunun etkisiyle V.-VI. yüzyıllarda yayılmaya başlamıştır. Arkeolojik araştırmalara göre Kazakistan'ın güney bölgelerinde VI. asra ait Budist tapınakları bulunmuştur.⁹⁶ Bağımsızlıktan sonra da Kazakistan'da Budizm faaliyetlerini görmek mümkündür. İlk olarak 1994 yılında Budist dini cemaati devlete kayıt olmuştur. Günümüzde 4 tane Budist dini kurum bulunmaktadır. 1999 tarihinde Kazakistan'ın Almatı şehrinde Budizm din mensupları kendi takvimlerine göre yeni yılı ilk defa coşkulu şekilde kutlamıştır. Ülkede bu

⁹¹ Dinara Utebayeva, «Миссионерлік Әдістемі» (Misyonerlik Yöntemler), El Farabi Kazak Milli Üniversitesi, Kazak üniversitesi yayınevi, Almatı 2014, s.136.

⁹² Karlygash Borbasova, “Присвитерияндық Ағымдар: Тарихы және Қазіргі Кезең» (Presbiteryenlik Akımlar: Tarihi ve Günümüzdeki Yaşamı), “Vestnik” dergisi, XVII, 2019, s. 26-27.

⁹³ Nagima Baitenova, «Дінтану: оқу құралы» (Din Tanımı: ders kitabı), El Farabi Kazak Milli Üniversitesi, Kazakistan üniversitesi yayınevi, Almatı 2019, s. 74-122

⁹⁴ Qazaqstan Tarihy Kazak Bilimsel Sitesi, “Иудаизм в Казахстане” (Kazakistan'da Yahudilik) <https://e-history.kz/ru/e-resources/show/13380> [Erişim tarihi: 10.09.2023].

⁹⁵ Nurtay Abykayev, *The Blessed Dialogue (World and Traditional National Religions Congress)*. Astana: Edelweiss basımı., s.224.

⁹⁶ Aiida Abdaimova, “Kazakistan'da Misyonerlik Faaliyetleri ve Hedef Kitleleri”, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011, s. 40-48.

dini çoğunlukla Moğol, Kore, Rus vb. etnik grup sahipleri benimsemektedir. Budizm dininin kutsal ibadetlerini yaptırmak için sıkça Rusya'dan din görevlileri aldırılmaktadır.⁹⁷

Budizm temelli yeni dini hareket sayılan, Kore'de meşhur Von Budizm dini kurumunun da Kazakistan'da ibadethaneleri ve okulları bulunmaktadır. Von Budizm Kazakistan'daki ilahiyat terminolojisinde Neo Oryantalist yeni dini hareketleri içine girmektedir. Von Budizm 1924 yılında araştırmacı Pak Çun Bin tarafından kurulmuştur. Bu grubun mensupları Pak Çun Bin'i modern dünyanın Budası olduğuna inanmaktadır. Kazakistan'ın Almatı şehrinde bu akıma mensup 100 civarında insan bulunmaktadır. İnananların çoğu Koreliler olmasına rağmen Kazaklar ve Ruslar da bu akıma ciddi rağbet göstermektedir. Merkezi 2006 yılında yapılan Almatı şehrindeki Vonbulge ibadethanesidir.⁹⁸

Budizm temelli Krişna Bilinci akımı da yeni dini akımlar kapsamında bulunmaktadır. Bu grup, 1966 yılında Amerika'da New York şehrinde kurulmuştur. Lideri Abhai Çaran De'dir. Bahsi geçen akım, 1989 yılında Almatı şehrinde Özbekistan'dan gelen iki ressamın etkisiyle hızla yayılmıştır. 1990 yılında Almatı şehrinde Krişna Bilinci'nin topluluk merkezi kurulmuştur. Krişna Bilinci kurumunun mensuplarının hepsi dergi, kitap satmayla ilgilenmektedir. Öğretileri insanın milliyeti, vatanseverliği vb. değerlerini kabul etmemektedir. Onlara göre insan sadece Tanrının kuludur ve öylece dünyadan gitmektedir. "Hayatın tadı", "Yeniden Dünyaya Gelmek" vb. gibi kitapları satarak para toplamak ve dilencilik yapmak gibi faaliyetleri de vardır. Kazakistan'da bu akım mensuplarının %45'i Kazaklardan, %38'i ise Ruslardan oluşmaktadır.⁹⁹ Kalan kısmı diğer etnik gruplardandır. Fakat bu akımı araştıranlar ilahiyatçı ve bilim adamları bu akımın Kazak geleceği için ciddi sıkıntılar oluşturabileceğini söylemektedir. Bu başlıkta değinmiş olan ülkedeki dini kurumların resmi kayıta göre sayısı aşağıdaki tabloda yer almıştır:

Tablo 3. Kazakistan'da Resmi Kayıtlı Olan Dini Akımlar.¹⁰⁰

№		Din veya Yeni Dini Hareket Adları	2011 yılında	2012 yılında	2014 yılında	2015 yılında	2018 yılında
1	İslam		2811	2229	2367	3434	2778
2	Hristiyanlık	Ortodoks	304	280	293	315	640
3		Katolik	118	79	84	84	110
4		Piyatidesyatnikler Kilisesi	400	189	230	217	217
5		Yehova Şahitleri	70	59	60	60	53
6		Evanjelik Baptistler	369	100	185	182	151
7	Yahudilik		26	4	7	6	5

Yukarıdaki tabloda gösterilmeyen fakat ülkede faaliyet gösteren yeni dini akımlar bulunmaktadır. Kazakistan'da büyük oranda varlığını sürdüren bazı dini gruplara ait kurum

⁹⁷ Nurtay Abykayev, *The Blessed Dialogue (World and Traditional National Religions Congress)*. Astana: Edelweiss Yayınevi, s. 194.

⁹⁸ Nagima Baitenova, «Дінтану: Оқу Құралы» (*Din Tanımı: ders kitabı*), El Farabi Kazak Milli Üniversitesi, Kazakistan üniversitesi yayınevi, Almatı 2019, s. 240.

⁹⁹ Zaure, Mederkhanova, «Казакстанғы в поисках нирваны: как буддизм пришел в Казахстан», (*Kazakistanlılar nirvana arayışında: Budizm Kazakistan'a nasıl geldi?*) Central Asian Bureau for Analytical Reporting dergisi, Almaty, 2019, s.5.

¹⁰⁰ Suat Beylur, «Kazakistan'da Din-Devlet İlişkilerini Etkileyen Faktörler», Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi- Avrasya Araştırma Enstitüsü, 2019, 103s.

sayılarına yukarıdaki tabloda yer verilmiştir. Bunun dışında Ahmediyye, Aum Şinriyko, İsa Mesih'in Son Zamanlar Azizler Hareketi, Beyaz Kardeşlik adlı vb. gibi birçok yeni dini hareketler ülkede varlığını sürdürmektedir.

Ülkenin dini sorunları olarak ilk başta Selefilik gelmektedir. Zira günümüz Kazakistan'da Din İşleri Komitesinin terörle mücadele etmede en çok sorunlarla karşılaştığı grup Selefilerdir. Bunun dışında yasadışı faaliyet gösteren diğer din misyonerleri, özellikle Sufilik tarikatlar oldukça yaygın faaliyet göstermektedir. Kazakistan'da faaliyetini sürdüren grupların ülke halkını özellikle gençleri yanlış bilgilendirmesi, kendi kültürüne ve geleneğine karşı koyması Kazak milliyetinin ilk başta gelen sorunlarından biridir. Kazakistan'da cumhurbaşkanının izlediği dini strateji neticesinde birçok din mensupları barış ve huzur içinde özgürce yaşamaktadır. Fakat halkın ekstremizm içerikli yasadışı grupların kurbanı olmaması için dini bilinçlenmesi önemli konulardandır.

Dinler arası barış ve uyumu sağlamak çok uluslu, çok dilli ve çok dinli Kazakistan için zor bir konudur. Bugün Kazakistan, dünya dini forumunun merkezi olarak bilinmektedir. Dünya ve geleneksel dinlerin liderleri, en önemli dini meseleleri ve sorunlarını ele almak için Kazakistan'da toplanmaktadır. Kazakistan'ın ilk cumhurbaşkanının 2006 tarihindeki halkına mesajında ülkedeki dini stratejini temelini şu şekilde belirtmiştir: «Kazakistan'da tüm dinlerin eşitliğini garanti ediyoruz ve dinler arası uyumu sağlıyoruz. Din, birleşme ve bütünleşme süreçlerinde güçlü bir faktör olabilir. Bunun için dinlerde çelişkiler yerine ortak işaret ve ilkeler, ortak temeller ve ortak değerler, birleştirici bir kaynak aramalıyız».¹⁰¹

II. BÖLÜM.

KAZAKİSTAN'DA ÖRGÜN ve YAYGIN EĞİTİMDE DİN EĞİTİMİ

Devlet yönetiminde eğitim sisteminin kuruluşu ve içeriği bütün ülke durumuna etki edebilir güce sahiptir. Kazakistan'ın eğitim sistemi, diğer laik ülkeler gibi laiklik ilkelerinden

¹⁰¹ Nagima Baitenova, Bekjan Meirbayev vd., *Trends in The Development of The Religious Situation of Post- Secular Society in Kazakhstan Over The Years of Independence*, (Bağımsızlık Yıllarında Kazakistan'da Laiklik Sonrası Toplumun Dini Durumunun Gelişimindeki Eğilimler), Vestnik dergisi, II, Sayı 26, (2021), s.8.

hareketle kurulmuştur. Ancak devletin din eğitimi sisteminin bir düzene girebildiğini söylemek henüz mümkün gözükmemektedir.

2.1. Kazakistan’da Eğitim Sistemi

Kazakistan'daki eğitim sisteminin öncelikli görevi, tüm vatandaşlara erişilebilir ve kaliteli bir eğitim sağlamaktır. Zorunlu eğitim ortaöğretim seviyesini kapsamaktadır. Kazakistan’ın eğitim sistemi ulusal eğitim-öğretim stratejik planlamasından yararlanmaktadır. Okullarda eğitim hizmetlerinin verilmesinden bölgeler ve ilçeler sorumludur. Milli Eğitim Bakanlığı okullardaki müfredatı kontrol etmekte ve ders kitaplarını onaylamaktadır.¹⁰²

Bağımsızlıktan sonra devlet “Eğitim Hakkında” kanununu ilk olarak 1992 tarihinde kabul etmiş, 1999 yılında kanuna değişiklikler getirmiştir. 2007 yılında “Eğitim Hakkında” kanunda düzenlemeler yapılmıştır. 27 Temmuz 2007’de kabul edilen “Eğitim Hakkında” yasada devletin eğitim alanına ilişkin özel politikası belirlenmiştir. Burada din eğitimi ilkesinin içeriği şu şekilde açıklanmaktadır: “Eğitim, laik ve hümanist görüşte sürdürülmelidir. Bireyin yaşamı ve sağlığına zarar vermeyecek şekilde evrensel değerlere öncelik verilmelidir.” Ayrıca, bu yasaya uygun olarak, eğitim kuruluşlarında aşağıdaki eylemler yasaklanmaktadır:

- Siyasi partilerin ve dini örgütlerin (derneklerin) eğitim merkezlerinde ve okul binalarında örgütsel yapılarının oluşturulması,
- Eğitim kuruluşlarındaki ırksal, etnik, dini, sosyal uzlaşmazlığı ve ayrıcalıkları, uluslararası hukukun ve erdemın evrensel olarak kabul edilen ilkelerine aykırı diğer fikirleri teşvik etmek,
- Öğretmenlerin eğitim sürecini siyasi kampanya yürütmek, dini propaganda yapmak veya öğrencileri Kazakistan Cumhuriyeti Anayasasına ve mevzuatına aykırı eylemler yapmaya teşvik etmek amacıyla kullanmak.¹⁰³

Yasanın tüm hükümleri, yasalar çerçevesinde öğrencilerin özgürlük ve haklarını, güvenliğini ve eylemlerini sağlamak amacıyla kurulmuştur.

Kazakistan Cumhuriyeti Anayasasının “Eğitim Hakkında” bölümün 11.maddesine göre eğitim sisteminin temel amaçları şu şekildedir:¹⁰⁴

- Öğrencilerin bilimsel ve kültürel hazırlıklı olmasını sağlamak,
- Öğrencilerin toplumsal yaşama sosyal açıdan uyumları sağlamak,
- Vatandaşlık görevlerini öğretmek ve vatanseverlik duygularını geliştirmek,
- Ar, vicdan sahibi milli sembolere saygı duyan evrensel ahlak sahibi vatandaşlar yetiştirmek.

Bununla birlikte “Eğitim Hakkındaki” Kanunu’nun 8.maddesine göre, millî eğitimin genel amacı, Kazakistan halkının eğitim ihtiyaçlarını karşılamak, aynı zamanda toplumun sosyal yaşam tarzını yükseltmektir. Eğitim sisteminin düzenlenmesi ve ekonomik yapının gelişmesi, devletin başta gelen görevlerinden biridir. Kazakistan Anayasasının 30. maddesinde

¹⁰² Zhansaya Badagulova, “*Religion and Religious Institutions and Religious Education in Kazakhstan*”, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2017, s.15.

¹⁰³ Zakon.kz Kazakistan Cumhuriyeti Kanunlar Hakkında Sayfası: “*Закон Республики Казахстан от 27 июля 2007 года № 319-III «Об образовании»*” (Kazakistan Cumhuriyeti’nin 27 Temmuz 2007 tarihli ve 319-III Sayılı “Eğitim Hakkında” Kanunu) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30118747 [Erişim tarihi: 12.09.2023].

¹⁰⁴ “Adilet” Kazakistan Cumhuriyeti’nin Hukuk Sistemi Düzenleyici Resmi Sitesi, <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000319> [Erişim tarihi: 12.09.2023]

eğitim-öğretim süreci hakkında şunları belirtilmiştir: “Kazakistan vatandaşlarının ücretsiz bir şekilde devlet okullarında ilkokul ve ortaokul eğitimini sürdürmesi gerekmektedir. Devlet okulları dışında Milli Eğitim Bakanlığının eğitim ilkelerine uyduğu halde vatandaşlar özel okullarda da eğitimini sürdürebilmektedir.”¹⁰⁵

Okullarda eğitim üç dilde ilerlemektedir: Kazakça, Rusça ve İngilizcedir. 2012 yılındaki verilere göre Rusça eğitim veren okullar oranı %48,7 ve İngilizce eğitim veren okulların oranı ise %1,6 olarak gösterilmiştir.¹⁰⁶ Fakat 2022 tarihindeki verilere göre Rusça eğitim veren okulların sayısı azalmakta, Kazakça eğitim veren okullar sayısı ciddi artış göstermektedir. 2022’de toplanan verilere göre Kazakça eğitim sürdüren okulların oranı %70, Rusça eğitim veren okulların oranı %10’dur. Diğer kısmına ise Kazakça-Rusça karışık şekilde eğitim verenler ile İngilizce eğitim veren okullar girmektedir.¹⁰⁷

Kazakistan Cumhuriyeti eğitim sisteminde vatandaşlara aşağıdaki imkânları sağlamayı amaçlamaktadır:

- Yaşayış biçimini erdemli ve sağlıklı birey olarak kurmak,
- Bireyin yaratıcılık ve çözüm bulma yeteneğini geliştirmek,
- Kendilerini geliştirmede imkânları sağlayarak kendi becerilerini keşfetmek ve kendilerini eğitmek,
- Vatandaşların kendi milletini ve vatanını gönülden sevmesine, milli ve kültürel değerlere sahip çıkmasına yol göstermek,
- Kendi milleti, dini, dili dışında diğer kültürlerle ve geleneklere saygılı davranmak.¹⁰⁸

2010 tarihinde ülkenin ilk Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev’in kararnamesi ile Kazakistan’daki eğitim sistemini kısa sürede her düzeyde geliştirmek amacıyla “2011-2020 Eğitim Geliştirilmesine İlişkin” devlet eğitim programı kabul edilmiştir.¹⁰⁹

Kazakistan’da okulöncesi eğitim, Anayasanın “Eğitim Hakkında” Kanununun 23. maddesine göre 6-7 yaş altı çocukların bedensel ve ruhsal sağlığını koruyup psikolojik, fiziksel ve bedensel gelişimlerine katkıda bulunmayı ve okula hazırlıklarının gerçekleştirilmesini amaçlamaktadır. Okul öncesi okullar ikiye ayrılmaktadır: Kreş (1,5-3 yaş) ve anaokulu (4-7 yaş). Okulöncesi eğitim zorunlu değildir.

Kazakistan Cumhuriyetinde ortaöğretim üç aşamayı kapsamaktadır:

- **İlköğretim:** Öğrenciler yeterlilik düzeyine bakılarak 6 veya 7 yaşında ilköğretime başlamaktadır. İlköğretim 1-4 sınıfları kapsamaktadır ve zorunludur.
- **Temel Orta Öğretim:** 5-9 sınıfları kapsamaktadır ve zorunludur.

¹⁰⁵ Kazakistan Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı, “Қазақстан Республикасының Білім Бөлу Туралы Заңы” (Kazakistan Cumhuriyetinin Eğitim Hakkındaki Yasası) <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319> [Erişim tarihi: 12.09.2023].

¹⁰⁶ Zhandos Yrsvaev, “Kazakistan’da Yaygın İslam Din Eğitimi: Kazakistan’ın Güney Bölgesi Cami Kur’an Kursları ve Yaz Kur’an Kursları Örneği”, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2021, s.67.

¹⁰⁷ Zhansaya Badagulova, “Religion and Religious Institutions and Religious Education in Kazakhstan”, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2017, s. 35-36.

¹⁰⁸ Nazym Shuinshina, “Türkiye’de Kazakistan Eğitim Sistemlerinin Örgütsel Yapılarının Karşılaştırılması”, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006, s. 68-70.

¹⁰⁹ Zhansaya Badagulova, “Religion and Religious Institutions and Religious Education in Kazakhstan”, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2017, s. 28.

- **İleri Orta Öğretim:** 10-11 sınıfları kapsamaktadır ve isteğe bağlıdır. ¹¹⁰

Çocukların hangi yaşta ilkokula gideceğine aileleri karar vermekle birlikte çocuğun gelişim düzeyi ve okula hazır olma durumunu ölçen formasyon testler yapılmaktadır. Kazakistan'ın Anayasasına göre ilköğretimin amacı, çocuklara ilköğretimin temel bilgilerini aktarmanın yanında temel çalışma becerisi ve hayat bilgisi kazandırmaktır. Ülkede ilkokul ve ortaokul öğrencileri aynı okul binasını paylaşmaktadır. ¹¹¹

Kazakistan'da zorunlu ortaöğretim sürecinde öğrencilerin ders seçme imkanları yoktur. Dersler merkezi sistem tarafından belirlenmektedir. Ortaokuldan sonra üniversite okumak isteyenler yüksek aşamaya devam ederek ve 10. ile 11. sınıfları okumak suretiyle üniversite sınavına girmektedir. Bazı öğrenciler ise ortaokulu 9. sınıftan sonra tamamlayarak “kolej” diye hitap edilen mesleki teknik liselerde eğitimlerini sürdürmektedirler. Bu tercihler öğrencinin isteğine bağlıdır. ¹¹²

Kolejlerin yani ön lisansların amacı; çalışan nüfusun bilgi düzeyini arttırmak ve teorik bilgi ile birlikte pratiği unutmamaktır. Kazakistan'da kolejlerin yarısı devlete aittir ve öğrencilere ücretsiz bir şekilde eğitim vermektedir. Kalan kısmı ise özel olarak eğitimlerini ücretli şekilde sürdürmektedir. Kolejde öğrenciler bir meslek edinmiş olmaktadır. Hatta ortaokulun 10.-11.sınıfların bitirip kolejde okuyan öğrencilerin sayısı da ciddi oranlara ulaşmaktadır.

Tablo 4. Kazakistan'daki Okullarda Eğitim Sisteminin Aşamaları.

	Okul	Sınıflar	Başlangıç Yaşı	Bitirecek Yaşı
1	Okulöncesi		4	7
2	İlkokul	1-4 sınıf arası	7	11
3	Ortaokul	5-9 sınıf arası	11	15
4	Ortaokul	10-11 sınıfı (bazı özel okullarda 12 sınıflar da mevcuttur)	15	17-18
5	Ön lisans (Kolej)	2 sene (değişiklik gösterebilir)	Belirli yaş sınırı yoktur	
6	Üniversiteler	4 sene (değişiklik gösterebilir)	Belirli yaş sınırı yoktur	

2.2.Kazakistan'da Örgün Eğitimde Din Eğitimi

Bağımsızlık öncesi din eğitiminden yoksul bırakılan Kazakistan için din eğitimi hala gündemde olan önemli konulardandır. Bağımsızlıktan sonra misyonerlik faaliyetlerinin hızlıca

¹¹⁰ Rauşan Janaliyeva, “Аспекты Системы Образования Республики Казахстан и Методическое Обеспечение Среднего Образования” (Kazakistan Cumhuriyeti Eğitim Sisteminin Yönleri ve Orta Öğretimin Metodolojik Desteği), Nauka i Mir dergisi S.3, 2017, .s.66.

¹¹¹ Kazakistan Cumhuriyeti Tek Entegre Eğitim Platformu Sayfası: “Образование в Казахстане — непрерывный процесс воспитания и обучение” (Kazakistan'da eğitim sürekli bir eğitim ve öğretim sürecidir) <https://my.edu.kz/ru/helpful-information> [Erişim tarihi: 11.09.2023]

¹¹² Nazym Shuinshina, “Түрkiye’де Казахстан Eğitim Sistemlerinin Örgütsel Yapılarının Karşılaştırılması”, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006, s. 73-75.

artması ve halkın dini öğrenmeye ihtiyaç duyması bu duruma bir delildir. Dolayısıyla devlet tarafından din ilişkilerinde barışı ve hoşgörüyü sağlamak amacıyla çalışmanın birinci bölümünde bahsedilen kanunlara imza atılmıştır. Din eğitiminde örgün eğitimin yeri ehemmiyetli konulardandır. Zira örgün eğitim tüm vatandaşlar için zorunludur. Kazakistan'ın çok uluslu ve çok dinli olması burada laik bir din eğitimini sürdürmek oldukça önemli kılmaktadır. Kazakistan Cumhuriyeti'nin yasasına göre din ve devlet ayırılır fakat devlet vatandaşlarının din eğitimi ihtiyacını karşılamakla mükelleftir. Aksi takdirde bu ihtiyacı diğer dini kurumlar doldurmak zorunda kalmaktadır.

Kazakistan'da örgün eğitimde din eğitimi sadece ortaöğretimde verilmektedir. Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının 10 Şubat 2000 tarihli 332 sayılı “Terörizm ve Aşırılığın Tezahürlerini Önleme ve Engelleme Tedbirlerine İlişkin” kararnamesinin uygulanması amacıyla 2003 yılından bu yana devlet okullarının eğitim sürecine *«Din Bilgisinin Temelleri dersi seçmeli olarak dahil edilmiştir. Din Bilgisinin Temelleri seçmeli dersinin öğretilmesinin amacı, öğrencilere dinin anlamı ve tarihi hakkında sistematik bilgi vermek, öğrencilerde manevi ve ahlaki değerler oluşturmaktır. Bu derste herhangi bir dine davet etme veya herhangi bir dinin propagandası yer almamaktadır.»*¹¹³

2003 yılının kararına uyarak 9. sınıflarda haftada 2 saat olmak üzere 34 saat “*Dintanu Negizderi*” (*Din Bilgisinin Temelleri*) ek ders olarak yer almaktadır. Bu dönemlerde Kazakistan Milli Eğitim Bakanlığının onayı ve Garifolla Yesim'in editörlüğü ile yazılan kitap ders kitabı olarak müfredata konulmuştur. Bu ders kitabında genel dinler ve inançların üzerinde durulmuştur. Dinlerin tarihi süreç içerisinde ortaya çıkışı, Eski Yunan, Roma ve Mezopotamya dinlerinden bahsedilmiştir. Başlangıçta ülkede kadro yetersizliğinden dolayı bu ders tarih bölümünün mezunları tarafından verilmiştir. Günümüzde bu sorunun çözümü hala bulunmamıştır ve bahsi geçen din dersine ilahiyatçılarla birlikte tarihçiler veya hukukçular girmeye devam etmektedir.¹¹⁴

Son zamanlarda Kazakistan toplumunda dine ilgi artmış ve bu din alanındaki devlet politikasının gelişmesine ve güncellenmesine neden olmuştur. Bu yüzden okullardaki din ders kitaplarının düzenli ve titiz yazılması son derece önemli görülmektedir. Çünkü günümüzde din dersi kitaplarına dair eleştiriler gün geçtikçe artmaktadır. Örneğin Kazakistan Din İşleri Komitesinin başkanlığında ülkenin din uzman topluluğunun ve birçok dini cemaat temsilcilerinin, yazarların katılımı ile Garifolla Yesim'in “*Din Bilgisinin Temelleri*” adlı ders kitabını inceleyen konferans düzenlemiştir. Din dersi kitabını inceleyen uzmanların yorumları dikkate alınmış ve gözden geçirilmiştir. Netice itibarıyla uzmanlar, yazarı Garifolla Yesim olan din ders kitabını 9. sınıf öğrencilerinin yaş seviyesine uygun olmadığını belirtmiştir. Bununla beraber aynı ders kitabının “Yeni Dini Hareketleri” anlatan bölümünde öğrencileri aşırı uyarma gibi bir fonksiyonunun da olduğu sonucuna varılmıştır. Bahsedilen ders kitabı yukarıdaki sorunlardan dolayı ders müfredatından kaldırılarak yerine 2010 tarihinde Kazak İlahiyatçı ve

¹¹³ Kazakistan Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı, “Қазақстан Республикасының Білім Беру Туралы Заңы” (Kazakistan Cumhuriyetinin Eğitim Hakkındaki Yasası) <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319> [Erişim tarihi: 11.09.2023]

¹¹⁴ Kazakistan Cumhuriyeti Tek Entegre Eğitim Platformu Sayfası: “Образование в Казахстане — Непрерывный Процесс Воспитания и Обучение” (Kazakistan'da Eğitim Sürekli Bir Eğitim ve Öğretim Sürecidir) <https://my.edu.kz/ru/helpful-information> [Erişim tarihi: 11.09.2023]

Felsefeci Dosay Kenjetay'ın editörlüğüyle yazılan “*Sekülerlik ve Din Bilgisinin Esasları*” ders kitabı konulmuştur.¹¹⁵ Bu dersin amacı şöyle sıralanabilir:

- Öğrencilere laiklik ilkesini değer olarak vermek ve devletin istikrarında önemli bir faktör olarak kabul etmeyi öğretmek. Dinin laiklik zemininde nasıl öğrenileceğini ve anlaşılacağını ortaya koymak,
- Vicdan özgürlüğü, dünya ve geleneksel dinlerin tarihi, yeni dini hareketler, yıkıcı dini eğilimler ve yasaklanmış dini örgütler hakkında kapsamlı bilgi vermek,
- Öğrencilerin aşırıçılık, terörizm ve dini radikalizm ideolojisini kabul etmelerini önlemek. Manevi ve ahlaki değerlere dayanarak diğer dini inançlara hoşgörü duygusunu öğretmek ve hümanist bir dünya görüşü şekillendirmek.¹¹⁶

2017 yılında bahsedilen ders kitabı güncellenerek Milli Eğitim Bakanlığı, daha önce koymuş olduğu seçmeli ders yerine dokuzuncu sınıf öğrencileri için zorunlu ders olarak “*Sekülerlik ve Din Bilgisinin Esasları*” dersini müfredata koymuştur.¹¹⁷ Bu dersin amacı; batıl ve topluma zararlı yeni dini hareketlerin ideolojilerini engellemek, öğrencilere dinlerin tarihi süreci ve dünyadaki dini inançlar hakkında genel bilgi vermek olarak belirlenmiş ve dersin içeriği bütün dinleri kapsayacak şekilde, devletin laiklik anlayışına uygun olarak oluşturulmuştur.

“*Sekülerlik ve Din Bilgisinin Esasları*” ders kitabı öğrencilere şunları kazandırmalıdır:

- Ahlaki olarak ruhani sağlık ve kendini geliştirmelerini, dini duygulara, insanların görüşlerine, dinsiz tutum sergileyenlere karşı saygılı davranmalarını sağlamak,
- Kazakistan halklarının kültürel geleneklerini eylemlerde, davranışlarda bilinçli olarak kullanmalarını sağlamak,
- Evrensel ahlakın temelleri hakkında fikirlerin oluşmasını, geleneksel dinlerin kültürün gelişmesindeki rolünü anlamasını sağlamak,
- Kazak devletinin oluşumunda geleneksel dinlerin rolünü anlamalarını sağlamak.¹¹⁸

“*Din Bilgisinin Temelleri*” adlı eski din dersi kitabının editörü Garifolla Yesim'in “Azattık” adlı yerli basına verdiği röportajında, Dosay Kenjetay'ın ders kitabının birçok hata içerdiğini ve çok yönlü ve farklı kaynaklardan toplanan materyallerin bir karmaşasını temsil ettiğini söylemektedir. Aynı zamanda Garifolla Yesim, Dosay Kenjetay'ın ders kitabını eleştiren tek kişinin o olmadığını özellikle öne sürmektedir. Ona göre bu ders kitabı Ortodoks, Katolik ve Protestan kiliselerinin temsilcileri tarafından da eleştirilmektedir. Bu eleştiriye Dosay Kenjetay, “*Garifolla Yesim kendi kitabını ders kitabı olarak vermek istiyor bu yüzden de böyle bir şeyleri benim üzerime atmaktadır*” şeklinde cevap vermektedir.”¹¹⁹

¹¹⁵ Mahmut Zengin, Zhansaya Badagulova, “*Religion and Religious Education in Kazakhstan*” (Kazakistan'da Din ve Din Eğitimi), Karaelmas Journal of Educational Sciences Dergisi, 5, (2017), s.10.

¹¹⁶ Çınar Rısbekova, “*Преподавание Предмета «Светскость и Основы Религиоведения» в Общеобразовательных Школах Города Алматы*», (Almatı'daki Ortaokullarda “Laiklik ve Din Bilgisinin Temelleri” Ders Kitabının Okutulması), “Pedagojik Bilimler Akademisi” Kamu Derneği Yayınları, Almatı 2017, s.17.

¹¹⁷ Meruert Seidumanova, “*Внедрение Религиоведение В Школах Казахстана Необходимость или Излишество. Общественное Мнение*” (Kazakistan'da Okullarda Din Eğitiminin Uygulanması: İhtiyaç veya Fazlalık. Toplum fikri.), 25 Soros derneği, (2018), s. 6.

¹¹⁸ Dosay Kenjetay, «*Зайырлылық және Дінтану негіздері*» (Sekülerlik ve Din Bilgisinin Temelleri. 9. Sınıf Din Dersi Kitabı), Arman-PV Yayınevi, Astana 2016, s. 14.

¹¹⁹ “Azattık” Ulusal bağımsız Radyo Kanalı, “*Автор Скандального Учебника по Религиоведению Надеется на Скорый Ревани* (Dini Konuları ile İlgili Skandal Ders Kitabının Yazarı, Hızlı Bir İntikam Almayı Umuyor)

19 Ocak 2011 tarihinde ülkedeki “Perspektiva” toplumsal bilgi derneği tarafından Dosay Kenjetay hazırlamış olan ders kitabını eleştirmek amacıyla özel konferans düzenlenmiştir. “Perspektiva” toplumsal bilgi derneğinin başkanı Acar Davletova bunun hakkında şunları söylemiştir; “Dosay Kenjetay’ın okullarda okutulduğu 9.sınıf için hazırlanan “*Sekülerlik ve Din Bilgisinin Esasları*” ders kitabının okullardan kaldırılmasını gündeme getiriyoruz.” Bu derneğin müdür yardımcısı Elena Burova ise şunları eklemiştir; “*Ders kitabının bir analizini yaptık ve içinde gizli bir tasavvuf propagandası bulduk. Kitap bilimsel kriterlere uymuyor ve bazı ilkeler ihlal ediliyor.*”¹²⁰

Birçok eleştiri bulunmasına rağmen ders kitabı halen okul müfredatından kaldırılmamıştır. Yukarıdaki eleştirilere ek olarak 6 Aralık 2010 tarihinde Kazakistan Din İşleri Komitesi, Dosay Kenjetay tarafından hazırlanan “*Sekülerlik ve Din Bilgisinin Esasları*” isimli ders kitabını incelemek üzere konferans düzenlemiştir. Netice itibarıyla kitapta metodolojik temellerin korunmadığı, bölümlerin ve konuların mantığının bozulduğu, yanlış terminolojik yorumlar belirlendiğini öne sürülmüştür. Genel olarak düzenlenen konferans sonucu Dosay Kenjetay’ın editörlüğünde çok yazarlı olarak yazılan ders kitabına dair olumsuz değerlendirmeler yapılmıştır. Netice itibarıyla 2010 tarihinde bahsedilen ders kitabı yayımlandığı halde bütün okullara dağıtılmamıştır. Yani 2010’dan 2017’ye kadar okullar iki kitapla ders işlemiştir. Ancak 2017 yılında eski ders kitabı müfredattan kaldırılarak “*Sekülerlik ve Din Bilgisinin Esasları*” ders kitabı konulmuştur.¹²¹ Aşağıdaki tabloda okullarda ders kitaplarındaki değişimler hakkında bilgi verilmiştir:

Tablo 5. Kazakistan’da Okullarda Din Dersi ve Kitabındaki Değişimler.¹²²

Tarihler	Gerçekleşen Değişimler
2003	İsteğe bağlı olarak “ <i>Kazakistan’daki Dinler</i> ” dersi konulmuştur.
2009	Seçmeli ders olarak 9.sınıf öğrencilerine “ <i>Din Bilgisinin Temelleri</i> ” dersi konulmuştur.
2010	“ <i>Din Bilgisinin Temelleri</i> ” ders kitabının yerine “ <i>Sekülerlik ve Din Bilgisinin Esasları</i> ” adlı yeni ders kitabı konulmuştur.
2017	“ <i>Sekülerlik ve Din Bilgisinin Esasları</i> ” adlı yeni ders kitabı güncellenmiş ve zorunlu olarak müfredata konulmuştur
2018	Kazakistan Din İşleri Komitesi tarafından bahsedilen ders kitabının adı “ <i>Toplum ve Din</i> ” olarak değiştirilerek, başka ders kitabı yapılması planlanmış ancak yapılmamıştır.
2022	“ <i>Sekülerlik ve Din Bilgisinin Esasları</i> ” tekrardan güncellenmiş ve ek ders olarak müfredata tekrardan konulmuştur.

https://rus.azattyq.org/a/garifolla_esim_dosai_kenzhetaev_religion_kazakhstan_textbook/2282461.html

[Erişim tarihi:

11.09.2023]

¹²⁰ Meruert Seidumanova, “Введение Религиоведение В Школах Казахстана Необходимость или Излишество. Общественное Мнение” (Kazakistan’da Okullarda Din Eğitiminin Uygulanması: İhtiyaç veya Fazlalık. Toplum fikri.), 25 Soros derneği, (2018), s.45.

¹²¹ Andrey Kuznitsov, “Проблемы Внедрения Религиозного Образования в Школах Казахстана” (Kazakistan Okullarında Din Eğitiminin Uygulanmasının Sorunları), Vestnik dergi S.4, 2017, s.170.

¹²² Çınar Rısbekova, “Преподавание Предмета «Светскость и Основы Религиоведения» в Общеобразовательных Школах Города Алматы», (Almatı’daki Ortaokullarda “Laiklik ve Din Bilgisinin Temelleri” Ders Kitabının Okutulması), “Pedagojik Bilimler Akademisi” Kamu Derneği Yayınları, Almatı 2017, s.56-57.

Tabloda gösterildiği gibi 2022-2023 eğitim senesinde okullardaki din dersinde değişiklik yapılarak “Vatanseverlik ve Küresel Yetkinlikler” adlı kapsamlı bir ders konulmuştur. Kazakistan Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı bahsedilen dersi müfredata alarak din derslerinin saatini kısaltmıştır. “Vatanseverlik ve Küresel Yetkinlikler” adlı ders programı 6 farklı dersi içermektedir; “Finansal Okuryazarlık ve Girişimciliğin Temeli”, “Vatandaşlık Görevleri”, “Akıl ve Edep”, “Ekoloji Kültürü”, “Kritik Düşünme”, “Medya Okuryazarlığı” ve “Sekülerlik ve Din Bilgisinin Esasları”. Bakanlığın kararıyla öğrenciler bu dersleri haftada veya iki haftada bir defa almaktadır.¹²³

Günümüzde okullarda din dersi haftada bir defa zorunlu olarak müfredatta yer almıştır. Öğrenciler, eğitim senesi içerisinde toplam 32-33 saat din eğitimi alabilmektedir. Fakat din eğitiminin haftada bir kez olması hem öğretmen hem öğrenci açısından sağlıklı olmayabilir. Bununla birlikte öğrenciler, sözünü ettiğimiz ders üzerinden herhangi bir not/puan almamaktadır. Din dersinde yapılan değişiklik ve güncellemelere bakıldığında, ülkede bahsedilen dersin hala bazı problemlerle karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Ders kitapları hakkındaki eleştiriler ve bakanlık tarafından her sene yapılan değişiklikler öğrencilerin ve öğretmenlerin bu derse adapte olmasını zorlaştırmaktadır. Her ne kadar kararın alınmasına din dersi kitaplarının yetersiz olması ve kadro yetersizliği gibi sorunların neden olduğu düşünülebilirse de son eğitim senesinde alınan kararın, din dersinin önemini tamamıyla azaltmaya yol açtığı söylenebilir.

Kazakistan'daki tüm eğitim kurumları, devlet standardına uygun sistematik halde eğitimini sürdürmektedir. Ancak; ülkedeki din eğitim sistemi aşağıdaki problemlerden arınmış değildir:

- Milli Eğitim Bakanlığı tarafından onaylanmış merkezi eğitim programının olmaması,
- Düzenlenmiş, sistematik ders kitabının bulunmaması,
- Din dersi öğretmenlerinin büyük kısmının farklı alanlarda görev yapması,
- Din dersi öğretmenlerine yönelik herhangi bir öğretmen el kitabının bulunmaması.

Kısacası Kazakistan'da din dersinin sürdürülmesi, öğrencilerin dinler hakkında bilgi edinmesinde ve dini altyapısının oluşmasında önemli katkı sağlamaktadır. Lakin dersin iyi düzeyde anlatılmaması, derse özen gösterilmemesi bu derse karşı olumsuz algı oluşturmaktadır.

2.3.Kazakistan'da Yüksek Öğretim Kurumlarında Din Eğitimi

Kazakistan'da yüksek öğretim üç düzeyden (lisans, yüksek lisans ve doktora) oluşmaktadır. Lisans düzeyine öğrenciler liseden sonra devam etmekte ve en az 4 yıl içerisinde bitirebilmektedir. Ülkede lisans düzeyi, “Bakalavr” diye adlandırmaktadır. Bundan sonra gelen yüksek lisans dönemi 2 yılı kapsamaktadır. Yüksek lisans “Magistratura” diye adlandırılmaktadır. Daha sonraki lisansüstü kademe “Doktoratura” olarak adlandırılmakta, bu düzeyi tamamlayan doktor vasfını almaktadır.¹²⁴

Din alanındaki uzmanlar iki yönde yetişmektedir: Dintanu ve Teoloji. Dintanu bölümündeki öğrenciler araştırmayla ilgilenmekte, dünyadaki tüm dinlerin teorisini ve tarihini

¹²³ “Sputnik” Ulusal Haber ve Radyo Kanalı, Қазақстан Мектептерінде "Патриотизм және Жаһандық Құзыреттер" Курсы Енгізіледі. (“Vatanseverlik ve Küresel Yeterlilikler” Kursu Kazakistan'da Okullarında Tanıtılacak.) <https://sputnik.kz/20220607/qazaqstan-mektepte-patriotizm-kurs-25377959.html> [Erişim tarihi: 17.02.2023]

dikkate almaktadır. Kazakistan'daki Dintanu bölümü sadece bir dinle odaklanmamakta ve bütün dini kapsamaktadır. Teoloji bilim dalında ise Tanrı olgusunu, Tanrı inancına dayalı bir biçimde dünya dinlerini araştırmaktadır. Kazakistan'da 146 üniversite varsa bunlardan sadece 6'sında din eğitimi veren yüksek okul kurumu mevcuttur. Bu üniversiteler; El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi, Uluslararası Yabancı diller ve İş Kariyer Üniversitesi, Nur Mubarak Kazak-Mısır İslam Medeniyet Üniversitesi, Lev Gumilev Avrasya Üniversitesi, Hoca Ahmet Yesevi Kazak-Türk Uluslararası Üniversitesi ve Buketov Karagandı Üniversitesi'dir.¹²⁵

Kazakistan'da yükseköğretim kademesinde verilen eğitim 4 ile 7 yıl arasında değişiklik göstermektedir. Ülkede yüksek öğretimin lisans bölümünden mezun olan öğrenciler yüksek lisans ve doktora sınavına girip eğitimini devam ettirebilmektedir. Yüksek lisans eğitimi 2 yıl, doktora eğitimi ise 3 yıl sürmektedir. Ülkede İlahiyat bölümünde yüksek lisans sürecinde herhangi bir seçmeli bilim dalı bulunmamaktadır. Dolayısıyla öğrenci lisans bölümündeki dersleri yüksek lisansta daha derin olarak okumaktadır. Kazakistan'da Dintanu ve Teoloji bölümünün lisans bölümü 4 yıldır.¹²⁶ Bunun dışında 7 üniversitede "Tarih ve Dintanu" bölümü okutulmaktadır.¹²⁷ Bu bölümden mezun olanlar hem Tarih hem Dintanu alanında uzmanlaşabilmektedir.

Ülkede din eğitiminin karşılaştığı zorluklardan biri, yüksek öğretim kurumlarında din eğitimcisinin mezun sayısını artırmaktır. Sorun şu ki üniversite eğitimi çoğunlukla araştırmaya odaklanmaktadır ve dolayısıyla mezunlar araştırma merkezlerinde, devlet kurumlarında çalışmaya alışkındır. İlahiyat mezunu din eğitimcisi olmak istese bile gerekli asgari ücrete ve çalışma saatine ulaşmak için ek görev almak zorunda kalmaktadır. Dolayısıyla din dersi günümüzde tarih, hukuk gibi öğretmenler tarafından verilmektedir. Mevcut durum göz önüne alındığında Kazakistan'daki bazı üniversitelerin tarih bölümü artık ilahiyat alanında uzman tarihçiler yetiştirmektedir. Bu sebepten ötürü tarih bölümündeki öğrencilere dinle ilgili seçmeli dersler vermeye başlamışlardır. Örneğin Al-Farabi Kazak Milli Üniversitesinde Tarih ve Arkeoloji "Dünya Dinleri Tarihi", "Orta Asya'da Tasavvuf Tarihi" ve "İslam'daki Mezhepler Tarihi" gibi seçmeli dersler konulmaktadır.¹²⁸

Kazakistan'da bağımsızlıktan sonra ivme kazanan eğitim alanında din eğitimcilerini yetiştirme eğilimi son derece önemlidir. Ülkede yüksek din öğretimi kurumlarında lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyinde eğitim verilmektedir. Ülkede yüksek din öğretiminin tarihi 1992 yılında Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesinde (HAYÜ) "Din ve Özgür Düşünme" bölümünün açılmasıyla başlamaktadır. Günümüzde 6 yüksek öğretim kurumu din eğitimi vermektedir. Kazakistan Cumhuriyeti Eğitim ve Bilim Bakanlığı tarafından "Dintanu" bölümüne her sene 65 devlet bursu ayrılmaktadır. 2013-2014 eğitim-öğretim yılında bu burs 77'e çıkarılmıştır. Bunun yanı sıra özel ve bireysel kurumlar tarafından birçok öğrencinin ücretsiz olarak din eğitimi görmesi sağlanmaktadır. Eskiden Beceri Bilimler Fakültesinde olan Dintanu bölümü 2022 tarihinden itibaren ayrı fakülte olarak faaliyetini

¹²⁵ Zikiriya Jandarbek, İlyas Erpay, "Training Problems Of Religious Studies in Independent Kazakhstan", International Jurnal of Science Culture and Sport dergisi, 2013, s. 5.

¹²⁶ Nazym Shuinshina, "Türkiye'de Kazakistan Eğitim Sistemlerinin Örgütsel Yapılarının Karşılaştırılması", (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006, s. 90.

¹²⁷ Güney Kazakistan Milli Pedogolojik Üniversitesi, Kazak Milli Kızlar Pedogolojik Üniversitesi, Abay Kazak Milli Pedogolojik Üniversitesi, Jubanov Aktobe Devlet Üniversitesi, "Yabancı Dil ve Kariyer Almatı Üniversitesi, Hanel Dosmuhammedov Atrav Üniversitesi, Mukhtar Auezov Güney Kazakistan Üniversitesi

¹²⁸ Yerke Kartabayeva, "Teaching Religious Studies as an Academic Discipline in Higher Education Institutions of Kazakhstan", Procedia Social and Behavioral Sciences dergisi 214, 2015, s. 296.

sürdürmektedir. Günümüzde Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak Türk Üniversitesinde Dintanu, Teoloji ve İslamtanu bilim dalları bulunmaktadır. Kazakistan'da sadece HAYÜ'de İlahiyat bölümü başka bilim dallarından ayrı şekilde faaliyet göstermektedir. Başka yüksek okul kurumlarında Dintanu bölümü Tarih, Felsefe gibi bilim dallarına girmektedir.¹²⁹

Kazakistan'ın Almatı şehrinde bulunan Nur-Mubarak Mısır İslam Medeniyet Üniversitesi imamlar, İslam alimleri, din alimleri yetiştiren yüksek eğitim kurumudur. Üniversitede İlahiyatçı, Arap dili ve Edebiyatı öğretmenleri ve tercümanlar yetiştirilmektedir. Mezunlara devlet diploması verilmektedir. Üniversitede, Mısır ve Kazakistan'dan uzmanların iş birliğine ve bir araya gelerek eğitim vermesine yol açmıştır. Ayrıca, hükümetler arası anlaşma, eğitim ve bilim alanında Mısır'dan nitelikli uzmanları ülkeye davet etme fırsatı yaratmaktadır. Üniversite öğrencilerinin Arapça düzeylerini geliştirmek amacıyla El-Ezher, Kahire, Aleksandriye vb. gibi üniversitelerden uzmanlar davet edilmektedir. İslam alanında uzman yetiştirmede önemli bir üniversitedir.¹³⁰

1999 tarihinde Almatı şehrinde Al Farabi Kazak Milli Üniversitesi Felsefe ve Siyaset Bilimi Bölümünde Dintanu (İlahiyat) bölümü açılmıştır. Dinin kültürel bir olgu olarak incelenmesini çeşitli derslerle teşvik etmektedir. Günümüzde bahsedilen üniversitede İlahiyat bölümü, Beceri Bilimleri Fakültesi Felsefe ve Siyaset Bilimi, "Dintanu ve Kültürtanu" bilim dalı olarak bilinmektedir. Dintanu (İlahiyat) bölümüyle birlikte bu yüksek okul kurumunda 2014 tarihinde İslamtanu mesleği açılmıştır. Bu üniversite her sene yüzden fazla ilahiyatçıları mezun etmektedir. Kazak Milli Üniversitesinin (KMÜ) İlahiyat bölümünde akademik araştırmalara dair "Vestnik" dergisi yayınlanmakta ve dini araştırma makaleleri yazılmaktadır. Bunun dışında KMÜ'ne ait basım yerleri bulunmakta, İlahiyat bölümü ile ilgili birçok kitap bu yayın evinde basılmıştır.¹³¹

2002 yılında Astana şehrinde Lev Gumilev Avrasya Ulusal Üniversitesi Felsefe Bölümünde Dintanu (İlahiyat) bölümü açılmıştır. Günümüzde Sosyal Bilimler Fakültesinde Dintanu (İlahiyat) bölümü bulunmaktadır. Bu üniversitede, 2023 yılında Psikoloji Bölümü ile birlikte "Din Psikolojisi" adlı ortak bir eğitim programının başlatılması planlanmaktadır. Bahsedilen üniversitede birçok alan uzmanları çalışmakta ve titiz araştırmalar ortaya koymaktadır. Ancak internet sitelerinde İlahiyat bölümü ile alakalı detaylı bilgilere yer verilmemektedir.¹³²

Kazakistan'ın Karaganda şehrinde bulunan Buketov Karaganda Devlet Üniversitesi Felsefe ve Psikoloji Bölümü'nde Dintanu (lisans ve lisansüstü) bölümü açılmış ve dersler vermeye başlanmıştır.¹³³ Ülkede İlahiyat bölümünün her şehirde olmamasının nedeni öğretmen kadroların yetersizliğidir. Adı geçen üniversite hakkında internet sayfalarında bilgiler azdır. Bu sebeple yüksek okul kurumlarındaki din eğitiminden eksik bahsedilmektedir.

¹²⁹ Zikiriya Jandarbek, İlyas Erpay, "Training Problems Of Religious Studies in Independent Kazakhstan", International Jurnal of Science Culture and Sport dergisi, 2013, s. 8-9.

¹³⁰ Yerke Kartabayeva, "Teaching Religious Studies as an Academic Discipline in Higher Education Institutions of Kazakhstan", Procedia Social and Behavioral Sciences dergisi 214, 2015, s. 298.

¹³¹ El Farabi, Kazak Milli Üniversitesi, Dintanu ve Kültürtanu Bölümü Hakkında, <https://www.kaznu.kz/kz/10844/page/> [Erişim tarihi: 22.09.2023]

¹³² Lev Gumilev Avrasya Milli Üniversitesi, Felsefe Bilim Dalı Hakkında, <https://asf.enu.kz/storage/OIP%20докторантаура%20религ.pdf> [Erişim tarihi: 22.09.2023]

¹³³ Buketov Karaganda Devlet Üniversitesi web sitesi, Felsefe ve Psikoloji Fakültesi, <https://buketov.edu.kz/kz/page/faculty/faculty-fpf> [Erişim tarihi: 22.09.2023]

Bununla birlikte Almatı şehrinde açılan Uluslararası Yabancı diller ve İş Kariyer Üniversitesinde Dintanu bölümü Tarih ve Dintanu fakültesine girmektedir.¹³⁴ Aynı şekilde bu üniversitenin İlahiyat bölümü hakkında bilgi az verilmektedir.

Kazakistan'daki Dintanu bölümü sadece bir dine odaklanmamakta ve bütün dinleri kapsamaktadır. Üniversitelerde Dintanu (İlahiyat) ve Teoloji olarak iki ayrı meslek bulunmaktadır. Fakat her iki mesleğin müfredat programındaki dersler hemen hemen aynı olmaktadır. Bunların farkı şöyle anlatılabilir; Dintanu bilim dalının amacı dünyadaki bütün dini ve onların tarihini öğretmektir. Teoloji ise semavi dinler hakkında bilgi sahibi olmayı hedeflemektedir. Örneğin İslamiyet hakkında detaylı bilgi veren bölüme İslam Teolojisi veya Hristiyanlık hakkında araştırma yapılan bölüme Hristiyan Teolojisi denilmektedir. Kazakistan'da Teoloji bölümü her üniversitede bulunmamaktadır. Bu bölümü okuyanlar İslam ve Hristiyan dini hakkında derin bilgi sahibi olabilmektedir. İslamtanu mesleği ise İslam'ı daha kapsamlı öğreten bilim dalıdır.¹³⁵

Kazakistan'da birçok yüksek öğretim kurumunda Dintanu (İlahiyat) ve Teoloji bilim dalları laik bir şekilde verilmektedir. Ülkede Müslüman oranının çok olmasından dolayı İslamiyet'e ağırlık verilmektedir. Kazakistan'daki İslami eğitim kurumları ülke bağımsızlığını kazandıktan sonra tekrardan canlanmaya başlamıştır. İslami eğitimi detaylı bir şekilde veren yüksek öğretim kurumu olarak Nur Mubarak Kazak Mısır İslam Medeniyet üniversitesi bilinmektedir. Bu üniversitede Dintanu (İlahiyat) bölümü ile İslamtanu ve Arapça, İngilizce iki dili Tercümanlık meslekleri bulunmaktadır.¹³⁶

Üniversitelerde Dintanu (İlahiyat) bölümünün zorunlu dersleri arasında Kazakistan Tarihi, Rusça, İngilizce ve Bilgisayar Teknolojik Bilgileri ile birlikte meslekle ilgili birçok ders yer almaktadır. Ülkedeki yüksek öğretim kurumlarında seçmeli ders tercihi söz konusu değildir. Üniversitelerde öğretmen kadroların yetersizliğinden dolayı birçok ders aynı hoca tarafından verilmektedir. Üniversitedeki müfredat programları her üniversitede farklılık göstermektedir. Aşağıda El Farabi Kazak Milli Üniversitesi ve Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesindeki Dintanu bölümünün müfredat programı örnek olarak verilmiştir. Diğer üniversitelerin lisans bölümü dersleri hakkında üniversitenin resmi sitesinde bilgi verilmemektedir.

Tablo 6. Kazakistan'da Üniversitelerde Dintanu (İlahiyat) Bölümlerinin Müfredatı.

№	El Farabi Kazak Milli Üniversitesi	Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi
1	Dinler Tarihi	Dinler Tarihi
2	İslam Teolojisi	İslamiyet Temelleri
3	Hristiyan Teolojisi	Pratik Arapça
4	Kuran ve Kuran İlmi	İslam Tarihi

¹³⁴Yabancı Diller ve Mesleki Kariyer Üniversitesi, Tarih, Dintanu ve Uluslararası İlişkiler Fakültesi, <https://ydu.kz/faculties/history-and-theology> [Erişim tarihi: 22.09.2023]

¹³⁵Yerke Kartabayeva, "Teaching Religious Studies as an Academic Discipline in Higher Education Institutions of Kazakhstan", Procedia Social and Behavioral Sciences dergisi 214, 2015, s. 294.

¹³⁶Çınar Rısbekova, "Преподавание Предмета «Светскость и Основы Религиоведения» в Общеобразовательных Школах Города Алматы», (Almatı'daki Ortaokullarda "Laiklik ve Din Bilgisinin Temelleri" Ders Kitabının Okutulması), "Pedagojik Bilimler Akademisi" Kamu Derneği Yayınları, Almatı 2017, s.56-57.

5	Din Felsefesi	Din Felsefesi
6	Din Sosyolojisi	Din Sosyolojisi
7	Din Antropolojisi	Din Antropolojisi
8	Dinin Etiği ve Aksiyolojisi	Tefsir Temelleri ve Metodolojisi
9	Din ve Sanat	Hadis Temelleri ve Metodolojisi
10	Din ve Kültür	Yeni Dini Hareketler
11	Özgür Düşünce ve Din	Kelam
12	Yeni Dini Hareketler ve Ezoterik İlimler	Kuran okuma
13	Kazakistan’da Din ve Devlet İlişkisi	Din Psikolojisi
14	Kazakistan’da İslam	Dinin fenomenolojisi
15	Kazakistan’da Ortodoksluk	Kazakistan Cumhuriyetinin Dine İlişkin Mevzuatı

Tabloda gösterilen ders adetlerinde yüksek öğretim kurumlarının eğitim sistemindeki farklılıklar da görülmektedir. Bu derslerin kaynakları olarak her okul kurumunda çeşitli materyaller kullanılmaktadır.

Kazakistan’daki Dintanu (İlahiyat) bölümünün eğitim literatürünün sınırlı, asıl kaynakların Rusça, Türkçe, Arapça olması ülkede din eğitimi alanında bilimsel araştırma açısından geride olduğunu ortaya koymaktadır. Kazakça kaynakların bulunmasına rağmen yabancı dilden özensiz tercüme edilmesi öğrencilerin konuyu anlamasında zorluklar çıkarabilmektedir. Dini alanda yazılan kitap veya makalelerin konulara objektif olarak değil çoğunlukla ateistlik bir bakış açısıyla yaklaşması Kazakistan’da İlahiyat bölümündeki kaynakların sistemli bir şekilde kurulmasına engel olmaktadır.

Yerli İlahiyat uzmanlarının eksikliğinden dolayı yüksek okul kurumlarına yurt dışından uzmanlar getirilmektedir. Fakat bu süreçteki temel zorluk davet edilen uzmanların Kazakça veya Rusça diline hâkim olmaması ve öğrencilerinin İngilizce bilmemesidir. İlahiyat mezunlarına hazırlık gibi programlardan yararlanmak önemlidir. Çünkü Kazakça dini eserler ve araştırmalar çok nadir bulunmaktadır. Bu bağlamda ilahiyat mezunlarının yabancı dil bilmesi oldukça önemli meselelerdendir.

Yüksek din öğretimindeki bazı sorunlara yol açan neden ise; İlahiyat bölümüne çok fazla burs verilmesidir. Zira üniversite kazanmada puan sayısının düşük olması bazı öğrencilerin “en azından üniversite okumuş olurum” düşüncesiyle bu bölüme girmesine sebep olmaktadır. Üniversitelerdeki öğrencilerin dersi öğrenme isteksizliği eğitimin kalitesi azalmaktadır. Yüksek öğretim kurumlarında din eğitiminin kalitesini arttırmak için lisans, yüksek lisans ve doktora yapılan araştırmaların kalitesinin yükseltilmesi, uluslararası düzeye çıkartılması gerekmektedir. Kazakistan’da Dintanu (İlahiyat) bölümünün mezunlarının kendi alanlarında uzmanlaşması için uluslararası iş birliğini, öğrenci değişim programlarını ve ortak araştırma projelerini daha ileriye taşımak gerekmektedir.

2.4. Kazakistan’da Yaygın Din Eğitimi

Kazakistan laik bir devlet olmakla birlikte, eğitim sisteminde din eğitimi yasaklanmamıştır. Aksine dinin, eğitimin ilkeleri ve fikirleri ile laikliğin konumu bağlamında

özel fırsatlara ve amaçlara hizmet etmesi amaçlanmaktadır. Örneğin, din olgusu, ulusal dünya görüşünün, kültürün ve tarihi bilincin, medeniyet katmanlarının oluşumunda etkilidir. Dolayısıyla bu değerlerin kaynaklarından biri olan din hakkındaki bilimsel teoriler ve bilgiler, dinlerin tarihi ve pratiği, özellikle Kazakistan Cumhuriyeti'nin tarihi ile ilgili olanlar, dinin toplumdaki yeri ve önemi, genel eğitim kurumlarının her seviyesinde bir dizi toplumsal disiplinde öğretilmektedir.

Kazakistan'da din eğitiminin temel amacı, gençlerin dinin anlamı, tarihi ve deneyimi hakkında fikir sahibi olmalarını sağlamaktır. Ülkelerde köklü geçmişi olan dinlerin temel özelliklerini, özel günlerini, kutsal kitaplarını objektif olarak incelemektir. Burada beklenen sonuç, öğrencilerin bireysel manevi çıkarlarını ve isteklerini tatmin etmek, din hakkındaki bilgilerini arttırmaya yardımcı olmaktır. Kazakistan'da yaygın dinlerin tarihini, Kazak tarihinde dinin rolünü anlatmaktadır.¹³⁷

Ülkede resmi olarak kayıtlı olan dini dernekler, belirlenen yasal koşullara dayanarak, ülkede «dini bilinçlendirme kursları», «seminerler» vb. çeşitli faaliyet göstermektedir. Mesai saatleri dışında, vatandaşların bu tür derslere katılarak dini bilinçlerini artırma fırsatları vardır. Bu tür kurslarda yaş sınırı olmamaktadır. Ancak küçüklerin için bu kurslara katılımı sadece ebeveynlerin rızası ve gözetimi ile gerçekleştirilmektedir.¹³⁸

2.4.1. Müslümanlara Yönelik Yaygın Din Eğitimi

1992 tarihinde “Din İnanç Özgürlüğü” kararnamesi kabul edildikten sonra halkın büyük kısmı İslam dinini öğrenme ihtiyacı duymuştur. Halkın büyük kısmı Müslüman olduğu için İslam din eğitimi vermek yaygın ve örgün alanında son derece önemlidir. Kazakistan'da bu sahada genel kabul edilen ilahiyatçı Ainur Abdrasilkızı günümüzde genel olarak Kazakistan'daki örgün eğitimin dışında İslami eğitim veren merkezleri şöyle sınıflandırmaktadır:

2.4.1.1. Temel İslami Eğitim Veren Kurslar:

Kazakistan Müslümanlar Dini Başkanlığı tarafından yapılan Kazakistan'ın her şehrinde bulunan bir projedir. Bu kurumlara yetişkinler veya çocuklar için organize edilen yaz Kuran kursları girmektedir. Bu kurslar halkı İslami açıdan bilinçlendirmeyi amaçlamaktadır. 2013 tarihinde İslami bilinçlendirme kursu sayısı 334, katılan çocuklar sayısı 5789'dur.¹³⁹ Ancak İslami bilinçlendirme kurslarına dair güncel istatistiki veriler bulunmamaktadır.

Günümüzde Kazakistan'ın güney bölgesinde bulunan Almatı, Taraz ve Çimkent şehir merkezlerinde toplamda 184 cami, 121 Kur'an Kursu halka hizmet vermektedir. Dini eğitim-öğretim hizmetlerinden faydalanma imkânı bulamayan, ama Kur'an-ı Kerim, meali ve gerekli dini bilgileri öğrenmek isteyen bireylerin ihtiyaçlarına cevap vermek amacıyla hazırlanmıştır. Bu kursta yaş sınırı yoktur. Sovyetler Birliği zamanında dini eğitim-öğretim olmadığı için kendi dinlerini öğrenemeyen yaşlıların da bu kurslara çok ilgi gösterdikleri, kurslara çocukları ve torunları ile beraber iştirak ettikleri görülmektedir. Kazakistan'da böyle kurslar ilk olarak camilerde verilmektedir. Bundan sonra da 30 günlük veya yaz kursları gibi yaygın din eğitimi

¹³⁷ Nagima Baitenova, Ainur Kurmanaliyeva, “Қазіргі Қазақстандағы Дінтану: Қалыптасуы және Дамуы» (Günümüzde Kazakistan'da İlahiyat: Kuruluşu ve Gelişimi), Kazak Üniversitesi yayınevi, Almatı 2014, s.25-26.

¹³⁸ Mahmut Zengin, Zhansaya Badagulova, “Religion and Religious Education in Kazakhstan” (Kazakistan'da Din ve Din Eğitimi), Karaelmas Journal of Educational Sciences Dergisi, 5, (2017), s. 8-9.

¹³⁹ Aynur Abdrasilkızı, «Дін. Дәйір. Дәстүр.» (Din. Devir. Gelenek.), Baspalar yayınları, Almatı 2014, s.26.

veren merkezler bulunmaktadır. Bu kursların ülkede çoğalmasında olumlu görülmeyle birlikte birçok sorunu da ortaya çıkarmıştır. Kazak ilahiyatçı Zhandos Yrsvaev doktora tezinde Kazakistan’da yaz Kur’an kurslarındaki eğitim sistemini incelemiş ve bu kurslardaki sorunları şu şekilde sıralamıştır:

- Kur’an Kurslarında teneffüs zamanlarda öğrencilerin dinlenmesi için oyun sahalarının, bahçelerin bulunmaması,
- Öğrencilerin ihtiyacı karşılayabilmesi için herhangi bir kantin bulunmaması,
- Kurs binaların öğrenciler için soğuk olması,
- Öğrencilerin öğrendikleri Arapça ayet ve hadislerin Kazakça meallerinin de öğrenilmesine öğretmen tarafından özen gösterilmemesi,
- Kurslarda eğitim-öğretim görmekte olan öğrencilerin ilgi seviyesinin yüksek olmasına rağmen, Kazakistan’ın güney bölgesindeki camilerde Kur’an Kursları ve yaz Kuran Kurslarının derslik, öğretim araç-gereç ve materyali açısından fiziki ve eğitsel düzeyinin yeterli olmaması,
- Kurs öğretmenlerinin çoğunun pedagojik formasyon altyapısının olmamasıdır.¹⁴⁰

Kazak ilahiyatçı ve felsefeci Aynur Abdrasilkızı “*Din, Devir ve Dastür*” (*Din, Dönem ve Gelenek*) kitabında dini bilinçlendirme kurslarına katılanların sayısı ile mezun sayısının ciddi fark gösterdiğini belirtmektedir. Kurs hocalarının söylediklerine göre kursa yazılan 100 öğrencinin sadece 10 tanesi kursu tamamlamaktadır.¹⁴¹ Bu verilere bakılarak öğretmenlerin uzmanlık becerilerinden ve ülkede dini öğrenmeye ilginin yoğunluğundan şüphe duyulabilmektedir. Aynur Abdrasilkızı buna çözüm olarak din kursları hocalarının eğitim düzeyini geliştiren kursların organize edilmesini ve yaygın din eğitimi sistemine yönelik kaynakların çoğaltılmasını önermektedir.¹⁴²

2.4.1.2. Hafız Yetiştirme Merkezleri:

Kazakistan’ın Akmola, Kosçı, Almatı vb. bölgelerinde bulunan merkezler, öğrencilerin hafız olarak yetişmesine önem göstererek Kur’an-ı Kerim’i ezberlemesi için yardımcı olmaktadır. Bu merkezler devlete kayıtlı ve özel olarak kendi faaliyetlerini sürdürmektedir. 2010 yılında Kosçı ilçesinde “Kauam Ad-Din El Farabi At- Turkistani” adlı Kuran Hazırlama Merkezi açılmıştır. 2013 tarihinde ise Çımkent şehrinde “İhlas” merkezi çalışmaya başlamıştır. Merkezlerde Kur’an, Kur’an tefsiri, hadis, akide ve tecvit öğretilmektedir. Bu merkezlerde eğitimi sürdüren çocukların devlet okullarında da eğitim görmesi zorunludur. Hafızları hazırlayan merkezlerde ders saatleri 45 dakikadan oluşmakta ve öğrencilerin yaş kategorisine göre 4’e bölünmektedir. Bu merkezler diğer kurslar gibi değildir. Kur’an’ı ezberleme çok zaman aldığından dolayı öğrencilerin vaktinin birçoğu bu merkezde geçmektedir. Fakat birçok ilahiyatçıya göre bu merkezlerde öğrencilerin dinlenme zamanlarına önem verilmemektedir. Örneğin bahçelerin olmaması, teneffüs zamanında oyun oynama gibi sahaların bulunmaması, İslami kitaplar dışında edebiyatların, özellikle çocuk edebiyatlarının mevcut olmaması sorun teşkil etmektedir.¹⁴³ Kazakistan’da hafızlık kurslarına Türkiye, Mısır

¹⁴⁰ Zhandos Yrsvaev, “Kazakistan’da Yaygın İslam Din Eğitimi: Kazakistan’ın Güney Bölgesi Cami Kur’an Kursları ve Yaz Kur’an Kursları Örneği”, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2021, s.35.

¹⁴¹ Aynur Abdrasilkızı, «Дин. Дәуір. Дәстүр.» (*Din. Devir. Gelenek.*), Baspalar yayınları, Almatı 2014, s. 26.

¹⁴² Aynur Abdrasilkızı, «Дин. Дәуір. Дәстүр.» (*Din. Devir. Gelenek.*), Baspalar yayınları, Almatı 2014, s. 26-27.

¹⁴³ Aynur Abdrasilkızı, “Дин. Дәуір. Дәстүр.» (*Din. Devir. Gelenek.*), Baspalar yayınları, Almatı 2014, s. 28.

vb. gibi ülkelerden hocalar davet edilmiş, verdikleri eğitim neticesinde bugüne kadar çok sayıda mezun vermiştir. Fakat öğrencilerin eğitim almada önemli ihtiyaçlarının karşılanmamasından dolayı ebeveynler kendi çocuklarını yurtdışındaki hafızlık kurslarına göndermektedir.

Temas edilen kurum ve çalışmaların yanında yaygın eğitimde İslami kaynakların yetersizliği ve çocuk edebiyatının hiç olmaması ise büyük bir eksiklik ve çözüm bekleyen bir problem olarak durmaktadır. Bunun yanında ülkede İslami eğitimin ihtiyacı hala hissedilmektedir.

2.4.1.3. Medreseler:

Kazakistan'da din eğitimi medreselerde, camilerde başlamıştır. Kazakistan'da medreseler ilk önce ülkenin güney bölgelerinde, Seyhun nehri tarafında açılmıştır. Hoca Ahmet Yesevi tarikatıyla devam eden El Farabi'nin ilahi hikmetleriyle gelişen İslami eğitim sadece medreselerde değil zaviyelerde, camilerde, tekkelerde de verilmiştir. Lakin Moğol istilasından sonra bu bölgede dini ders vermek yıllar boyunca durdurulmuştur. Sadece durumu iyi, zengin aileler tarafından çocuklarına hoca bularak dini özel eğitime devam edilmiştir. Böylece Kazakistan'ın Kostanay, Akmola, Taldıkorgan, Jezkazgan gibi şehirlerdeki ahilik mekteplerinde 2000 civarında çocuk ders almıştır. "Türkistan" ansiklopedisine bakılırsa bu yıllarda Kazakistan'daki medreselerde eğitim sistemi aşağıdaki gibi sınıflanmıştır:¹⁴⁴

1. İbtadia (Ana okul) 4 yıl
2. Ruşdia (Orta okul) 3 yıl
3. İğdadia (Yüksek okula hazırlık) 3 yıl
4. Galiya (Yüksek okul) 3 yıl

Medreselerde okuma süreci 12-13 yılı kapsamıştır. Medreseyi bitirenlere "abız", "müderris" ismi verilmiştir. Medreselerin müfredatında ise Arapça, fıkıh, felsefe, mantık vb. dersler bulunmuştur. Bu dönemde yaşayan birçok Kazak okuryazarı bahsedilen medreselerden mezun olmuştur.¹⁴⁵

Sovyetler Birliği'nden sonra Kazakistan'da medreseler tekrar yayılmaya başlamıştır. Bu medreselerde din dersinin yanına Kazakistan Milli Eğitim Bakanlığı'nın standartlarında gösterilen dersler de verilmektedir. Günümüzde medreselerde %60'ı din eğitimi ise %40'ı seküler zorunlu derslerden oluşmaktadır. Medreselerdeki eğitim 2 yıl 10 aydır. Günümüzde Astana, Çimkent, Üçkonır, Sariağaç, Oral, Ebu Hanife, Ebu Bakır Sıddık, İbadutulla Tarazı gibi medreseler Kazakistan Din İşleri İdaresi'ne bağlı olarak faaliyet etmektedir.¹⁴⁶

Kazakistan'da ortaöğretim ve mesleki olarak eğitim veren 9 medrese Astana, Pavlodar, Oral, Aktobe, Çimkent, Sariağaç, Almatı, Şamalgan ve Taraz şehirlerinde 2007 yılından itibaren açılmaya başlamıştır. Tüm medreseler Kazakistan Cumhuriyeti'nde yasal olarak eğitim verebilme hakkına sahiptir. Medreselerde yüksek öğretim görmüş uzmanlar öğretmenler çalışmaktadır. Bunun yansırı Mısır ve Türkiye'den eğitimli hocalar davet edilerek eğitim

¹⁴⁵ Zhandos Yrysyaev, "Kazakistan'da Yaygın İslam Din Eğitimi: Kazakistan'ın Güney Bölgesi Cami Kur'an Kursları ve Yaz Kur'an Kursları Örneği", (Yayınlanmış Doktora Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2021, s. 39.

¹⁴⁶ Aynur Abdasilkızı, «Дин. Дəйір. Дəсмүр.» (Din. Devir. Gelenek.), Baspalar yayınları, Almatı 2014, s. 29-30.

vermektedir. Medreseler her zaman Kazakistan Müslümanlar Dini İdaresinin (KMDİ) camileriyle doğrudan iç içe olmaktadır. Medreselerin eğitim müfredatında laik okullar gibi birçok zorunlu dersler konulmaktadır. Kazakistan’da medreseler Hanefilik mezhebine ve Matrudilik akideye öncülük etmektedir. Medrese kütüphanesinde Kazakça, Türkçe, Arapça ve Rusça İslami edebiyat bulunmaktadır.¹⁴⁷ Derslerde çoğunlukla Kazakça kaynakların yetersizliğinden dolayı yabancı kaynaklar tercüme edilerek işlenmektedir. Fakat bu durum öğrencilerin önce bu kaynakları kendi dillerine çevirmesini ve o bilgiyi anlamasını zorlaştırmaktadır.

Yüksek öğretim kurumlarındaki gibi medreselerde bazı dersler zorunlu kılınmaktadır. Özellikle Kazakistan Tarihi, Kazakça, Ekonominin Temelleri ve Beden Sağlığı gibi dersler zorunlu olarak müfredata konulmuştur. Bununla birlikte medreselerde Kazaklarla birlikte Özbek, Tacik, Türkmen ve diğer milliyetler de eğitim görmektedir.

Tablo 7. Kazakistan’da Medrese-Kolejlerin Listesi.¹⁴⁸

	Medrese-Kolejlerin Adı	Kurulan Tarihi
1	Abu Hanifa kolej-medresesi (www.abu-hanifa.kz)	2012
2	“Aktobe” kolej-medresesi (www.hidayat.kz)	2008
3	Çımkent kolej-medresesi	2007
4	Sarıgaş kolej-medresesi	2008
5	Uş konur kolej-medresesi (www.u-mk.edu.kz)	2008
6	Astana kolej-medresesi	2007
7	Hibatulla kolej-medresesi	2012
8	Abu Bakır As Sıddık kolej-medresesi	2011
9	Oral medresesi	2008

Tabloda görüldüğü gibi mesleki liselerin programlarının uygulanma tarihinin çok kısa zaman dilimini kapsadığı açıktır. Her şeyden önce bunun nedeni, Sovyet döneminde İslami eğitim sisteminin yokluğuna, hatta tamamen yıkılmasına bağlanabilir. Görüldüğü gibi din eğitimi deneyiminin uygulanış süresi 20 yıldan biraz fazladır. Son on yılda İslami eğitim kurumları, kolej statüsünü elde etmek için reformdan geçmekte ve hizmetlerini yeniden şekillendirmektedir. Şu anda, dini eğitim kurumlarının çoğunluğunun uzmanlığı konusunda eğitim programlarını, personelini ve altyapısını mesleki eğitim standartlarına uyarlayarak “İslamtanu” mesleğini elde ettiği söylenebilir. Bu medrese kolejlerde öğrenciler 9.sınıftan sonra 3 yıl 10 ay, 11.sınıfı bitirdikten sonra ise 2 yıl 10 ay eğitimlerini sürdürmektedir.¹⁴⁹

Kazakistan’daki dini eğitimin durumunu araştıran ilahiyatçı ve felsefeci Ainur Abdrasilkızı Kazakistan’daki medreseleri ve Türkiye’deki İmam Hatip okulunu kıyaslamakta

¹⁴⁷ Nagima Baitenova, Ainur Kurmanaliyeva, “Қазіргі Қазақстандағы Дінтану: Қалыптасуы және Дамуы» (Günümüzde Kazakistan’da İlahiyat: Kuruluşu ve Gelişimi), Kazak Üniversitesi yayınevi, Almatı 2014, s.54.

¹⁴⁸ Zhandos Yrsvaev, “Kazakistan’da Yaygın İslam Din Eğitimi: Kazakistan’ın Güney Bölgesi Cami Kur’an Kursları ve Yaz Kur’an Kursları Örneği”, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2021, s. 45-46.

¹⁴⁹ Nagima Baitenova, «Дінтану: оқу құралы» (Din Tanımı: ders kitabı), El Farabi Kazak Milli Üniversitesi, Kazakistan üniversitesi yayınevi, Almatı 2019, s.87.

ve şöyle demektedir; “İmam Hatip okullarında dini ilim ve sekülerlik yan yana gelmektedir. İmam Hatip okulları İslam’a ağırlık verse bile normal diğer okulların müfredatı gibi faaliyetini sürdürmektedir. Bizim ülkemizde ise medreselerde normal okullardaki gibi dersler verilmemektedir.”¹⁵⁰

Kazakistan’da medrese mezunları çoğunlukla camilerde imam veya hoca olmak gibi meslekleri edinmektedir. Ainur Abrasilkızı’nın dediği gibi medresede İslami eğitim ağırlıklı olduğundan dolayı öğrenciler mezun olduktan sonra sadece dinle alakalı bölümleri seçmek zorunda kalmaktadır.¹⁵¹

2.4.1.4. İmam Yetiştiren İslam Enstitüsülleri:

Kazakistan’da irili ufaklı camilerde, mescitlerde imamlık yapanları uzmanlık açısından daha da geliştirmek amacıyla Kazakistan Müslümanları Din İşleri Başkanlığı tarafından Prof. Dr. Ebusattar Hacı Derbisali’nin ideolojisi ve koordinesiyle 2002 yılında kurulmuş olan enstitüdür. Bu enstitüde imamlar Kuran, Fıkıh, Arapça, Hitabet, Tecvit, İslam Tarihi, Kazak Dili, Kazakistan Tarihi, İslam Felsefesi, Tefsir, Hadis, Akide, İslami ilimler, İhsan, İbadet ve Ahlak derslerini görmektedir. Bu kurslar imamlar için 4 ay içinde okutulmaktadır. Kurs katılanların yaşı genelde 40 yaş civarındadır. Bu kurslar Kasım ve Mayıs olarak yılda 2 defa gerçekleştirilmektedir. Bu kurs açıldığından beri 900’den fazla imam eğitimini sürdürmüştür.¹⁵² Cami hocalarının eğitimini artırmak ve halkın dini sorularını cevaplamada uzmanlaşmalarını sağlamak açısından önemli bir proje olarak görülmektedir.¹⁵³

Ainur Abdrasilkızı bu sınıfa Almatı’daki Nur Mübarek Kazak-Mısır İslam Medeniyet Üniversitesini de eklemiştir. Çünkü bu üniversite İslami açıdan eğitimini sürdürerek İlahiyatçılar yetiştirmekle birlikte camilere imam yetiştirmede de ileri sıralarda yer almaktadır. Bunun dışında diğer din mensupları için eğitimlerini sürdüren merkezler bulunmaktadır.

2.4.2. Hristiyanlara Yönelik Yaygın Din Eğitimi

Kazakistan’da İslami eğitimle birlikte diğer dinler de yaygın eğitimlerini sürdürmektedir. İslam’dan sonra çoğunlukla Hristiyanlık okulları bulunmaktadır. Örneğin Hristiyanlık eğitimi veren Pazar okulları her Pazar kiliseyi ziyaret ederek gerçekleştirilmektedir. Hristiyanlıkta yaygın eğitim müfredatı sistemli olarak gelişmemiştir. Bu okulda öğrenciler Hristiyanlığın temel şartlarıyla tanışmakta ve dini manada bilinçlenmektedir. 2019’daki verilere göre ülkede Pazar okullarının sayısı 66 ve eğitim gören sayısı 1889’dur. Bunun içinde Ortodoks Kilisesine ait 84, Protestan Kilisesine ait 15 ve Katolik Kilisesine ait 4 Pazar okulu faaliyet göstermektedir.¹⁵⁴

2.4.2.1. Ortodoks Kurumlar

Kazakistan’da Ortodokslar İslam’dan sonra sayısı yüksek olan ikinci dini gruptur. 1991’den beri Almatı piskoposluk idaresinde Ortodoks din görevlilerinin eğitim aldığı 4 yıllık okul binası bulunmaktadır. Bu okul binasının mezunlarından her sene 4 öğrenci Rusya Bilimler Akademisi’nin eğitim kurumlarına gönderilmektedir. Bununla birlikte Moskova’daki Spiritual

¹⁵⁰ Aynur Abdrasilkızı, «Дін. Дәуір. Дәстүр.» (Din. Devir. Gelenek.), Baspalar yayınları, Almatı 2014, s. 32.

¹⁵¹ Nagima Baitenova, Ainur Kurmanaliyeva, “Қазіргі Қазақстандағы Дінтану: Қалыптасуы және Дамуы» (Günümüzde Kazakistan’da İlahiyat: Kuruluşu ve Gelişimi), Kazak Üniversitesi yayınevi, Almatı 2014, s.68.

¹⁵² Nagima Baitenova, «Дінтану: оқу құралы» (Din Tanımı: ders kitabı), El Farabi Kazak Milli Üniversitesi, Kazakistan üniversitesi yayınevi, Almatı 2019, s.90-91.

¹⁵³ Aynur Abdrasilkızı, «Дін. Дәуір. Дәстүр.» (Din. Devir. Gelenek.), Baspalar yayınları, Almatı 2014, s. 32.

¹⁵⁴ Aynur Abdrasilkızı, «Дін. Дәуір. Дәстүр.» (Din. Devir. Gelenek.), Baspalar yayınları, Almatı 2014., s. 31-34.

Academy'sinde yarı dönemli eğitim görmektedirler. Mart 1997 tarihinden bugüne kadar Kazakistan'ın Karaganda şehrinde Kutsal Tikhonov adlı Ortodoksluk Din Eğitimi Enstitüsü faaliyet göstermektedir. Eylül 1998'de ise Almatı'da 4 yıllık bir din-misyonerlik okulu açılmıştır. Bununla beraber ülkedeki tüm Ortodoks kiliselerinde Ortodoksluğun temellerini öğreten, bilinçlendiren kilise-cemaat okulları bulunmaktadır. Bu kilise okullarına çocuklarla birlikte yetişkinler de katılabilmektedir. Haziran 2005'te Astana'da Konstantino-Eleninsk Katedrali adlı eski Ortodoks kilisesinin açılışının 150. yıldönümünde tören ve etkinlikler düzenlenmiştir.¹⁵⁵

Kazakistan'da Ortodoks Kilisesine ait 7 dini öğretim kursu ve 84 Pazar okulu bulunmaktadır. Genel olarak yukarıda bahsedildiği gibi herhangi bir Ortodoks kilisesinde herkes gerekli bilgiyi alma fırsatına sahiptir. Kazakistan'da Rusya ve Moskova Patriği Kiril'in onayıyla 26 Temmuz 2010 tarihinde Almatı'da ilk kez Almatı Ruhban Okulu açılmıştır. Bu okulun açılışı ülkede Ortodoksluğun kanonik sistemde gelişmesine zemin kurmuştur. Bunun sayesinde Kazakistan Cumhuriyeti topraklarındaki tüm Rus Ortodoks piskoposlukları birleşmiştir. Bu okulda eğitim gören öğrenciler 4 yıllık lisans programı artı 2 yıllık yüksek lisans programı okuyabilmektedir. Bu durum Kazakistan'ın din eğitiminin Rus ve Avrupa üniversiteleriyle toplu olarak işbirliği yapmasında, eğitim sisteminin Avrupa standartlarına uymasına olanak sağlamaktadır.¹⁵⁶ Fakat bu eğitim merkezleri hakkında bilgiler az bulunmakta ve eğitim programlarını inceleyen herhangi araştırma bulunmamaktadır.

Bu okulların yarı zamanlı ve tam zamanlı olmak üzere iki bölümü mevcuttur. Okulda verilmekte olan programları şu şekilde bölünmektedir:

1. **Manevi Ortodoksluk Eğitimi:** İncil'i öğrenmek, dogmatik ve karşılaştırmalı fikirleri incelemek,
2. **Klasik Eğitim:** İncil'in tarihini, genel kilisenin tarihini, Rus Ortodoks Kilisesi'nin tarihini, ilmiyal, Kilise-Slav dilini, ibadet kurallarını, ayinleri öğrenmek,
3. **Müzik Eğitimi:** Müzik teorisi ve solfej öğrenmek, kilise şarkılarını söylemek, ezberlemek.¹⁵⁷

Almatı Ruhban Okulunun 2010-2011 akademik takvimine göre Hristiyan din eğitimi alanlarıyla ilgili konuların yanı sıra "Felsefeye Giriş", "Retorik", "Mantık", "Kazakistan Tarihi", "Kazak dili" ve "İngilizce" gibi genel zorunlu dersler öğretilmektedir. Bu başvuranların orta öğretime sahip olmaları gerekmektedir. Günümüzde okul Peder Methodius tarafından yönetilmektedir. Bunun dışında Kazakistan'da Ortodoks Kilisesine ait yüksek din eğitimi kurumu bulunmamaktadır. Bu okulu bitiren mezunlar daha ileri düzeyde eğitim görmek için yerel kiliselerin Rusya'daki okullarına ve enstitülerine başvurabilmektedir. Son yıllarda Kazakistan'da Ortodoks dini okuryazarlığının artması ve bilginin yayılması amacıyla dini metinlerin, kitapların ve dergilerin Kazakçaya tercümesi yapılmaktadır.¹⁵⁸ Kazakistan'da

¹⁵⁵ Q monitör Orta Asya'nın Bağımsız Medya Kurumu, Православные Казахстана: как они живут и что их волнует? (Kazakistan'ın Ortodoks Hristiyanları: nasıl yaşıyorlar ve onları endişelendiren nedir?) <https://qmonitor.kz/society/3707> [Erişim tarihi: 10.09.2023].

¹⁵⁶ Satbek Naushabekov, "Религиозные проблемы современного Казахстана" (Modern Kazakistan'ın Dini sorunları), *Rusya ve Doğu: Geçmişte ve Günümüzde Kültürel Bağlar: IX. Uluslararası Bilimsel Konferans Bildirileri*, (стр. 70). Yekaterinburg: Yekaterinburg Yayın evi. s.89.

¹⁵⁷ Nurali Yegenov, "Kazakistan'da Din Hizmetleri ve Dini Kurumlar", Türkiye Diyanet Vakfı II. Uluslararası Öğrenci Sempozyumu, "İslam Dünyasında Din Hizmetleri ve Dini Kurumlar", (11-12 Aralık, 2015), haz. Abdulkadir Sylka, TDV Yayınevi, Ankara 2015, s.105-106.

¹⁵⁸ Nagima Baitenova, Ainur Kurmanaliyeva, "Қазіргі Қазақстандағы Дінтану: Қалыптасуы және Дамуы» (Günümüzde Kazakistan'da İlahiyat: Kuruluşu ve Gelişimi), Kazak Üniversitesi yayınevi, Almatı 2014., s.56.

Hristiyanlığa ait güncel bilgiler ve bilimsel araştırmalar ender bulunmaktadır. Dolayısıyla ülkede Hristiyanlık hakkında bilgi verirken mecbur olarak güncel olmayan kaynaklardan yararlanılmıştır.

Ülkede Hristiyanlık eğitimiyle beraber mesleki olarak eğitim veren merkezler de mevcuttur. 1991 tarihinde Almatı'da Ortodoks Kilisesine ait kolej (mesleki lise) açılmıştır. Okulun amacı din görevlilerini yetiştirmektir ve bu yüzden müfredatta İncil, İncil tarihi ve kilise melodileri okutmaktadır. Eğitim sürecinde öğrenciler, Rusça ile birlikte Kazakça, İngilizce ve Yunancayı öğrenmektedir. Din görevlilerin statülerine bakılarak onları hazırlamak çeşitli yılları gerektirmektedir.¹⁵⁹

2.4.2.2. Katolik Kurumlar

Kazakistan'da Katolik temsilcilerinden bahsedilecek olursa Pavlodar, Karaganda ve Astana şehirlerinde Yunan Katolik toplulukları bulunmaktadır. 1995'ten bu yana her ay «Credo» gazetesi 4 bin kopya sayısında yayınlanmaktadır. Binlerce yıllık geleneğine uygun olarak Katolik kilisesi, Kazakistan'da hayırsever faaliyetler geliştirmektedir. 24 Eylül 1998'de Kazakistan, Vatikan ile diplomatik ilişkilere, anlaşmalara imza atmıştır. 1997 yılında Karaganda şehrinde Orta Asya'daki ilk Katolik yüksek öğretim kurumu olan ruhani seminer "Redemptory Mater" okulu açılmıştır. 1998 yılında ise Kuzey Kazakistan bölgesinde St. Lorenz adlı Katolik Kilisesine ait ilkokul faaliyet göstermeye başlamıştır.¹⁶⁰

2005 tarihinde çocuklara yönelik "Sharapat" adlı dini dergi Kazakça 5000 tiraj ile yayınlanmıştır. Dergi İsa Mesih'in hayatı, Eski ve Yeni Ahit'in askerleri, Hristiyanlar hakkında sürükleyici bir dille hikayeler, İsa hakkında şiirler, "İncil'e Yolculuk", "Biliyor muydunuz?" kelime bulmacaları vb. konuları içermektedir. Katolikliği nasihat eden "Lyubov Podarennaya Vam" (Sevgi Siz Hediye Edildi) dergisi kilisenin ruhani yaşamı hakkında çok sanatsal bir dille Evanjelik bir vaaz yayınlamaktadır. Bu derginin kurucusu Maksimov Maksim Alexievich 1991 tarihinde "Novaya Jizn" (Yeni Hayat) adlı kolej (mesleki lise) açmıştır. Bu kolejde günümüzde yaklaşık 5 bin öğrenci eğitim görmektedir. "Yeni Hayat" kolejinden mezun olan öğrenciler Kazakistan'ın diğer şehirlerinde yeni bir kilisenin açılışına katılmak ve kiliselerde görev yapabilme hakkına sahiptir.¹⁶¹

Temas edilenler dışındaki dinlerin dini kurumları, okulları çok araştırılmayan bir konudur. Bunun nedeni Kazakistan'da Müslümanların ve Hristiyanların büyük oranda olmasıdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.

ÖĞRETMENLERİN GÖZÜNDEN KAZAKİSTAN'DA DİN DERSİ ve DİN DERSİ KİTABI

Kazakistan'da devlet okullarında din dersi ve ders kitabıyla ilgili konuları araştıran çalışmaları bulmak oldukça güçtür. Bu yüzden de okullardaki din dersi kitabını incelemek ve öğretmenlerin görüşünü ortaya çıkarmak çalışmanın gerçekleşmesindeki önemli

¹⁵⁹ Ainur Abdrasilkızı, «Дін. Дәйір. Дәстүр.» (Din. Devir. Gelenek.), Baspalar yayınları, Almatı 2014, s. 35.

¹⁶⁰ Nagima Baitenova, Ainur Kurmanaliyeva, "Қазіргі Қазақстандағы Дінтану: Қалыптасуы және Дамуы» (Günümüzde Kazakistan'da İlahiyat: Kuruluşu ve Gelişimi), Kazak Üniversitesi yayınevi, Almatı 2014., s.59.

¹⁶¹ Ainur Abdrasilkızı, «Дін. Дәйір. Дәстүр.» (Din. Devir. Gelenek.), Baspalar yayınları, Almatı 2014, s. 47

nedenlerdendir. Bilhassa ülkede din dersinin sadece 9.sınıfta okutulmasından içeriğine kadar pek çok konu hala tartışılmaktadır. Buna mukabil ders öğretmenlerinin ders ile ders kitabına dair düşünceleri son derece ehemmiyetli konulardandır. Bu bölümde, okullardaki ders kitabı araştırmacı tarafından incelenmiş ve din dersi öğretmenlerinin ders ve ders kitabı hakkındaki görüşleri değerlendirilmiştir.

3.1. Ortaöğretim Din Dersi Kitabına Dair Bir İnceleme

Bugüne kadar *Sekülerlik ve Din Bilgisinin Esasları* dersi ortaöğretim öğrencileri için haftada ikişer saat olmak üzere eğitim yılının 34 saatini almıştır. 2022 yılından itibaren ders saatleri haftada iki saatten bir saate azalış gösterse bile bahsedilen kitap henüz müfredattan kaldırılmış değildir. Din ders kitabı Kazakistan Cumhuriyeti MEB tarafından birçok kez güncellenmiştir ve son olarak 2016 tarihinde yayımlanan haliyle devlet okullarında okutulmaktadır.¹⁶² 2023 tarihinde sözü edilen kitap, tekrardan güncellenmiş ancak okullara henüz dağıtılmamıştır. Bu başlıkta, 2016 tarihinde yayınlanmış olan ders kitabı incelenmektedir. Ders kitabının hedefi, içeriği ve ölçme-değerlendirme boyutları dikkate alınarak incelenecektir.

Yukarıdaki bölümlerde bahsedildiği üzere ders kitabının hangi din eğitim modelini benimsediğine de dikkat edilmiştir. John Hull'a göre ülkelerdeki din eğitimi modeli ülkenin dini yapısına, toplum yapısına, tek dinli veya çok dinli olduğuna ve din-devlet ilişkisine bakarak değişim göstermektedir. Örneğin tek dinli bir ülke dini öğrenme modelini benimsenmektedir. Dini öğrenme modeli, genellikle bir toplumda tek din veya mezhep mensuplarının çoğunluk olarak yaşadığı, o din veya mezhep devlet tarafından tanındığı, o dinin veya mezhebin öğretiminin yapıldığı din eğitimi yaklaşımıdır. Fakat bahsi geçen din eğitimi modeli çok kültürlü toplumlar için değil homojen toplumlar için geçerli olabilir. İkinci din eğitimi modeli ise din hakkında öğrenme yaklaşımıdır. Bu model, dini öğretim modelinin aksine, din hakkında eğitim vermeyi amaçlar ve tarafsız din eğitimi kabul eder.¹⁶³ Üçüncü yaklaşım ise herhangi bir dini öğrenciye öğretmeyi amaç kılmadan yaşama ilişkin değerleri öğretip ahlaki ve manevi gelişimi sağlamaktır. Öğrencilerin farklı dinleri, her dinin kendi bakış açısı ve kaynaklarına göre öğrenmeleridir.¹⁶⁴ İngiliz araştırmacıları olan Grimmitt ve Hull'un katkılarıyla gelişen dinden öğrenme, din hakkında öğrenme ve dini öğrenme anlayışı çerçevesinde Kazakistan'daki din eğitimi incelendiğinde ülkede din hakkında öğrenme yaklaşımı daha yakın olduğu söylenilebilir. Fakat her ne kadar din hakkında öğrenme yaklaşımını temel felsefe olarak kabul edersek te diğer yaklaşımın göstergesi de rastlanmaktadır.

"*Sekülerlik ve Din Bilgisinin Esasları*" kitabının genel olarak amacı, öğrencilere dinin önemini, tarihini ve toplumdaki rolünü sistematik şekilde vermektir. Öğrencilerin laiklik konusunda bir fikir oluşturmalarını, farklı dini inançların temelleri ile dini bilgilerin karşılaştırılmasında hoşgörü becerilerini geliştirmesini sağlamaktır. Tüm dünya dinlerinin (Hristiyan, İslam, Budizm ve Yahudilik gibi) geçmiş ve günümüzdeki inanç sistemleri,

¹⁶² İlyas Erpay, "Kazakistan Ortaöğretim Kurumlarında Din Eğitimi Olumsuz Yönde Etkileyen Faktörler", Bilimname dergisi, XXXVII, 2019, s.25-26.

¹⁶³ Yıldız Kızılabdullah, Tuğrul Yürük, "Din Eğitimi Modelleri Çerçevesinde Türkiye'deki Din Eğitimi Üzerine Genel Bir Değerlendirme", Dini Araştırmalar dergisi, Eylül-Aralık 2008, C.11, s.115.

¹⁶⁴ Muhiddin Okumuşlar, "Çok Kültürlü Toplumlarda "Din Hakkında Öğrenme" ve "Dinden Öğrenme" Modeli", Marife Dini Araştırmalar Dergisi S.2, 2007, s.256.

ritüelleri, kutsal liderleri, kutsal yerleri, ahlaki değerleri hakkında kapsamlı bilgi vermeyi hedeflemektedir.¹⁶⁵

Bahsedilen ders kitabı, Dosay Kenjetay Tursunbayulu (Prof.Dr. İlahiyatçı), Akimhan Sailıbaev (Pedagog) ve Ömür Orazulu Tuyakbaev (Prof. Dr. oryantalist-tarihçi) isimli 3 yazar tarafından yazılmıştır. Kitabın editörü Dosay Kenjetay, 21 Şubat 1968 tarihinde Güney Kazakistan'da doğmuştur. Kazakistan Ahmet Yesevi Üniversitesi'nde Felsefe bölümünü bitirmiş (1986), 1999'da Ankara Üniversitesi İslâm Felsefesi Anabilim Dalında yüksek lisans çalışmasını tamamlamıştır. Doktorasını 2003'te Ankara Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalında yapmıştır. Ayrıca; 2002'de Almatı Bilimler Akademisi Felsefe ve Siyaset Bilimleri Enstitüsünde felsefe alanında bir doktora daha yapmıştır. Dosay Kenjetay, Ahmet Yesevi Üniversitesi Öğretim Görevlisi ve Yesevilik Araştırmaları Enstitüsü Başkanlığını da yapmıştır. Bu görevlerinin yanı sıra DTGB Türk Dünyası Genç Aydınlar Birliği Başkanlığı, Türkiye'deki Kazakistanlı gençler tarafından çıkarılan “*Sosyo-Kültürel ve Bilimlik*” dergisinin genel yayın yönetmenliği görevini yürütmüştür. Yesevilik, İslâm düşüncesi, ahlak ve kültür konularında yirmiden fazla makalesi bulunmaktadır. 1999'da Bakü Genç Bilim Adamları Ödülüne layık görülmüştür. Günümüzde Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesinde İlahiyat bölümü dekanı olarak görev yapmaktadır.¹⁶⁶

Ders kitabını incelerken sözünü ettiğimiz kitabı elde etmede birçok sorunla karşılaşmıştır. Mesela genelde okul kitaplarına internet üzerinden ulaşmak kolayken bahsedilen ders kitabının elektronik versiyonu hiçbir internet sitesinde bulunmamaktadır. Kitabı yayımlayan yayıneviyle iletişime geçip bahsedilen kitabı sorduğumuzda, sorumlu kişi ders kitabının artık yayımlanmayacağını ve okul kütüphanelerinden bulabileceğimizi belirtmiştir. Devlet okulu müfredatındaki diğer ders kitapları internet sitelerinde yer alırken yalnızca sözünü ettiğimiz kitabın mevcut olmaması ders kitabına yaklaşım açısından düşündürücüdür.

Kazakistan'da okullarda din ders kitabının kazanımları sistemli bir şekilde Kazakistan Cumhuriyeti MEB tarafından şekillendirilmemiştir. Bu sebepten dolayı dersi kitabını incelerken her bölümde ne gibi kazanımlara yer verilmiş olduğu ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Çünkü ders kitabının öğretim programına bakıldığında kitaptaki bölümlerin kazanım ve amacını yazan kısımlara yer verilmemiştir. Bahsedilen öğretim programında ders kitabının genel amacı hakkında bilgi verilmiştir. Ancak her bölümde hedeflenen kazanımların olmaması eksiklik olarak göze çarpmaktadır. Öğretim programının içeriği ders kitabını tekrarlamakta ve öğretim programına yönelik bir bilgi içermemektedir.

Sözünü ettiğimiz ders kitabının kapak kısmında ülkenin başkenti Astana'da bulunan Anlaşma ve Barış Sarayı'nın resmine yer verilmesi önemli hususlardandır. Zira ders kapağında yer alan bu binada yılda bir kez Dünya Geleneksel Din Liderlerinin Kongresi gerçekleştirilmektedir. Bu durum, Kazakistan'da Müslümanlarla birlikte Hristiyanlar, Yahudiler gibi farklı din mensuplarının barış içinde yaşamakta olduğunu sembolize etmektedir.

¹⁶⁵ Dosay Kenjetay, «Зайырдылық және Дінтану негіздері» (Sekülerlik ve Din Bilgisinin Temelleri. 9. Sınıf Din Dersi Kitabı), Arman-PV Yayınevi, Astana 2016, s.23.

¹⁶⁶ Biyografya Tanınmış Kişilerin Hayatları Sayfası, Dosay Kenjetay Kimdir? <https://www.biyografya.com/biyografi/7069#:~:text=Edebiyat%20Araştırmacısı.,Ankara%20Üniversitesi%20SBE'de%20tamamladı> [Erişim tarihi: 10.09.2023].

Görsel.1: Sekülerlik ve Din Bilgisinin Esasları ders kitabının kapak kısmı

Ders kitabı VII üniteden ve 34 bölümden oluşmaktadır. Ders kitabının ünite bilgilerine aşağıdaki tabloda yer verilmiştir:

Tablo 8. Sekülerlik ve Din Bilgisinin Esasları Ders Kitabının Ünite Bilgileri.

	Ders Kitabının İçindekiler Kısmı		Belirlenen Saat
	Ünite	Bölüm	
1	Giriş. “Sekülerlik ve Din Bilgisinin Esasları” Dersi Hakkında Bilgiler.		1 Saat
2	I. Ünite Laiklik ve Laik Devlet.	1. Laiklik ve Laik Devlet: Kavramı ve Özellikleri. Laiklik ve Dinin Toplumdaki Rolü. 2. Laik Devlet ve Din. 3. Eğitim Sisteminde Laiklik İlkeleri.	3 saat
3	II. Ünite Din Ruhani Medeniyet Fenomenidir	1. Dinin Özü, Tanımı, Sosyal Önemi, Kökeni, Sınıflandırması ve Türleri. 2. Dintanu (İlahiyat) Bölümünün Oluşumu ve Gelişimi. Temel Dini Kavramlar.	2 saat
4	III. Ünite	1. Eski Dini İnançlar: Totemizm, Fetişizm, Animizm, Sihir.	4 saat

	Eski Dini İnanç Türleri ve Milli Dinler	Eski Mısır, Yunanistan ve Roma dinleri. 2. Hint ve Çin Dinleri. Konfüçyüsçülük. Daosizm. Şintoizm. 3. Tengricilik. Eski Türk Tanımında Tengricilik. Eski Mezopotamya Dinleri. Eski İran Dini. 4. Yahudilik. Tanah ve Talmud.	
5	IV. Ünite Dünya Dinleri	1. Budizm. Dinin Temelleri, Tarihi ve Yayıldığı Bölgeler. 2. Hristiyanlık. Hristiyanlığın Tarihi ve Yayıldığı Bölgeler. 3. İsus Hristos ve İncil. 4. Hristiyan Dininin Mezhepleri (Ortodoksluk, Katoliklik ve Protestanlık). Günümüzde Hristiyanlık. 5. İslam. Dinin Temelleri, Tarihi ve Yayıldığı Bölgeler. 6. Muhammed Peygamber. Kutsal Kitap Kur'an 7. İslamiyet'te Mezhepler. Şariat. Müslüman Hukukunun Temel Mektepleri ve Adetleri. 8. Matrudilik Dini Tanım Mektebi. 9. İslam İlim ve Medeniyet.	10 saat

7	V. Ünite Kazakistan'daki Dinler	1. İslam'ın Kazak Topraklarına Yayılışı. 2. Kazakistan Devletinin Kuruluşunda İslamiyet'in Rolü. 3. XX yüzyılda ve Günümüzde İslamiyet. 4. Kazakistan'da Hristiyanlık. 5. Kazakistan'da Ortodoksluk Kilisesi. 6. El Farabi, Hoca Ahmet Yesevi, Balasagun, A.Yügüneki, H.Sıganahi'nin Din Hakkındaki Görüşleri 7. XIX-XX Yüzyıllardaki Din Alimleri. Abay ve Şakarım'ın Dini Mirasları	7 saat
8	VI. Ünite Yeni Dini Hareketler	1. Yeni Dini Hareketler Hakkında Tanıtım, Özellikleri. Yeni Dini Hareketlerin Psikolojik Etkileri. 2. Radikal Dini Akımlar, Özellikleri ve Zararı. 3. Ekstremizim Kavramı. Özellikleri, Anlamı ve Fayda Oluş Tarihi. Ekstremizimin Milli Güvenliğe Oluşturan Tehlikesi. Ekstremizim Din Karşıtı Görüş.	3 saat
9	VII. Ünite Kazakistan Dinlerarası Barış Ülkesi	1. Kazakistan'ın Din Hakkındaki Anayasa'sı. Laiklik Devlet Sisteminin ve Milli Güvenliğin Temeli. 2. Din, İnanç Özgürlüğü Hakkında Anlam. 3. Günümüzde Kazakistan'da Dinlerarası Barış ve Anaçlaşmasının Temelleri 4. Kazakistan Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı N.A.Nazarbaev'in Halklar arası Barış ve Hoşgörü Sağlamada İzlediği Politika	4 saat

10	Terimlerin Kısaca Açıklaması		
11	Kaynakça		

I. Ünite. Laiklik ve Laik Devlet. Bu ünite, 3 bölüm ile ele alınmıştır. Bahsedilen ünite, öğrencilere laikliği ve laikliğin eğitim sistemindeki yerini açıklamaktadır. Kitabın hemen ilk bölümünde laikliğin anlatılma nedeni ise kitabın yazılma amaçlarından biri olan öğrencilere laiklik ilkesini bir değer olarak benimsetmektir. Kazakistan’da birçok dini cemaat, laikliği “dinsizlik” olarak algılamaktadır. Dolayısıyla laiklik sistemini öğrencilere anlatmak son derece önemli kabul edilmektedir.

Bahsi geçen ünite, sekülerizmin sözlük ve terim olarak anlamı açığa kavuşturulmuştur. Sekülerlikte dinin rolü, dinin temelleri, İslamiyet ve Hristiyanlık açısından din kavramı anlatılmaktadır. Kazakistan Cumhuriyeti Anayasa’sının en temel unsurlarından olan laiklik sistemi, ders kitabında şöyle açıklanmaktadır; “*Laiklik sistemi, toplumdaki herkesi dini, milliyeti vb. özelliklerine bakmadan onların kendi tutumlarına karışmayan sistemdir*”. Bu açıklamadan sonra şu satırlara yer verilmiştir: “*Laiklik, herhangi bir dini benimsemeyen veya herhangi bir dini dışlamayan sistemdir. Tüm dinlere ve inançlara nötr görüş sergilemektedir.*”¹⁶⁷ Laiklik kavramından sonra “Neden Laiklik?” başlığı altında sekülerlik sistemin özelliklerini içeren bilgiler verilmiştir.

Kazakistan’da son zamanlarda devletin uyguladığı politikayı eleştirip laikliği “dinsizlik” olarak adlandıran bazı dini cemaatlara karşı örneklerle konu pekiştirilmiştir. Fakat 9.sınıf öğrencilerinin seviyesine göre kitabın dilinin ve kullanılan kavramların anlaşılması zordur. Örneğin sekülerliği anlatırken kitapta şu satırlara yer verilmiştir: “*Felsefi açıdan bakıldığında ilke ve fikir birbirini tamamlamalıdır. Yani laiklikteki ilke ya da murat nedir? Murat yani amaç insan vicdanı, canının sağlığıdır. Devlet bu yüzden laiklikteki amacı korumak için bu sistemi benimsemektedir. Bu yüzden de devlet laiklik sistemini şart görmektedir. Şart demek belli bir şeyin olması ve onun vakit, mekana alakasıdır.*”¹⁶⁸ Bu satırlar öğrencilerin anlama seviyesine göre zor bir dilde yazılmış ve laikliğe felsefi açıdan temas edilmiştir. Halbuki bu bölümde “laikliğin felsefi açıdan bakışı” gibi herhangi bir alt başlık bulunmamaktadır. Dolayısıyla laiklik sisteminin, öğrencilerin yaş seviyesine göre yazılması ve örnekler verilmesi son derece önemlidir.

Ders kitabının bütününde herhangi bir dipnota yer verilmemiştir. Sadece kitabın en sonunda kaynakça kısmı yer almaktadır. Her bölümde yeni dini terimler ve kavramları açıklayan dini sözlük kısmı bulunmaktadır. Laikliği anlatan bölümde yalnızca teokrazi sistemi açığa kavuşturulmuştur. Oysaki sekülerlik başta olmak üzere bununla ilgili birçok kavrama yer verilebilirdi. Bununla birlikte ders kitabında «Efsane Hikayeler» başlığı altında, tarihteki önemli olaylarla bağlantılı olarak anlatılan konuyla ilgili bazı ilginç efsaneler sunulmuştur. Ders kitabında efsaneler kısmının mevcut olması öğrencilerin konuyu kolay anlamasını

¹⁶⁷ Dosay Kenjetay, «Зайырлылық және Дінтану негіздері» (Sekülerlik ve Din Bilgisinin Temelleri. 9.Sınıf Din Dersi Kitabı), Arman-PV Yayınevi, Astana 2016 s.9.

¹⁶⁸ Dosay Kenjetay, «Зайырлылық және Дінтану негіздері» (Sekülerlik ve Din Bilgisinin Temelleri. 9.Sınıf Din Dersi Kitabı), Arman-PV Yayınevi, Astana 2016. s.10.

sağlamaktadır. Fakat kitapta bununla ilgili görseller yer almamaktadır. Ders kitabında öğrencinin konuya ilgisi çekmek açısından görsellere veya renkli tablolara yer verilebilir.

Her bölümün sonunda ölçme-değerlendirme sorularına yer verilmiştir. Sorular ve ödevler 3 seviyeye bölünmüştür: İlk ve ikinci seviye sorular bölümde anlatılan bilgiler üzerine kurulmuştur. Üçüncü seviye ödevler ise öğrencinin bu konu hakkında ne düşündüğünü ve kendi fikrini oluşturmaya yardımcı olan yorum sorularındandır. Üçüncü seviye sorularda bütün kitap boyunca şöyle soru sorulmaktadır; *“Kazakistan’ın gelecekteki vatandaşı olarak siz bu konuda ne düşünüyorsunuz?”* Bu soru, öğrencilerin düşünme becerisini geliştirmek açısından verimli görünmekle birlikte “gelecekteki vatandaş” kelimesinin kullanılması dikkati çekmektedir. Zira 9.sınıf öğrencileri aynı zamanda Kazakistan’ın vatandaşıdır ve öğrenciler için “gelecekteki vatandaş” kelimesinin yerine “vatandaş” olarak kullanılması daha doğru bir yaklaşım olabilir.

Görsel.2’de verildiği gibi ders kitabındaki bütün ölçme-değerlendirme sorularına bakıldığında sadece açık uçlu sorular ve ödevler mevcuttur. Dolayısıyla çoktan seçmeli, bulmaca gibi ödevlere yer verilmemektedir. Öğrencinin konuyu anlamasını kolaylaştırmak açısından bunun gibi sorulara yer verilebilir.

Görsel 2. Sekülerlik ve Din Bilgisinin Esasları din ders kitabındaki I. bölümün ölçme-değerlendirme soruları:

Деңгейлік тапсырмалар

1-деңгей

1. «Зайырлылық» сөзінің шығу тәркінін талдаңдар.
2. Зайырлылыққа мысал келтіріңдер.
3. Зайырлылық ұстанымының қызметтерін атаңдар.

2-деңгей

1. Неліктен мемлекеттердің көбі зайырлылық ұстанымын таңдайды?
2. Неліктен зайырлылық барлық дінге бейтарап қарайды?
3. Зайырлылық ұғымы қандай ұғыммен үйлесімдік таппайды?

3-деңгей

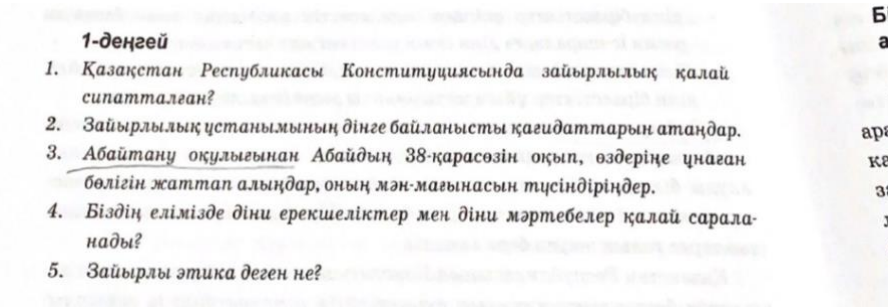
1. Қазіргі кезеңде әлемде зайырлылық ұстанымына қайшы келетін жайттарды БАҚ, ғаламтор көздерінен іздестіріп, оның кері әсерін талдаңдар.
2. Қазақстанның болашақ азаматы ретінде бүгінгі тақырып туралы сенің жеке көзқарасың қандай?

Bahsi geçen ünitenin 2.bölümünde ise laik devletin özellikleri maddelerle belirtilmiş ve Kazakistan Anayasası’ndaki din ile ilgili kanunlardan detaylı örnekler verilmiştir. Bu bölümde laiklik, daha çok hukuksal olarak belirtilmiş ve devletin bu politikayı neden izlediği detaylı şekilde anlatılmıştır.

Bölümün sonunda, ölçme-değerlendirme soruları arasında konu ile ilgili olmayan kısımlar da bulunmaktadır. Örneğin 2.soruda; *“Abay Tanımak ders kitabından Abay Kunanbaev’in 38.sözünü okuyup beğendiğiniz satırı ezberleyin.”* ödevi verilmiştir. Lakin bahsedilen bölümde bununla ilgili herhangi bir konu geçmemektedir. Burada kitabın yazarı

öğrencilerin başka bir ders kitabından yararlanmasını istemiş olabilir ancak konu ile ilgisi olmayan ödev öğrencinin konuyu pekiştirmesine katkı sağlamayacaktır.

Görsel 3. Sekülerlik ve Din Bilgisinin Esasları din ders kitabındaki II. bölümün ölçme-değerlendirme soruları:

Bahsedilen bölümde Kazakistan Anayasa'sındaki laikliği anlatan kısımlara yer vermektedir. Bu bölümdeki anlatılan konunun öğrencilerin yaş seviyesine uygun olduğunu söylemek güçtür. Zira birçok kanundan bahsetmekte ve zor bir dil kullanmaktadır.

İlk ünitenin 3.bölümünde ise Kazakistan'daki eğitim sisteminden ve din eğitiminden söz edilmiştir. Kazakistan Cumhuriyeti'nin Anayasa'sında belirlenen eğitimle ilgili önemli unsurlar, din eğitimindeki ana hedefler ele alınmaktadır. Bu bölümde Kazakistan'ın ilk cumhurbaşkanı N.A.Nazarbaev'in laiklik hakkındaki görüşlerinden örnekler verilmiş ve sekülerizmin özellikleri anlatılmıştır. Kazakistan Cumhuriyeti Anayasa'sındaki eğitim hakkındaki maddelerden bahsedilerek kitabın amacı şöyle belirtilmektedir; *“Bu kitabın temel amacı, öğrencilere dinin anlamını, önemini ve tarihini anlatmaktır. Dünya dinlerini tanıtmak ve İslamiyet'in Hanefilik mezhebi, Matrudilik akidesinin Kazakistan'daki önemini anlatmaktır. Burada beklenen netice ise öğrencilerin manevi konudaki sorularını cevaplamak ve dini bilinçlendirmektir.”*¹⁶⁹ Bununla birlikte sekülerizmin özelliklerinden ve devletin gelişmesindeki etkenlerinden de bahsedilmektedir.

Bahsedilen ünite “laiklik” kavramı kapsamlı bir şekilde anlatılmış ve öğrencilere “laiklik kavramını benimsetmek” gibi kazanıma yer verilmiştir. Ancak her bölümde olduğu gibi kitabın genel olarak sorunu okul öğrencilerinin anlayacağı dil ve üslubu kullanmamasıdır. Sekülerizm kavramını, öğrencilerin seviyesine göre anlatmak için renkli tablolara veya görsel şekillere yer verilebilir. Bunun yanı sıra öğrencilerin bu konuyu kavraması için daha sade bir dil kullanılması son derece önemlidir.

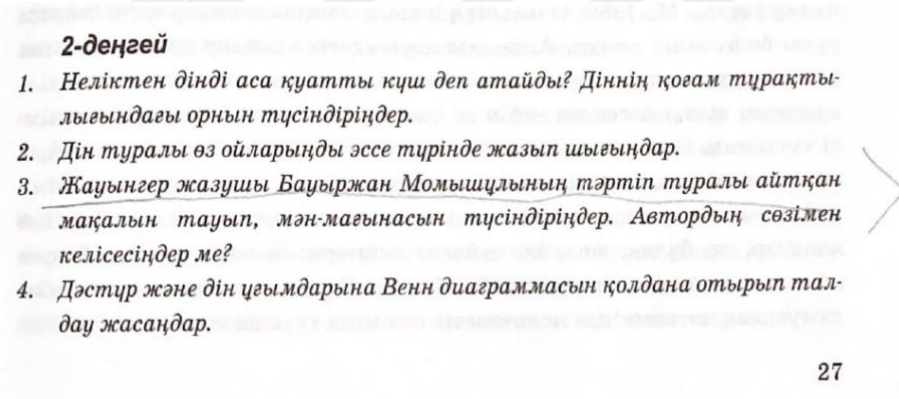
II. Ünite. Din Ruhani Medeniyet Fenomenidir. İlk bölümde dinin terimsel ve sözlük anlamından, türlerinden (dünya dinleri, milli dinler vb.) bahsedilmiştir. Dinin ortaya çıkışı, dinin insan hayatındaki rolü anlatılmıştır. Kitap, dini şöyle açıklamaktadır; *“Din insanları sadece erdeme, iyiliğe davet eden ilahi sistemdir.”* Bununla birlikte dinlerin gelişim tarihine, yayılma özelliklerine göre ulusal ve dünya dinleri olarak sınıflandırmaktadır. İslamiyet'te ve Hristiyanlıkta ilk insanın Âdem, son peygamberin Muhammed Peygamber olduğu anlatılmaktadır. Bununla birlikte din hakkında akademik bir üslupta şöyle açıklama getirilmiştir: *“Aynı zamanda araştırmacılar dinin temel özelliğini oluşturan özelliklere şunları*

¹⁶⁹ Dosay Kenjetay, «Зайырлылық және Дінтану негіздері» (Sekülerlik ve Din Bilgisinin Temelleri. 9.Sınıf Din Dersi Kitabı), Arman-PV Yayınevi, Astana 2016, s.20.

atfeder: metafizik, yani gayp dünya, Allah'a, meleklerle, cinlere vb. inanç; kutsallık kavramı; kutsala ilişkin insani duygular (korku, umut, gizem, günahkarlık, tapınma); ibadet, tapınma, ritüeller, kutsal metinler; Tanrı ile iletişim (vahiy, peygamber, dua, ilham); dünya ve insan, onun hayat ve ölüm ve ahiret kavramları, yaşam biçimi, sosyalleşme, topluma ait olma duygusu vb.” Bu cümle öğrenciler için anlamasını zorlaştıran uzun cümleler ve akademik bir dille “gayp alemi” ya da “metafizik” gibi kavramlar kullanılmıştır. Bunun dışında dini kavramları açıklayan herhangi bir başlık bulunmamaktadır. Hâlbuki “dünya dinleri”, “ulusal dinler” vb. kavramları anlatan dini sözlüğe yer verilebilir.

Bölümün sonunda yer alan ölçme değerlendirme sorularında din hakkındaki sualler verilmiştir. Ancak konu ile herhangi bir ilgisi olmayan şu ödev yer almaktadır; “*Batur, yazar Baurjan Momışulu’nun tertip hakkındaki atasözünü bulup, açıklayınız. Yazarın dediklerine katılıyor musunuz?*” Bu ödev, verilen konu ile ilgili değildir. Konu dışında ödevin, öğrencinin konuyu anlamasına katkısı yoktur. Bununla birlikte bir yazarın sözüne “atasözü” denilmesi tartışılmalı bir konudur. Zira atasözü, toplum ve tarafından benimsenen ortak olarak kullanılan, yazarı olmayan deyimlerdir.¹⁷⁰

Görsel 4. *Sekülerlik ve Din Bilgisinin Esasları* din ders kitabındaki 8.bölümün ölçme-değerlendirme soruları:

Sözü edilen ünitenin 2. bölümünde Spenser, Freud, Taylor ve Durkheim gibi bilim adamlarının din hakkındaki görüşlerinden kısaca bahsedilmiştir. Dintanu (İlahiyat) bölümünün neyi araştırdığına dair bilgiler verilmiştir. Dintanu ve Teolojinin farkları hakkında bahsedilmektedir. Bunları anlatırken de din felsefesi hakkında bilgiler vermekte ve panteizm ve deizm kavramlarını açıklamaktadır. Ancak “Dintanu ve Teolojinin Ne Gibi Farkları Mevcuttur?” bölüm başlığı altında bu gibi bilgilerin olmasının konuyla ilgisi yoktur. Aynı zamanda kavramlar 9.sınıf öğrencileri için zordur. Bununla birlikte dintanu bölümü hakkında bilgi verilmiş olmasına rağmen Kazakistan’daki din eğitimi veren üniversitelere yer verilmemektedir. Öğrencileri bilgilendirmek amacıyla ülkede din eğitimi veren 6 üniversite hakkında bilgi verilmesi bu derse ilgi duyan öğrencilerin geleceğini planlamasında yardımcı olabilir.

¹⁷⁰ T.C. Kültür ve Spor Bakanlığı, Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü web sitesi, Atasözleri Hakkında <https://aregem.ktb.gov.tr/TR-12770/atasozleri.html> [Erişim tarihi: 18.09.2023].

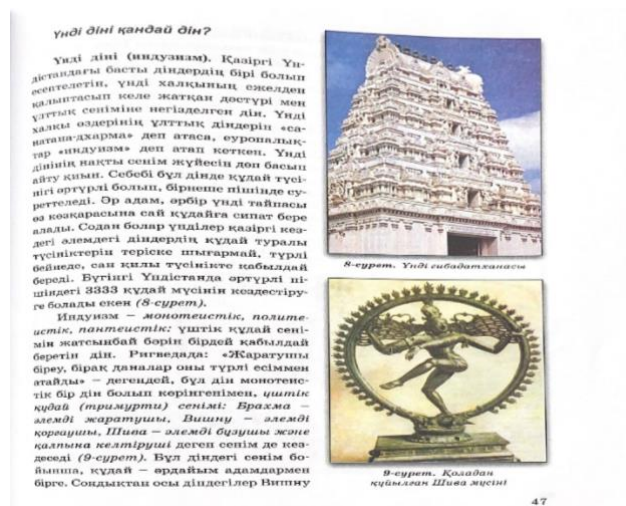
Kitabın editörü Dosay Kenjetay, bahsedilen ders kitabının Milli Eğitim Bakanlığı tarafından onay alınması için içerik olarak birçok defa değiştirildiğini, MEB tarafından bazı yerlerinin kesildiğini dile getirmiştir. Dolayısıyla kitaptaki bazı konuların veya paragrafların birbiriyle uymaması veya bazı konuların çok kısa verilmesi bakanlık tarafından bazı kısımların kesilmiş olduğu ihtimalini göstermektedir.

Bu ünite, “dinin insan hayatındaki önemini anlamak” gibi kazanımlara yer verildiği düşünülebilir. Bölümün sonundaki ölçme-değerlendirme kısmında *“İslam ve Hristiyanlığın ne gibi benzerlikleri bulunmaktadır?”* şeklinde soru verilmiştir. Fakat bunun hakkında bu bölümde herhangi bir bilgi verilmemiştir. Bununla birlikte öğrenciler, henüz İslamiyet ve Hristiyanlık hakkında bilgi almamışlardır. Bilhassa iki dinin benzerlikleri hakkında sorunun öğrencilerden sorulması ne kadar doğru bir yaklaşım olduğu tartışmalıdır. Öğrencilere dinlerin benzerliklerini anlatarak ayrımcılık yapılmasına engel olabilmenin amaçlandığı düşünülebilir. Bununla birlikte aynı bölümün ölçme değerlendirme kısmında şu ödev göze çarpmaktadır; *“Din dersinin ilkokuldan itibaren okutulması lazım adlı konu hakkında tartışınız.”* Ancak yeni din dersi alan 9.sınıf öğrencileri için ilk bölümlerde böyle ödevin olması dikkati çekmektedir. Zira öğretmenler bile bu konuda fikirlerini belli edememektedir. Bu ödevin kitabın son ünitelerinde yer alması daha isabetli olabilir. Çünkü öğrenciler en azında din dersi hakkında bilgilenmiş durumunda olacaklardır.

III. ünite. Eski Dini İnançlar ve Milli Dinler. Bu ünite 4 bölümü kapsamaktadır. İlk bölümde eski dini inançlardan detaylı bir şekilde bahsedilmiştir. Eski Mısır, Yunan ve Rum inancından, Eski Tanrı ve Tanrıçaları anlatılmıştır. Eski Mısır, Yunan, Roma ve eski inançlara (totemizm, animizm, fetişizm) ait görsellere yer verilmiştir. Eski inançların tarihi ve yayıldığı bölgelerden bahsetmektedir.

İkinci bölümde ise milli dinler sayılan Hinduizm, Daosizm, Konfüçyüsçülük ve Şintoizm hakkında detaylı bilgi verilmiş, görseller sunulmuştur. Hinduizm’in tarihini, yayıldığı bölgeleri, inançlarını detaylı şekilde anlatmaktadır. Bununla birlikte bahsi geçen bölümde *“Hinduizm’deki ahiret inancı”* kavramı kullanılmaktadır. Bunun dışında Daosizm, Konfüçyüsçülük ve Şintoizm gibi dinlerin özelliklerinden ve inanç sistemlerinden bahsedilmekte ve görsellere de yer verilmektedir. Yer verilen görseller öğrencilerin derse olan ilgisinin artması açısından olumludur. Lakin kitabın genel problemi olarak görünen kullanılan dilin öğrencinin yaş seviyesine uymaması meselesi bu bölümde de devam etmektedir.

Görsel 5. Sekülerlik ve Din Bilgisinin Esasları ders kitabı Tema 7: Hinduizm dinini anlatan bölümde yer alan görseller.

Bahsi geçen ünitesinin 3.bölümünde; Tengricilik, Eski Mezopotamya, İran dinleri anlatılmıştır. Tengricilik inancının tarihte Türklerin benimsediği inanç olduğundan ve Oğuzname, Göktekin destanından kısaca bahsedilmiştir. Tengricilik dinini anlatırken şöyle satırlar geçmektedir; “Eski Türklerde ahiret inancı vardı. Onlar, Tanrı'nın belirlediği gün, insanın ruhunun, bir sinek ya da bir kuş şeklinde bedeninden çıkacağına, huzur içinde sonsuza dek yaşayacağına inanıyorlardı. Bu nedenle, cesedin ruhunda, öbür dünyada kullanır inancıyla, hayatında kullandığı kıyafetlerini, atlarını birlikte gömmüştür.”¹⁷¹ Ancak birçok araştırmacı Tengricilik'te ahiret inancının olmadığını ileri sürmektedir.¹⁷² Bu bağlamda bu satırların kitapta farklı görüşlere yer verilmeden yer alması öğrencilerin yanlış bilgilendirilme ihtimalleri bakımından önemlidir.

Aynı bölümde Tengricilik hakkında: “Tengricilik, hem insan ruhunun sonsuzluğunda hem de yaşamda, bu bağlamda atların, develerin, koyunların ve yemlerin kurban edilmesinde Türklerin dini inançlarına yansımaktadır.”¹⁷³ denilmektedir. Bu satırda verilen eskatoloji kavramı hemen sonra şöyle açıklanmıştır: “Eskatoloji (Yunanca: eschatos - sonuncusu ve logolar – doktrin, kelime) dünyanın anlamsızlığı, insan yaşamı, dünyanın sonu ve dünya hakkında dini bir öğretilerdir.”¹⁷⁴ Bahsedilmiş olan kavram, 9.sınıf öğrencileri için zor bir kavramdır. Dolayısıyla bu gibi terimler yerine daha çok daha kolay olan kavramların kullanılması öğrencileri konuyu kolay anlamasını sağlayacaktır.

Sözünü ettiğimiz bölümde Eski İran dini sayılan Zoroastrizm ve Eski Mezopotamya inançlarından detaylı bir şekilde bahsedilmekte ve görsellere yer vermektedir. Bölümün sonundaki ölçme-değerlendirme sorularına bakıldığında konu ile ilgili ve öğrenciye araştırma kabiliyeti kazandıran sorulara yer verildiği görülmektedir. Örneğin “Kazak edebiyatında da yer alan Gültekin destanı hakkında neler biliyorsunuz?” şeklindeki soru, edebiyat alanından bahsetse bile konuyla doğrudan ilgilidir ve öğrencilerin iki ders arasında bağ kurabilmesini sağlamaktadır.

¹⁷¹ Dosay Kenjetay, «Зайырлылық және Дінтану негіздері» (Sekülerlik ve Din Bilgisinin Temelleri. 9.Sınıf Din Dersi Kitabı), Arman-PV Yayınevi, Astana 2016, s.57.

¹⁷² Kenan Yelken, Tengricilik ile Diğer Dinlerin Karşılaştırılması, [https://www.kenanyelken.com/tengricilik-ve-diger-dinler#:~:text=T%20%3A%20Ahiret%20\(cennet%20cehennem\),Yargılama%20yoktur](https://www.kenanyelken.com/tengricilik-ve-diger-dinler#:~:text=T%20%3A%20Ahiret%20(cennet%20cehennem),Yargılama%20yoktur). [Erişim tarihi: 22.09.2023].

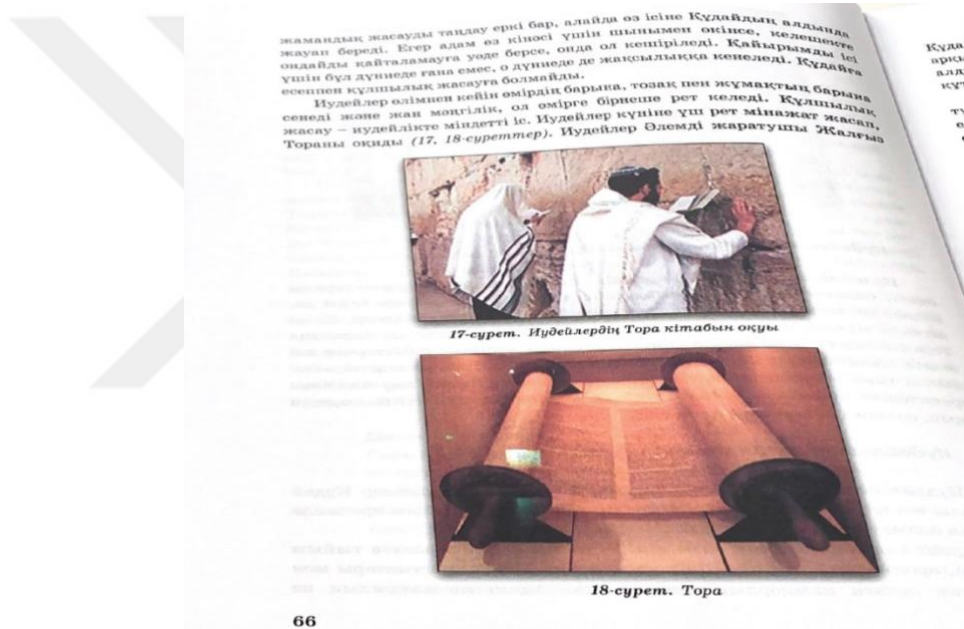
¹⁷³ Dosay Kenjetay, «Зайырлылық және Дінтану негіздері» (Sekülerlik ve Din Bilgisinin Temelleri. 9.Sınıf Din Dersi Kitabı), Arman-PV Yayınevi, Astana 2016, s.57.

¹⁷⁴ Dosay Kenjetay, «Зайырлылық және Дінтану негіздері» (Sekülerlik ve Din Bilgisinin Temelleri. 9.Sınıf Din Dersi Kitabı), Arman-PV Yayınevi, Astana 2016, s.59.

VI. Ünite. Dünya Dinleri. Bu bölümde, Yahudiliğin ortaya çıkış tarihinden, Musa'nın 10 vasiyetinden ve kutsal kitaplarından bahsedilmektedir. Bahsi geçen bölümde Musa peygamberin isminin, Musa olarak değil de Rusça Moisei olarak geçmesi dikkati çekmektedir. Bununla birlikte sözünü ettiğimiz bölümün ilk satırlarında Moisei Peygamber olarak ifade edilip daha sonraki satırlarda sadece Moisei diye devam etmektedir. Bu detayların doğru veya yanlış olup olmadığını net belirtmek güçtür. Fakat bölümün başından sonuna kadar tek ifadenin kullanılması öğrenci için bir tutarlılığın göstergesi olacaktır.

Yahudiliği anlatan bu bölümde, Yahudilikteki özel günler hakkında ayrıca güzel metin hazırlanmış ve görsellere yer verilmiştir. Yazarın konuya yaklaşmasında laikliği sergilediği ve öğrencilere başka din hakkında bilgi vererek bunu kazandırması olumlu karşılanmaktadır.

Görsel 6. *Sekülerlik ve Din Bilgisinin Esasları ders kitabı Tema 9: Yahudiliği anlatan bölümde yer alan görseller.*

Ders kitabının dördüncü ünitesinde ise dünya dinleri sayılan Budizm, Hristiyanlık ve İslam dini anlatılmaktadır. İlk bölümde, Budizm dininin tarihi ve temel ilkelerinden bahsedilmektedir. Fakat metinde bazı kavramların kullanılması göze çarpmaktadır. Örneğin bütün bölümde Budizm'e "Budda dini" olarak ifade edilmektedir. Bunun dışında Budizm hakkında genel bilgiler aktarılmış ve konuyla ilgili görsellere yer verilmiştir.

Bundan sonraki bölümlerde Hristiyanlık ve İslamiyet'e yer verilmektedir. Hristiyanlığı anlatan bölümde, dinin kuruluşu ve mezhepleri hakkında detaylı bir şekilde bilgi verilmiştir. Zira Kazakistan'da İslam'dan sonra mensup oranı en çok olan din Hristiyanlıktır. Hristiyanlığı anlatırken Hz. İsa'nın Hristiyanlar gibi "İsus Hristos" şeklinde zikredilmesi dikkati çekmektedir.

Sonraki bölümde İsus Hristos'un hayatından ve İncil'den bahsedilmektedir. Hristiyanlıktaki ahlak anlayışına temas edilmektedir. Fakat bahsi geçen ders kitabındaki Hristiyanlığı anlatan bölüm, bu dinin mensupları tarafından eleştirilmiştir. Örneğin Perspektiva derneğinin müdür yardımcısı Elena Burova şöyle eleştirilerde bulunmaktadır; "...İsa halkın

evrensel sevgisiyle çevriliydi ancak imparator ve din adamları onu ölüme mahkûm ediyorlar. İmparator Mesih'i ölüme mahkûm etti mi? Eğer bunu bilmiyorsa, neden çocuklara bunun hakkında yazsın? Sözde Felsefe ve İlahiyat Bölüm doktoru Dosay Kenjetay sayfa 60'da bu tür bilgi vermesi son derece şaşırtıcıdır".¹⁷⁵ Fakat birçok araştırmaya göre Hz. İsa imparatorun hükmü ile idam cezasına çarptırılmıştır.¹⁷⁶ Bu bilginin belki eleştiren kişinin inancına göre yanlış olma ihtimali mevcuttur. Lakin yazarın burada tamamen bir yanlış bilgi verdiğini söylemek mümkün değildir.

Bu ünitenin dördüncü bölümünde Hristiyanlığın mezhepleri hakkında ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir. Yukarıda adı geçen müdür yardımcısı tarafından bu bölümde yer alan aşağıdaki hususların yanlış bilgi olduğunu ileri sürülmektedir:

- Katolikliğin Hristiyanlıktan ayrılması III-V. yüzyıllarda gerçekleştiği, (s. 69)
- Katolikler tarafından günahların kefareti haclı seferlerinde, fedakarlıklarda gerçekleştiği, (s. 69)
- İncil Hristiyanlarına Kutsal Kitaptan bahsetmişken, "İslam, Eski Ahit'i (Tevrat) ve Yeni Ahit'i (İncil) geç yazarlar tarafından çarpıtılmış olarak görüyor, ancak onların orijinal kutsallıklarını kabul ediyor" diye yazılmaktadır. Bu satırları Elena Burova şöyle eleştirmektedir; "*Laik ders kitabında, İslam ilahiyatçıları tarafından Hristiyanların Kutsal Yazılarına değerlendirme yapma hakkını kim vermiş?*"
- Hristiyan dinini anlatırken; "İsa Peygamberin Kur'an'a göre amacı neydi, Hristiyan öğretisinde hangi biçimde çelişkiler ortaya çıktı?" sorusu çocuklara hangi amaçla sorulabilir? (66s.)

Yukarıdaki eleştirilerin bazılarını ders kitabında yer verilmektedir. Ancak bazı satırlar kitapta yer almamaktadır. İlk olarak gösterilen Katolikliğin Hristiyanlıktan ayrıldığı tarihine dair bilgi, kitapta III-V. yüzyıllar diye verilmiştir. Birçok araştırmalara göre Doğu ve Batı Kiliselerinin teolojik ve siyasi anlaşmazlıklarından dolayı 1054 tarihinde Katoliklik Ortodoksluktan ayrılmıştır.¹⁷⁷ Buna göre kitapta yanlış bilgi yer almıştır.

Bundan sonraki eleştiride belirtilen Katoliklerin günahların kefareti için satırlar kitapta geçmektedir. Bunun hakkındaki birçok araştırmada Hristiyanlık özellikle Katoliklik açısından kefareti, vaftiz bağlamında, günahın itirafı (endüljans) gibi günah arındırma hususlarından bahsedilmektedir.¹⁷⁸ Ancak bahsedilen satır şöyle devam etmektedir; "*Orta çağda Roma İmparatorluğu'nun buyruğuyla günahardan arınmanın yolu endüljans olarak kabul edilmiştir.*" Dolayısıyla yazar, eleştirilen satırı yazarken şimdiki zaman ekini kullanarak tarihi anlatmaya çalışmıştır. Buna bakılarak kitaplardaki bazı cümle düşüklükleri ve gramerin yanlış kullanıldığını da görebilmekteyiz.

¹⁷⁵ "Azattık" Ulusal bağımsız Radyo Kanalı, "Автор Скандального Учебника по Религиоведению Надеется на Скорый Реванш (Dini Konuları ile İlgili Skandal Ders Kitabının Yazarı, Hızlı Bir İntikam Almayı Umuyor) https://rus.azattyq.org/a/garifolla_esim_dosai_kenzhetayev_religion_kazakhstan_textbook/2282461.html

¹⁷⁶ Aleksey Prokopenko, "За кого умер Христос?" (İsa Kim İçin Öldü?) https://www.academia.edu/39515772/3a_kogo_umer_Hristos [Erişim tarihi: 22.09.2023].

¹⁷⁷ Ahmet, Hikmet Eroğlu, Doğu Batı Kiliselerinin Ayrılış Sebepleri, Dini Araştırmalar, Eylül-Aralık 1999, C.2, s.388.

¹⁷⁸ Fatma, Demirörs, "Dinlerde Arınma ve Kefaret", Muş Alparslan Üniversitesi, Din ve Bilim İslami İlimler Fakültesi Dergisi 5(1), 2022, s.35.

Temas edilenler dışında yukarıda yer alan eleştiriler ders kitabında geçmemektedir. Bahsedilen kitabın Kazakça ve Rusça olduğundan yola çıkılırsa eleştirilen satırların Rusça ders kitabında geçme ihtimali bulunmaktadır.

Hristiyanlığı anlatan bölümlerden sonra İslamiyet konusu anlatılmaktadır. Ders kitabında İslamiyet konularına 11 bölümde yer verilmiştir. Kitapta 34 bölüm olduğu düşünülürse %35-40 oranında İslamiyet'e yer verilmesi Kazakistan'daki Müslümanların oranı açısından anlamlı ve gereklidir denilebilir.

Bölümün başlığı "*İslam: Dinin Temelleri, Tarihi, Tecrübesi ve Yayıldığı Bölgeler*" şeklindedir. Bölümün ilk paragrafında yer alan *İslam Nasıl Ortaya Çıktı* başlığı altında İslam dininin peygamberinden yani Hz. Muhammed (s.a.s)'den kısaca bahsedilmektedir. Bu bölümde İslam hakkında oldukça geniş bilgi verilmiştir. Bundan sonra "hicret", "Ensar" ve "müşrik" kavramları açıklanmış, Hudeybiye Antlaşması hakkında bilgi verilmiştir. Ancak İslamiyet'i tanıtmaya kısmında hicret kavramından önce peygamber, vahiy, ayet, İslam gibi temel dini kavramları açıklığa kavuşturmak öğrencinin konuya girişi açısından daha faydalı olabilir.

İslamiyet'i anlatan bu bölümde, "*İslam kurallarının oluşumu*" başlığı altında ibadetlerden çok kısa şekilde bahsedilmektedir. Burada İslam'daki ibadetlerden bahsedilmesine rağmen "*ibadet*" kelimesinin yerine "*kural*" kelimesinin kullanılması ve "*ibadet*" kelimesinin metinde hiç geçmemesi ilgi çekicidir. İslam dinindeki ibadeti "*dinin kuralları*" diye öğretmek temel kavramların kullanılması açısından problemlili görünmektedir.

Aynı paragrafta İslam'daki ibadetler anlatırken parantez içinde Maide suresi 90-91 ayeti geçmektedir. İslamiyet'i anlatan ilk bölümde Kur'an ayetlerinden içkiyi "yasaklayıcı" ayetin geçmesi, dini katı kurallarla anlamaya neden olabilmektedir. Bunun yerine ilk Kur'an ayetleri olarak ilimle ilgili konularda Alak süresinin "*Oku*" ile başlayan ayetinden örnek vermek öğrencilerin dine bakışı açısından daha faydalı olabilirdi. Ancak şunu da unutmamak gerekir ki ülkenin durumundan dolayı bu ayetin geçmesi de anlamlıdır. Çünkü Sovyetler Birliği'nin etkisinde kaldığı için içkinin yaygın olarak kullanıldığı düşünüldüğünde bunun İslamiyet'e göre yanlış olmasını anlatmak anlaşılabilir bir tutumdur.

Aynı metin içerisinde zekât, namaz, sadaka, İslam'ın beş şartı kelimeleri kullanılmış fakat bunların ne olduğunu anlatılmamıştır. Bu terimlerin anlatılmaması, dersi anlamayı zorlaştırmaktadır. İslam'ın farzlarını anlatan bu bölümde İslam'ın ilk şartlarından olan "*kelime-i şehadete*" yer verilmemesi ilgi çekici bir unsurdur. Bununla birlikte ibadetleri anlatan bir metin içeriğinde kadın hukuku hakkında 3 cümle geçmektedir: "*Nikâh hakkındaki Şeriat yasası, bir kadının onurunu çiğnemesini yasakladı.*"¹⁷⁹ İslam ibadetlerinden bahseden bu bölümde, kadın hukuku hakkında 2-3 cümle geçmesi öğrencinin bir konudan ikinci konuya atlanması açısından zorluk çekmesine neden olabilmektedir.

Bahsedilen paragraftan sonra İslam tarihindeki savaşlar anlatılmaktadır. Hudeybiye Antlaşması'nın tarihi öneminden, İslam'ın yayılma sürecindeki siyasi olaylardan bahsedilmektedir. Özellikle Bedir savaşı ve Hudeybiye Antlaşması geniş bir biçimde anlatılmaktadır. İslamiyet'i anlatan ilk bölümde dini, savaş üzerinden anlatmak korkutucu olabilmektedir. Buna ek olarak metinde geçen şu cümle dikkat çekicidir: "*Fakat İslam dininde*

¹⁷⁹ Dosay Kenjetay, «Зайырлылық және Дінтану негіздері» (Sekülerlik ve Din Bilgisinin Temelleri. 9. Sınıf Din Dersi Kitabı), Arman-PV Yayınevi, Astana 2016, s.97.

insan canı, iffeti, namusu, malı, mülkü, vatani, aile haklarının korunması için savaşılmaya izin vardır.”¹⁸⁰ Bu ifade, 9.sınıf öğrencilerinin ergenlik döneminde olduğu düşünüldüğünde dinin şiddet odaklı anlatılması anlamına gelebilmekte, gençlerin dinden bağının kesilmesine ya da dini sert dogmatik algılamasına yol açmaktadır. Kazakistan gibi İslamafobinin yaygınlaştığı bir bölgede savaşa dair vurgular yerine İslam dininin barış ve uyum sağlayıcı din olduğuna vurgu yapmak isabetli olacaktır. Bu meseleye dair kitabın yazarı ve aynı zamanda hocamız olan Dosay Kenjetay’la iletişime geçilmiştir. Bu görüşme neticesinde yazarın da aynı fikri savunduğu ve bahsi geçen satırların düzeltilmesi kanaatinde olduğu söylenilmektedir.

Bütün bölüm boyunca Muhammed isminin yanına “Peygamber” kelimesinin kullanılmasının yerinde olduğu düşünülmektedir. Zira Müslümanlar için Hz. Muhammed bir peygamberdir. Müslüman olmayanlar için ise bu kelimenin kullanımı bilinçlendirme noktasında zaten bir probleme yol açmamaktadır.

Sözünü ettiğimiz bölümün sonunda ölçme-değerlendirmeye yönelik olarak yer alan şöyle bir soru geçmektedir: “Müslüman kelimesinin kökünü araştırın.” Ancak kitapta konu içerisinde Müslümanın kim olduğuna dair herhangi bir satır geçmemektedir. Bu bölümde verilen bilgiler oldukça iyidir ama İslamiyet’i tanıtan bölümde bu bilgiler öğrencilerin konuyu kavraması açısından zor olmaktadır. Bununla beraber şöyle ödev de yer almaktadır; “*Ek kaynaklardan, Muhammed Peygamberin ifade ettiği İslam dininin ilkelerini hangi ülkelerde tuttuğunu belirleyin ve bir kompozisyon hazırlayın.*” Bu soru öğrenciyi araştırma ve düşünmeye sevk eden yerinde bir ödev sorusu olarak değerlendirilebilir.

IV. ünitenin yedinci bölümü “Muhammed Peygamber. Kutsal Kitap Kur’an” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Hz. Peygamberin (s.a.s) hayatından kısaca bahsedilmekte ve onun son vasiyeti anlatılmaktadır.

Görsel 7. Sekülerlik ve Din Bilgisinin Esasları din ders kitabındaki II. bölümün ölçme-değerlendirme soruları:

¹⁸⁰ Dosay Kenjetay, «Зайырлылық және Дінтану негіздері» (Sekülerlik ve Din Bilgisinin Temelleri. 9.Sınıf Din Dersi Kitabı), Arman-PV Yayınevi, Astana 2016, s.97.

İlerleyen kısımlarda Kur'an-ı Kerim'in toplanma tarihi ve İslam'daki 5 farz teferruatlı şekilde ele alınmıştır. Lakin bölümün başlığında İslamiyet'te farzlar veya imanın şartları gibi bir başlık yer almamaktadır. Dolayısıyla verilmiş olan bilgiler bölüm başlığında görünmemektedir. Ancak İslam'ın 5 farzı oldukça detaylı anlatılmaktadır. Örneğin zekatı anlatan başlık altında zekatın terim ve sözlük anlamına yer vermiş ve zekatın şartlarından, zekat miktarını gösteren tabloya yer vermiştir. İman şartları, namaz, oruç, zekât ve hac hakkında bilinçlendirici bilgiler yer almaktadır. İslamiyet'i anlatan ilk bölümde kısaca değinilen hususlar bu bölümde açığa kavuşturulmuştur.

Görsel 8. *Sekülerlik ve Din Bilgisinin Esasları ders kitabında İslam'ın farzları verilen bölümde zekatı anlatan tablonun görseli.*

Зекет түрлері		
Зекет түрлері	Нисан мөлшері	Зекет мөлшері
Түйе	5-9	1 қой
	10-14	2 қой
	91-120	Үш жасар 2 ұрғашы түйе
Сыыр	30	Бір жасар тана
	40	Екі жасар сыыр
	60	Бір жасар 2 тана
Қой мен ешкі	120	1 қой
	121-200	2 қой
	201-399	3 қой
Алтын	85 г	85 грамм алтын құнының 2,5% ақшалай береді
Күміс	590 г	590 грамм күміс құнының 2,5% ақшалай береді

Зекет қабыл болуы үшін зекет беруші шын ықыласымен ниет етуі және берген малын не ақшасын алушының толық иелігіне беруі керек. Зекет кедей-кепшіктерге, жетімдерге, зекетті жинауға тағайындалған адамдарға, қарызға батқан, қиындыққа душар болған адамдарға, жолаушыларға, ғылым жолында жүргендерге беріледі және жылына бір рет берілуі жеткілікті.

Дінтану әліппесінен
Зекет — мұсылманның күнделікті тіршілігінен, өз отбасынан артылған малынан, ақшасынан берілетін садақа.

Bahsedilen ünitenin sekizinci bölümünde İslam'daki mezheplere yer verilmektedir. Şeriattan ve 4 mezhepten kısaca bahsedilmektedir. Bölüm mezhep ve şariat gibi kavramları açıklamakta, öğrencilerin konuyu detaylıca anlamasını hedeflemektedir. Bölümde Sufiliğe de yer verilmiştir. Ardından da İslam'daki bayramlar anlatılmaktadır. Ancak bölüm başlığında bayramla veya özel günlerle ilgili herhangi bir başlık belirtilmemiştir.

İslamiyet'teki mezheplerden sonra Matruidilik akidesini anlatan bölüm gelmektedir. Bu bölümde Matruidilik ve onun İslam dünyasındaki rolü anlatılmaktadır. Fakat burada da uzun cümleler ve zor kavramlarla konu anlatılmaya çalışılmıştır; *“Maturidi'nin Tevil ilmi(Yaratılanlar tek kökten gelmekte ve onlardan ortak anlam bulma ilkesi) Türkler arasında Kur'an'ı anlamının en yaygın yöntemiştir. Yesevi bu iki sütün sayesinde hal ilmini ortaya çıkarmıştır. Moğol-Türk savaşından sonra Harzemşah hükümeti yok olup Müslümanlar Moğolların himayesi altına girmeye başlamıştı. Cengiz Han ise kendi himayesinde olan halkın*

inancına karışmayan siyaset izlemiştir."¹⁸¹ Bu paragrafta Matrudilik'teki yöntemden bahsederken Yesevi ve Moğol istilasına hakkında birçok bilgi aktarılamaya çalışılmıştır. Doğal olarak öğrenci, bu satırları okurken konuyu anlamada zorluklarla karşılaşabilmektedir. Bundan sonra da Sufilikten ve Sufilerden bahsedilmektedir. Burada da yukarıda bahsedildiği gibi bölüm başlığında yer almayan bilgiler anlatılmaktadır.

Ünitenin son bölümünde ise İslam'da ilim ve sanata yer verilmektedir. İslam dünyasının önemli büyük Türk alimlerinden olan Farabi, Yusuf Has Hacı, Kaşgarlı Mahmut gibi şahıslar kısaca tanıtılmakta ve eserlerinden bahsedilmektedir. Akabinde İslam'da müzik sanatı, mimari ve hat sanatı hakkında bilgiler verilmektedir.

V. Ünite. Kazakistan'daki Dinler. Ünitenin ilk bölümünde İslam'ın Kazak topraklarında yayılışı, Kazakistan tarihinde İslamiyet'in rolü ve İslam'ı Türk dünyasına nasihat etmede önemli katkıları bulunan şahsiyetlerden bahsedilmiştir. Örneğin Mansur Hallaç, Beyazıt Bestami, Kaşgarlı Mahmut ve Hoca Ahmet Yesevi gibi şahısların eserleri tanıtılmaktadır. Karahan Devleti hakkında da bilgi verilmiş ve Kazakistan'da yer alan türbelerin görsellerine yer verilmiştir. Kitabın bölüm başlıklarında Sufilik yer almasa bile birçok konunun alt başlığında yer alan Sufilik, ikinci bölümünde bahsedilen eleştiriyi hatırlatmaktadır. Bahsi geçen eleştiriye göre okullardaki din ders kitabında sufizmin gizli propagandası yapılmaktadır. ders kitabını incelerken bu eleştirinin doğru olduğunu kanaatine varmaktayız. Çünkü bölüm başlığı ile ilgili olmayan Sufilik ve onun büyük insanları hakkında bilgi verme altında gizli propaganda yer alabilmektedir.

Bölümün sonunda yer alan ölçme-değerlendirme sorularının içinde şöyle bir soru bulunmaktadır: *"Kozı Körpeş ve Bayan Sulu destanında karşılaştığınız dini örf-adetleri söyleyin ve inceleyin."* Sorunun bölümde anlatılan konu ile alakalı olmadığı belirtilmelidir.

Ünitenin ikinci bölümünde Kazakistan tarihinde İslamiyet'e yer verilmektedir. Kazak hanları döneminde onların din ile ilgili sergilediği yaklaşımdan kısaca bahsedilmektedir.

Sonraki bölümde ise Çarlık Rusya'sı dönemindeki ve bağımsızlıktan sonraki dini durumdan detaylıca bahsedilmiştir. Kazakistan bağımsızlığını kazandıktan sonra kurulan Kazakistan Müslümanlar Dini İdaresi (KMDİ) hakkında ve onun başkanları hakkında detaylı bilgi verilmiştir. Kazakistan'da yayınlanmış olan İslami gazeteler ve televizyon kanallarından bahsedilmiştir.

Bahsi geçen ünitenin dördüncü ve beşinci bölümlerinde Kazak topraklarında Hristiyanlığın yayılışından, kiliselerinden, faaliyetlerinden ve Kazakistan'daki Ortodoksluktan bahsedilmiştir. Kazakistan'da Hristiyanlığa ait okullar ve kiliseler hakkında bilgi verilmektedir. Ortodoks Kilisesi bir bölümde detaylıca anlatılmış ve inançları, ibadetleri hakkında ayrıca bilgiler verilmiştir. Hristiyanlığa ait görsellere, Kazakistan'daki kiliselerin ve okulların fotoğraflarına yer verilmiştir.

Belirtilen bölümden sonra Kazakistan'daki İslam sanatından bahsedilmektedir. Büyük şahısların türbeleri ve onları ziyaret etmedeki edeplerden bahsetmektedir. Bu bölüm sonrasında da Kazak aydınlarının hayatı ve İslamiyet hakkındaki düşüncelerine yer verilmiştir. Fakat

¹⁸¹ Dosay Kenjetay, «Зайырлылық және Дінтану негіздері» (Sekülerlik ve Din Bilgisinin Temelleri. 9. Sınıf Din Dersi Kitabı), Arman-PV Yayınevi, Astana 2016, s.121.

şahısları anlatırken fazla uzun cümlelerin kurulması, cümle düşüklükleri ve aynı paragrafta birçok konunun geçmesi gibi durumlar gözlemlenmektedir.

VI. Ünite. Yeni Dini Hareketler. Ünite 3 bölüme bölünmüştür. Bu ünite, yeni dini hareketlerin kuruluşundan, tarihinden ve Kazakistan'daki yeni dini hareketlerin yayılışından bahsedilmektedir. Burada Kazakistan'daki yeni dini hareketlerin Kazakistan'daki faaliyetleri anlatılmaktadır. Yeni dini hareketlerin nasıl kurulduğundan, onların özelliklerinden bahsedilmektedir. Kazakistan'da yasaklanan dini grupların isimlerine de yer verilmiştir. Selefilik yeni dini hareketlerin arasına eklenmiştir. Bundan sonra “Ekstremizim dine zıt kavramdır” başlığı altında ekstremizimin herhangi bir dine ait olmadığı, İslam dininin buna karşı olduğu anlatılmaktadır. Kazak okuryazarların sözlerinden örnekler verilmiştir. Yeni dini hareketlerin mensuplarında sık karşılaşılan psikolojik özellikler anlatılmaktadır. Ünite her hangi bir görsele yer verilmemiştir.

VII. Ünite. Kazakistan Dinlerarası Barış Ülkesi. Kazakistan Anayasasında yer alan dinle ilgili maddelerden ve Kazakistan Cumhuriyetinde her üç senede bir gerçekleşen din liderlerinin oturumundan bahsetmektedir. Ünite 3 bölüme ayrılmakta ve her bölümde ülkenin laiklik tutumu ve dinle ilgili siyaseti detaylı olarak anlatılmaktadır. Kazakistan'ın laik bir ülke olduğu, ülkede yaşayan milliyetlerin kendine ait dinlerini özgürce yaşayabileceği vurgulanarak bu hoşgörünün sağlanması için yapılan faaliyetler anlatılmaktadır. İlk bölümde kitabın başında Kazakistan'ın bir laik ülke olduğu ve yasada her vatandaşın dini inancına bakmadan eşit olduğu belirtilmektedir. Laiklikten ve diğer ülkelerdeki din özgürlüğünün nasıl sağlanmakta olduğundan bahsedilmektedir. Avrupa ülkeleri başta olmak üzere farklı ülkelerdeki dine yönelik tutumlardan örnek verilmiştir. Tarihsel olarak Kazakistan, Doğu ve Batı'nın çeşitli dinlerinin, kültürlerinin ve medeniyetlerinin buluşma yeri olmuştur. Kazakların kültürel ve etnik geleneklerinden miras kalan manevi alandaki hoşgörünün, bugün ve gelecekte ülkede barış ve bütünlüğün sağlanmasına yönelik ana işlevini yerine getirmeye devam etmekte olduğunu vurgulanmaktadır.

Ünite anlatılan birçok bilgi, kitabın ilk bölümünde de yer almaktadır. Buna bakarak kitabın ilk amacının öğrencilere Kazakistan Cumhuriyeti'ndeki dini ideolojinin aktarılması olduğunu söylemek mümkündür. Yukarıda denildiği gibi Kazakistan'ın ilk cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in izlediği politika, dine karşı tutumu ve dinle ilgili gerçekleşen seminerlerin amacı açıklanmaktadır. Bu ünite anlatılan bilgilerin hepsi öğrenciyi hukuki açıdan bilgilendirmeyi hedeflemektedir. Fakat bölümlerde cümlelerin birbirini tamamlamaması ve zor cümleler kullanılması öğrencinin dersi anlamasında sorunlara yol açabilecektir.

Kitabın sonunda dini terimler, kavramları açıklayan sözlük ve kitapta kullanılan kaynakçalar yer almaktadır. Sözlükte, farklı dinlerdeki kavramlar karışık bir şekilde açıklanmıştır. Örneğin kitapta “Armagedon – Ahir zamandan önce gerçekleşmesi gereken savaş” şeklinde verilen kavramın hangi inanca ait olduğundan söz edilmemiştir. Kitabın sonundaki bu sözlük öğrencilerin kavramları kavramasında yardımcı olabilir. Fakat terimlerin din ve inançlara göre bölünmesi kavramları kolay bulunması ve hatırlanmasında yardımcı olacaktır.

Genel olarak değerlendirmek gerekirse kitabın öğrenciler başta olmak üzere herkesin anlayabileceği, sade bir dilde yazılmamış olması ve bazı terimlerin açıklığa kavuşturulmaması bir eksiklik olarak görülmektedir. Bununla birlikte fazlaca uzun cümlelerin kullanılması, bazı

satırlardaki cümle düşüklükleri ve çok kısa anlatılan paragraflar, ders kitabının tekrar güncellenmesi gerektiğini gösteren unsurlardır. Bölüm başlıklarında yer almayan konuların bölümde anlatılması ve konuyla ilgili olmayan ölçme-değerlendirme sorularının verilmesi ders kitabının acelece hazırlanmış olduğunu göstermektedir. Fakat ders kitabında verilen bütün görsellerin konuyla ilgili ve yerinde olduğu düşünülmektedir. Ders kitabında Kazakistan Cumhuriyeti'ndeki din mensuplarının oranı dikkate alınarak İslamiyet ve Hristiyanlık oldukça detaylı ele alınmıştır.

Ders kitabının ana hedefinin laikliği anlatmak, dinler hakkında bilgiler vermek ve İslam'ın özellikle Matrudilik akidesi ve Sufilik yaklaşımı hakkında bilinçlendirmek olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte ders kitabında konulara yaklaşımların bilişsel, duyuşsal ve psikomotor olmak üzere üç alanda eşit oranda dağılım göstermediği, ağırlıklı olarak bilişsel alanın gözetildiği dikkati çeken bir husustur. Fakat belirtmek gerekir ki Kazakistan'da din dersi kitabını yayınlamak, tüm zorlukları göze alarak İslamiyet'i, özellikle Yesevi'yi, Matrudi'yi geleneksel Türk-İslam Kültürü'nü öğrencilere aktarmaya çalışmak büyük bir cesaret ve çaba istemektedir. Bu açıdan yazarların çabalarının takdir edilmesi gerektiği düşünülmektedir.

İlyas Erpay Kazakistan'da ortaöğretimde din eğitimi hakkındaki makalesinde ders kitaplarını olumsuz etkileyen unsurlar olarak şunları belirtmektedir: Ülkenin hukuki boyutunun dinle ilgili politikaları, demografi boyutunun çeşitli olması, halkın hazırbulunuşluk düzeyi, kadronun ve kaynakların yetersizliği. Birçok nedenlerden dolayı Kazakistan'da din eğitimi düzenli bir şekilde okutulamamaktadır. Halkın demografik yapısının çeşitli olması bile din eğitiminde sıkıntılarla karşılaşılmasına yol açabilmektedir. Kazakistan'da din eğitimi henüz bir bilim dalı olarak ele alınmamaktadır. Bu yüzden de örgün ve yaygın eğitimde birçok sorunla karşılaşmaktadır.¹⁸² Vatandaşların dine ihtiyaç duyması fakat okullarda bunun düzenli bir şekilde karşılanmaması önemli bir sorundur. Öğrenciler bu ders kitabından dinler ve onların tarihi hakkında bilgi edinebilmektedir. Fakat dinle ilgili kendi eksikliklerine, din hakkındaki sorularına cevap almada zorlanmaktadırlar.

Kazakistan'daki din dersi kitabının, Türkiye'deki Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (DKAB) ders kitaplarına kıyasla birçok farklılıkları bulunmaktadır. Ülke durumlarının Müslüman nüfus oranı açısından farklılık göstermesi ders kitaplarındaki farklılıklar için de önemli bir unsurdur. Türkiye'deki din dersi kitaplarının Müslümanlara yönelik yazılması buna bir örnektir. Bununla birlikte DKAB ders kitabı dışında seçmeli din derslerin de bulunması Türkiye'nin din eğitimi alanında Kazakistan'dan kat kat ileride olduğunu ispatıdır. Ancak Kazakistan'ın din dersi kitaplarının da zaman içerisinde gelişeceği beklenmektedir.

3.2. Öğretmenler Gözünden Okullarda Din Dersi ve Ders Kitabı

Kazakistan'da okullarda din dersinin verimliliği ve öğrencilerin beklentilerini karşılayabilmesi son derece önemli konulardandır. Devlet okullarında verilen din dersi kitabı, birçok defa aynı yazarlar tarafından güncellenmiştir. Fakat birçok kez güncellenmesine rağmen eleştiriler son bulmamıştır. 2023 yılında "*Sekülerlik ve Din Bilgisinin Esasları*" ders kitabı tekrar güncellenmiştir. Fakat bu ders kitabı henüz okullara dağıtılmamıştır. 2023-2024 eğitim öğretim yılında bahsedilen kitapla din derslerinin yürütülmesi planlanmaktadır.

¹⁸² İlyas Erpay, "Kazakistan Ortaöğretim Kurumlarında Din Eğitimi Olumsuz Yönde Etkileyen Faktörler", Bilimname dergisi, XXXVII, 2019, s.19.

Kazakistan’da okullarda din dersi hakkında yapılan çalışmalar çok nadirdir ve bu araştırmaların tümü okul öğrencilerine ve ebeveynlere yönelik yapılmıştır.

Bu araştırmada, Kazakistan’da din dersinin önemi, verimliliği ve amaçlarına ulaşmada başarılı olup-olmadığı doğrultusunda din dersi öğretmenlerinin düşüncelerini almak üzere ders öğretmenleri ile yüz yüze ve online şeklinde mülakat yapılmıştır. Ders hakkında detaylı bilgiye sahip olanların ve ders kitabında sıkça karşılaşılan problemleri en iyi bilenlerin öğretmenler olacağı düşüncesiyle din dersi hocalarıyla mülakat gerçekleştirilmiştir.

Mülakat için din dersi öğretmenlerini bulmakta birçok problemle karşılaşmıştır. Zira birçok din dersi öğretmeni mülakat sorularını gördükten sonra “ben bu soruları yanıtlamaya zorlanıyorum”, “bu dersin çok da önemi yok o yüzden mülakata katılmayı önemli bulmuyorum” gibi sert cümleler kurup mülakata katılmayı reddetmiştir. Bahsedilen cevapları vermiş olan öğretmenlerin uzmanlık alanı “din eğitimi” olmasa bile yıllardır bu dersin hocası olarak görev yapmaktadırlar. Senelerdir verdiği ders hakkında yanıt veremeyen öğretmenlerden dolayı farklı şehirlerden din dersi hocalarıyla online mülakat yapılmıştır.

Mülakat toplam 22 sorudan oluşmaktadır. Nisan 2023 – Haziran 2023 tarihleri arasında gerçekleştirilen mülakatın ilk 5 sorusu katılımcıların kişisel ve mesleki özelliklerinin (yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, kıdem süresi, mezun olduğu kurum) tespitine yönelik sorulmuştur. Bundan sonraki 5 soru ise ders kitabı ile ilgili öğretmenlerin görüşlerini alma amacını taşımaktadır. Bununla birlikte öğrencilerin derse olan ilgisi ve beklentileri hakkında da 6 soruya yer verilmiştir. Diğer sorular ise ders esnasındaki problemler ve öğretmenlerin önerilerini içermektedir.

Araştırmada toplam olarak 15 öğretmenle mülakat yapılmıştır. 5 öğretmenle online, 10 öğretmenle ise yüz yüze mülakat gerçekleştirilmiştir. Kazakistan’ın batı bölgesinden 10 öğretmen ve güney bölgesinden 5 öğretmen katılmıştır. Genel olarak mülakata katılan tüm öğretmenler yükseköğretim kurumlarında eğitimini sürdürmüştür. Katılımcılardan 8’i 45 yaş üzeri olduğundan dolayı bazı öğretmenler Sovyetler zamanında yüksekokul kurumlarını tamamlamıştır. Fakat o dönemlerde eğitim sistemi bugünkünden farklılık göstermektedir. Kazakistan’da Sovyetler döneminde üniversiteler enstitü adını almaktaydı. Dolayısıyla Sovyetler Birliği döneminde yüksekokul kurumundan mezun öğretmenlerin eğitim düzeyi “lisans” olarak belirtilebilir. Mülakata katılan öğretmenlerin cinsiyet olarak 9’u kadın ve 6’sı erkekten oluşmaktadır. Mülakata katılmış olan din dersi öğretmenlerinin demografik özellikleri aşağıda tablolastırılmıştır. Öğretmenlerin kimlik bilgilerini gizli tutmak adına kodlamalar yapılmıştır. Kodlamalar yapılırken cinsiyet ve yaş esas alınmıştır. Buna göre örneğin katılımcı öğretmen 45 yaşında ve kadın ise ÖK45, erkek ve 33 yaşında ise ÖE33 olarak kodlanmıştır. Araştırmaya katılan öğretmenlerin eğitim bilgileri aşağıdaki gibidir:

Tablo 9. Din Dersi Öğretmenlerinin Eğitim Bilgileri

	Katılımcı kodları	Mezun olduğu kurum	Uzmanlık Alanı	Meslekte Kıdem Yılı
1	ÖK45	Abay Kazak Milli Pedogolojik Enstitüsü (Günümüzde Üniversite)	Tarih	20

2	ÖK53	Aktobe Devlet Enstitüsü (Günümüzde Üniversite)	Tarih	18
3	ÖK54	Halel Dosmuhammedov Atyrau Enstitüsü (Günümüzde Üniversite)	Tarih	20
4	ÖK23	Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak Türk Üniversitesi	İlahiyat	2
5	ÖK43	Halel Dosmuhammedov Atyrau Enstitüsü (Günümüzde Üniversite)	Tarih	20
6	ÖK22	Halel Dosmuhammedov Atyrau Üniversitesi	Tarih (İlahiyat)	1
7	ÖK58	Halel Dosmuhammedov Atyrau Enstitüsü (Günümüzde Üniversite)	Biyoloji	18
8	ÖK47	Mukhtar Auezov Güney Kazakistan Enstitüsü (Günümüzde Üniversite)	Tarih	9
9	ÖK38	Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak Türk Üniversitesi	İlahiyat	10
10	ÖE35	Halel Dosmuhammedov Atyrau Üniversitesi	Tarih (İlahiyat)	8
11	ÖE39	Mukhtar Auezov Güney Kazakistan Üniversitesi	Tarih	5
12	ÖE47	Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak Türk Üniversitesi	İlahiyat	8
13	ÖE35	Halel Dosmuhammedov Atyrau	Hukuk	7

14	ÖE49	Mahambet Ötemisov Batı Kazakistan Enstitüsü (Günümüzde Üniversite)	Tarih	8
15	ÖE34	Halel Dosmuhammedov Atyrau Ensitüsü (Günümüzde Üniversite)	Coğrafya	11

Tabloda görüldüğü üzere mülakata katılan 15 öğretmenin 3'ü İlahiyat, 1'i Biyoloji, 1'i Coğrafya, 1'i Hukuk ve 10'u Tarih öğretmenidir. Araştırmamızın II. bölümünde anlatıldığı üzere Kazakistan'da bazı üniversitelerde Tarih bölümünde okuyan öğrencilere İlahiyat bölümünün temel dersleri verilmekte ve diplomalarında Tarihçi-İlahiyatçı yazılmaktadır. Araştırmamızda ise bahsedilmiş olan bölümden mezun olan 2 öğretmen yer almaktadır. Dolayısıyla katılımcıların çoğunluğunun din dersi öğretmenliğine yönelik eğitim almadıkları görülmektedir.

3.2.1. Din Dersi Öğretmenlerinin Uzmanlık Alanları

Öğretmenlik, yeni bilgilerle güncellenen, güncellenmesi gereken bir meslektir. Ders esnasında öğretmenin uzmanlık alanı ve hocanın bakış açısı öğrencileri olumlu veya olumsuz etkileyebilir. Özellikle din derslerinde, din öğretmenin uzmanlık alanı önemli bir meseledir. Zira dinin anlatılması, dinlere nasıl yaklaşılması gerektiği ve din eğitiminin nasıl verileceği konusu bir uzmanlık meselesidir. Lakin ilk bölümde bahsedilen bazı sorunlardan dolayı Kazakistan'da okullarda din derslerine başka alan uzmanları girmektedir.

Din eğitimi alanında eğitim gördünüz mü?

Mülakata katılan hocalardan sadece 3'ünün İlahiyat alanında eğitimini sürdürdüğü tespit edilmiştir. Diğer kısmı ise Tarih, Hukuk ve Coğrafya gibi alan öğretmenlerinden oluşmaktadır. Yukarıdaki tabloda 2 öğretmen Tarihçi-İlahiyatçı olarak tanıtılmaktadır. Zira Kazakistan'da bazı üniversiteler, Tarih bölümünde eğitimini sürdüren öğrencilere “Dinler Tarihi”, “İslam Dininin Temelleri”, “Din Psikolojisi” ve “Din Felsefesi” gibi ilahiyat bölümüyle ilgili dersler vermektedir. Bahsedilen öğrenciler, üniversiteden mezun olduktan sonra tarihçi olabilmekle birlikte ilahiyatçı olabilmek yetkisine sahiptir. Bunun gibi eğitim gören öğretmenler, uzmanlık alanları ile ilgili soruya şöyle yanıt vermektedir:

“Ben Tarih bölümünde eğitim aldım. Üniversite 2.sınıftayken bize “Dinler Tarihi”, “İslam Teolojisi”, “Hristiyan Teolojisi” ve “Günümüzde Yeni Dini Hareketler” gibi dersler işlenilmiştir. Bize bu derslere bizzat İlahiyat alanındaki uzmanlar girdi. Bu yüzden diplomamızda Tarihçi ve İlahiyatçı diye yazılmaktadır.” (ÖE35)

“Genelde Tarihçilere devlet böyle yetki vermektedir. Yani Tarih bölümünün mezunları din dersine rahatça girebilmekte diye biliyorum. Çünkü biz üniversitedeyken birçok dinle alakalı dersler işledik. Örneğin “Dinler Tarihi”, “Din Psikolojisi”, “Din Felsefesi”, “Yeni Dini Hareketler” ve “Din Sosyolojisi” vb. dersleri aldık. Biz şehrimizin baş imamı ve Erkinbek

Şohay gibi hocalardan ders aldık. Bu sebepten ötürü kendimi din eğitimi almış biliyorum.”
(ÖK22)

Bahsedilen yanıtlara göre birçok tarih mezunu, ilahiyat bölümündeki tüm dersleri almamasına rağmen “ilahiyatçı” olarak tanıtılmaktadır. Kazakistan’da din öğretmenlerinin büyük kısmı tarih alanından olması bununla doğrudan ilgilidir. Çünkü Tarih, Hukuk gibi ders öğretmenleri hem tarih hem din dersine girebilme hakkına sahiptir. Fakat ilahiyat bölümünün mezunları sadece din derslerine girebilmektedir. Dolayısıyla haftada 1 veya 2 defa ayda 4-6 kez derse girerek yeterli ücret alamamaktadır. Bu sebepten ötürü okullarda ilahiyat mezunlarının çalışma oranı çok azdır.

Okullardaki din dersine başka alan uzmanlarının girmesi, 2020 yılında din derslerinin incelemesiyle ilgili anket çalışmasının sonucunda da tespit edilmiştir. Kazak İlahiyatçı Zauze Malkarayeva’nın araştırdığı 1200 öğrenci katılan anket çalışmasında “*Sizin din dersi öğretmeninizin alanı neydi?*” soru verilmiştir. Ankete katılanların %64,7’si Tarih öğretmeni, %23,6’sı İlahiyat mezunu ve diğer kalan kısmı ise biyoloji, coğrafya öğretmeni olarak yanıt vermiştir.¹⁸³ Tarih gibi alanların dinle ilgili olduğu düşünülse bile Biyoloji, Coğrafya gibi alan uzmanlarının din dersinde öğretmenlik yapması çelişkili bir konudur.

Mülakata katılan öğretmenlerin yaş seviyelerine bakıldığında 8 öğretmen 45 yaş üzerinde bulunmaktadır. Kazakistan’da ilk ilahiyat fakültesinin 1991’de açıldığı düşünüldüğünde bu bölüm ülkede yeni sayılmaktadır. Ancak din derslerine yaşlı öğretmenlerin girmesi, bazı sorunlara yol açabilmektedir. Zira Kazakistan bağımsızlıktan önce bilindiği üzere Sovyetler Birliği himayesi altındaydı. Sovyetler döneminde dinsizlik ideolojisi açıkça yaygınlaşmıştır. Dolayısıyla yaşlı öğretmenlerin bu görüşe maruz kaldığı hatta bazılarının hala aynı görüşü kısmen benimsediği gözlemlenmektedir. Mülakat esnasında sözünü ettiğimiz 18 yıldır din öğretmeni olarak çalışan Biyoloji alanındaki ÖK58 katılımcı din dersi hakkındaki görüşlerini şöyle beyan etmektedir:

“Kendim Biyolojiden ders hocasıyım. Kendim dini eğitimini, din hocalarına yönelik yapılan 1 aylık kurslardan öğrendim. 18 yıldır din dersi öğretmeniyim. Bu dersteysen öğrencilere herhangi bir dini nasihat etmeye çalışmıyorum. Din dersinin okulda verilmesi bile bana değişik gelmektedir. Açıkçası dersime ilgi duyan öğrencilerimi çok da göremiyorum.”

“20 yıldır din öğretmeni olarak çalışıyorum. Kendi alanımda ilerliyorum. Zaten dini ayrı okumaktansa Tarih ve Din birbirini tamamlamaktadır diye düşünüyorum. Bugüne kadar öğrencilerimden gelip de bana dersle alakalı merak ettiği dini soru sorduğunu görmedim. Bence bu ders, öğrenciler için pek te faydalı olmuyor gibi geliyor. Laiklik anlatılabilir fakat din hakkında bilgiler öğreten dersin olması öğrencilerimizin kafasını karıştırabilmektedir.”
(ÖK54)

Yukarıdaki cevaplara bakıldığında yaşlı öğretmenlerin bahsedilen dersin önemli olmadığına dair düşünceleri gözlemlenmiştir. Onlara göre din dersi müfredattan kaldırılabilir fark etmemektedir. Sovyetler döneminin ideolojisine maruz kalan öğretmenlerin din dersine girmesi öğrencilerin dine olan ilgisini olumsuz etkileyebilmektedir. Zira öğretmenin dine olan

¹⁸³ Zauze Malkarayeva, Meyram Kikimbayev ve diğerleri, “Қазақстан Республикасындағы Діни және Дінтанулық Білім Берудің Ағымдағы Жағдайы мен Даму Келешегін Талдау” (Kazakistan Cumhuriyeti’nde Mevcut Durumun ve Dini ve Dini Eğitim Gelişiminin Perspektiflerinin Analizi), Astana 2020, s. 14.

olumsuz tavrı öğrencilerin konuya ilgisini, merak edilen konularla ilgili ders hocasına güveni ve müracaatı azaltabilir. Bu durum ise dinle ilgili sorulara yönelik başka kaynak arayışlarına neden olabilir.

Din dersi öğretmenliğini tercih etme nedeniniz nedir?

Bahsedilen soruya öğretmenlerin büyük kısmı din öğretmeni olmayı isteyerek seçmediğini, okulda ek ders olarak aldığını söylemektedir. Uzmanlık alanı başka dallardan olan öğretmenler kendi mesleğiyle ilgili derslere girmektedir. Dolayısıyla din dersini ek iş olarak yapmaktadır:

“Ülkemizde din derslerinin önemi bilinmemektedir. Açıkçası ben bile böyle bir dersin ve din dersi öğretmeni gibi mesleğin olduğunu üniversiteyi bitirdikten sonra öğrendim. Okulda ek ders olarak bana din dersi verildiği zaman öğrencilere ne öğretebilirim diye düşünmüştüm. Bazı şeyleri halen ders esnasında öğrenmekteyim.” (ÖE49)

“Din hocası olmayı tercih ettim diyemem. Okul müdürlüğü tarafından ek ders olarak almam istenildi. Ben de tarih ve dinin bağlantılı olduğunu düşünüyorum. O yüzden de zor bir ders olarak sanmadım.” (ÖK43)

Mülakata katılanlardan 11 yıl din hocası olarak çalışan Coğrafya öğretmeni bahsedilen soruyu şöyle cevaplamaktadır:

“Okuldaki tarih öğretmenin yoğunluğundan dolayı bu dersi bana verdiler. Kendi alanım dışında olduğu için çok merak etmişim. Şu anda her şeyi öğrenmeye çalışıyorum. Fakat dediğim gibi din hocası olmak benim tercihim değildi.” (ÖE34)

Mülakata katılan din öğretmenlerinin büyük kısmı bahsedilen soruya yukarıdaki cevaplara benzer şekilde yanıt vermektedir. Ancak sözünü ettiğimiz soruya İlahiyat mezunlarının cevapları ise şu şekildedir:

“Açıkçası ben din öğretmeni değil de gazeteci olmak istedim. Lise son sınıflarda üniversite sınavlarına hazırlanıyordum. Ama üniversiteyi kazanacağımdan pek emin değildim. Öyle dönemlerde lise son sınıflar arasında din dersinle ilgili yarışma gerçekleşmiştir. Yarışma 9.sınıftaki din dersi kitabını okumak ve ondan sorular soracaktı. Kazanana da ilahiyat bölümüne burs verileceğini duydum. Ve o zaman İlahiyat bölümü hakkında araştırdım ve yarışmaya katıldım. Şans eseri burs kazandım ve kendi bölümümle ilgili eserler okurken kendi mesleğimi sevmeye başladım. Fakat şimdi din hocası olarak isteyerek çalışmaktayım.” (ÖK23)

“İlahiyat bölümünü kendim isteyip seçtim diyemem ama din hocası olmayı kendim istedim. Okullarda öğretmenlik yapmak çocukluğumdan beri hayalimdi. Bu yüzden şimdiki durumumdan memnunum.” (ÖE47)

“İlahiyat bölümünü kazanmam kendi tercihim değildi. Üniversiteden sonra Din İşleri Komitesinde 3 yıldır çalıştım. Sonra da iş yerimde bazı problemlerle karşılaştım. Sonra da kız çocuğu için en iyi meslek öğretmenlik diye düşündüm. Burada çalışalı 10 yıl oldu. Ama burada kalıp devam edeceğimi düşünmüyorum.” (ÖK38)

Bahsi geçen yanıtlara bakıldığında 3 İlahiyat mezunu öğretmenin de bölümlerini isteyerek seçmediği görülmektedir. Günümüzde ülkede İlahiyat bölümü yeni bir alan olduğundan dolayı öğrenci doldurmak için düşük puanla burslar çok verilmektedir. Bu durum,

ülkede İlahiyatçıların sayısının çoğalmasına sebep olmasından ziyade kalite açısından sorunlar yaratmaktadır.

Uzmanlık alanı Tarih olan ve 20 yıldır din dersine giren ÖK43'ün görüşleri aşağıdaki gibidir:

“Benim din dersi hocası olmak gibi herhangi bir amacım olmadı. Okuldayken bu dersi ek ders olarak almam istendiği zaman düşünmeden aldım. Çünkü tarih ve dinin birbiriyle bağlantılı olduğunu düşünüyorum.”

Verilen yanıtlara bakıldığında din öğretmenlerinin büyük kısmının din hocası olmayı düşünmedikleri görülmektedir. Yani başka alan öğretmenleri din dersine okulda görev yaptığı ve dersi verecek uygun kimse bulunmadığı için girmek durumunda kalmıştır. İlahiyat mezunlarına bakıldığında genel olarak kendi bölümlerini isteyerek seçmedikleri dile getirilmiş ve iki kişi din öğretmeni olmayı düşünmemişlerdir. Bu duruma bakarak din öğretmenlerinin ders öğretmenliğini bilinçli ve istekli biçimde tercih etmemeleri önemli bir problem alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Din dersi dışında ek olarak başka dersler veriyor musunuz?

Bu soruya din dersi hocalarının cevapları birbirine benzemektedir. Uzmanlık alanları başka olan öğretmenler zaten kendi alanlarında (Tarih, Coğrafya, Biyoloji ve Hukuk) derslere girmektedir. Uzmanlık alanı Tarih olup 20 yıl din hocası olarak çalışan ÖK54 bu soruyu şöyle cevaplamaktadır:

“Tabi ki. Zaten haftada 1 defa derse girmekteyim. Sadece bu dersle yetinmek bizim için zor. Bu yüzden ister istemez ek olarak başka işlerle uğraşmalıyız. Kendi alanım zaten Tarih olduğu için Tarih derslerine giriyorum. Birçok din dersi öğretmeni din dersini ek ders olarak almaktadır.”

Uzmanlık alanı Coğrafya olan ÖE34 bahsi geçen soruyu şöyle cevaplamıştır:

“Evet, ben kendi alanım dışında öğretmenlik yapmaktayım. 11 yıldır bu derse giriyorum. Din eğitimcilerine özel 1 aylık kurslara ve konferanslara katıldım. Şu anda da bu derste kendimi, bilgimi yeterli hissediyorum. Ama okulda çoğu zaman kendi alanımda çalışıyorum.”

Okullarda din öğretmenlerinin din dersi dışında ek görevler yapması başka alan öğretmenleri için sorun oluşturmayabilir. Ancak İlahiyat mezunlarının okullarda sadece din dersi ile yetinmesi zordur. İlahiyat mezunu olan din öğretmenimiz bahsedilen durumla alakalı kendi görüşlerini şöyle ortaya koymaktadır:

“Aslında ben ilahiyat mezunuyum. Ama şu anda okulda okul etkinliklerini organize etme gibi kendi mesleğimle ilgili olmayan görevleri yapıyorum. Haftada 2 kez din dersine giriyorum. Fakat bazen okuldaki tüm 9.sınıf öğrencilerini toplayarak 1 ders yapıyorum. Böyle durumlarda haftada 1 defa derse girmiş oluyorum. Okullarda İlahiyat mezunlarının sadece tek dersle yetinmesi zordur. Dolayısıyla ister istemez okul müdürlüğü hangi görevi üstlerse onu yapmak zorunda kalacaksın.” (ÖK38)

“Ben bu işe gireli 2 yıl olacak. Aynı zamanda okul müdürünün yanında asistan olarak da çalışıyorum. Bundan önce kendi şehrimdeki Din İşleri Komitesinde ilahiyatçı olarak

çalışmışım. Şu anda burada olmamın nedeni ortaöğretimdeki din dersi hakkında merakımdı. Fakat bundan önce burada din dersi hocası olarak çalışacağımı düşünmüyordum.” (ÖK23)

“Tabi ki, sadece bu dersle yetinmek çok zordur. Bu sebepten dolayı okulda değil başka yerde yarı zamanlı iş yapmaktayım.” (ÖE47)

Kazakistan’da ilahiyat bölümündeki öğrencileri “din dersi öğretmeni” olarak hazırlama düzeyi oldukça geridedir. İlahiyat mezunları, çoğunlukla Din İşleri Komitesinde ekstremimizle mücadelede devlette veya akademik çalışmalarına devam ederek üniversitede görevlerini sürdürmektedir. Ortaöğretimdeki ders saatinin az olması ve ilahiyat mezunlarının öğretmenlik hayatına hazırlık seviyesinin iyi olmadığından dolayı günümüzde din eğitimcilerinin yerini tarihçiler almaktadır. Bunun dışında ilahiyat mezunları arasında bayan öğrencilerin başörtülü olması okullarda işe kabul edilmemelerinin sebebidir. Çünkü Kazakistan devlet okullarında başörtülü bayanların işe kabul edilmesi söz konusu değildir.

Yukarıda bahsedildiği üzere ilahiyat mezunları genel olarak üniversiteden sonra kendi şehirlerindeki Din İşleri Komitesinde görevlerini sürdürmektedir. Bu durum, ilahiyat mezunlarının iş bulması açısından sevindiricidir. Ancak beraberinde ortaöğretimdeki din dersi öğretmenliğini göz ardı etmeyi getirmektedir. Din dersi hocalarına yönelik asıl problem din dersine başka alan öğretmenlerinin girmesidir.

Mülakat yapılan din öğretmenlerinin görüşlerini değerlendirdiğimizde okullarda din dersine ilahiyat mezunlarının az girmesinin nedenleri aşağıdaki gibi sıralanmıştır:

1. **Ders saatinin az olması:** Haftada bir saat din dersi bulunmaktadır. Bu sebepten dolayı öğretmenlerin maaş düzeyi asgari ücretten daha az olabilmektedir. Dolayısıyla okula gelen uzman, mecbur olarak okulun başka görevlerinde yer alma gereksinimini duymaktadır. Bu durum ise öğretmenin derse odaklanmasını zorlaştırabilmekte ve başka işlerle fazla meşgul olarak din dersine olan özenini azaltabilmektedir.
2. **İlahiyat mezunlarının din öğretmeni olmaya hazırlık düzeyinin eksik olması:** Kazakistan’daki ilahiyat bölümü mezunları ya Din İşleri Komitesinde çalışmakta ya da akademik hayata devam etmektedir. Bazıları camilerde, medreselerde eğitimini sürdürmektedir. Fakat ortaöğretimde din dersine ilahiyat mezunlarının girme oranı çok azdır. Bunun nedeni de yüksekokul kurumlarında öğrencileri din eğitimcisi olarak yetiştirmede eksik bulunmasıdır. Üniversitede öğrencilere okul binalarında din dersi öğretmeni olarak çalışmak için herhangi bir ders veya seminer verilmemektedir. İlahiyat mezunlarının bir eğitimci olarak çalışma performansı desteklenmemektedir.
3. **Okullarda dini simgelerin yasak olması:** İlahiyat mezunlarının birçoğunun muhafazakâr olduğu göz önüne alınırsa okullarda böyle görüşlerin ve dini nitelik taşıyanların yasak olması söz konusudur. Örneğin başörtülü bayanların veya sakallı erkeklerin okul binasına girebilmesi imkânsızdır.
4. **Tarih mezunlarının aynı zamanda ilahiyatçı statüsüne sahip olması:** Kazakistan’da Tarih ve Dintanu (İlahiyat) bölümünü aynı anda okutan 7 üniversite bulunmaktadır. Bu üniversitelerden mezun öğrenciler hem Tarih hem Dintanu (İlahiyat) bölümünün mezunu olabilmektedir. Dolayısıyla tarih mezunları okulda hem tarih hem din dersine girebilme hakkını üstlenmektedir.

3.2.2. Din Dersi ve Ders Kitabı

Yukarıdaki bölümde bahsedildiği gibi Kazakistan’da iki ayrı yazar tarafından hazırlanan din dersi kitabı bulunmaktadır. İlk din dersi kitabı Garifolla Yesim hazırladığı, ikinci ders kitabı günümüzde kullanılan Dosay Kenjetay’ın editörlüğü ile yazılan kitaptır. Her iki ders kitabına farklı din mensupları kişiler tarafından eleştiriler yapıldığına temas edilmişti. Bu bağlamda okullarda din dersi öğretmenlerinin ders kitabı hakkında düşünceleri merak edilmiştir. İlk olarak okul müfredatında yer alan 2 ders kitabının farkına dair düşünceleri sorulmuştur.

Garifolla Yesim’in kitabı ile Dosay Kenjetay’ın kitaplarını kıyasladığınızda aralarında ne gibi farklar bulunduğunu söyleyebilirsiniz?

Bahsedilen soruya birçok öğretmen (ÖE49, ÖE39, ÖK23, ÖE47, ÖK45, ÖK58) eski kitabı çok hatırlamadığını, onun hakkında bir şey bilmediğini söylemiştir. Diğer kısmı ise kitabın bazı farklılıklarını dile getirmiştir. Beklenildiği üzere daha ziyade kıdemli öğretmenler kitaplar arasındaki farklara dair görüş beyan etmişlerdir.

Yirmi yıldır bahsetmiş olduğumuz derse giren tarih öğretmeni ÖK54 bu soruyu şöyle cevaplamaktadır:

“Garifolla Yesim’in kitabında laiklik kavramı, günümüzde ders kitabındaki gibi bolca anlatılmamıştır. Ama konu olarak birçok şeyin iki kitapta da aynı olduğunu düşünmekteyim. Zaten öğrenciler iki kitabı da anlamakta zorluk çekmektedir.”

“Dosay Kenjetay’ın kitabında ilk din dersi kitabına nazaran “laiklik” kavramı detaylı anlatılmaktadır. Garifolla Yesim’in ders kitabında bu kadar laiklik kavramına ağırlık vermiyordu. Belki bunun için bu ders kitapları değiştirilmiştir. Bunun dışında çok farklılık olduğunu düşünmüyorum.” (ÖK43)

“Kazakistan’da laiklik çok önemli bir statüye sahiptir. Dosay Kenjetay’ın editörlüğü ile hazırlanan ders kitabı sekülerlik kavramına fazlaca yer verilmiştir. Belki de iki ders kitabının tek farkı bu olabilir. Günümüzde kullanılan kitabın ismi bile direkt “Sekülerlik” diye başlanmaktadır.” (ÖK53)

“İki kitabı da gördük. Bildiğim kadarıyla iki kitabın yazarları da birbiriyle iyi geçinmiyor. Fakat sadece tek farklılığı söyleyebilirim, o da ikinci kitapta yer alan “laiklik” kavramıdır. Bunun dışında herhangi bir farklılık bilmiyorum.” (ÖE49)

Ortaya çıkan tabloya göre 43 yaş üstündeki öğretmenler iki ders kitabının tek farklılığı olarak laikliği söylemektedir. Ancak diğer öğretmenler laiklik kavramıyla birlikte başka farklılıklar da mevcut olduğunu dile getirmektedir. Örneğin tarih bölümüyle birlikte ilahiyatın temel derslerini alan din öğretmeni bahsedilen soruya şöyle cevap vermiştir:

“Bence Garifolla Yesim’in ders kitabı çok güzeldir. Ben köyde öğretmenlik yapmaktayım. Elimde 2 kitap da bulunmaktadır. Farklarına gelirsek eski din dersi kitabı yeni ders kitabına nazaran daha çok kolay gibi geliyor. O yüzden öğrenciler anlamada zorlanmamaktadır. Ama bakıldığında iki kitabın editörü de felsefi bilimlerle alakalı uzmanlık alanları var. Bu yüzden de çoğunlukla ikinci yeni çıkan kitabın bazen dil üslubunun felsefi bir dile yakın olduğunu fark ediyorum. Bunun dışında kavramlar olarak, örneğin Dosay Kenjetay’ın kitabında laiklik, İslam mezhepleri, Matrudilik ve Hoca Ahmet Yesevi vb. hakkında bilgiler çokça ve detaylı şekilde verilmektedir.” (ÖE35)

Garifolla Yesim ve Dosay Kenjetay’ın hazırlamış olan ders kitaplarının farklılıkları hakkında diğer öğretmenler görüşlerini aşağıdaki gibi belirtmektedir:

“İki kitabın farkı zaten görsel olarak hemen belli oluyor. Günümüzde kullanılan Dosay Kenjetay’ın kitabı öğrencilerin ilgisini çekebilecek görseller içermektedir. Fakat bu kitapta konu anlatılmasında fazlaca uzun cümleler kullanılması öğrencinin konuya adapte olmasında olumsuz etki yaratabilmektedir. Garifolla Yesim’in kitabında ise herhangi bir fazladan detay veya zor cümleler kurulmamıştır. Bunun dışında kitap içerik olarak aynı olduğunu düşünmekteyim. Bu iki kitabın yazarının da birbiriyle iyi iletişim içinde olmadığını duydum ama yine de ben iki kitabın birbirinden o kadar farklı olduğunu sanmıyorum.” (ÖE35)

“Garifolla Yesim’in din dersi kitabı hakkında duymuştum. Ancak o kitap hakkında hiç araştırmamıştım. Ben 2018 yılından itibaren bu işte çalışıyorum. Benim dönemimden beri bildiğimiz Dosay Kenjetay’ın ders kitabıdır. Biz okulun onayladığı kitap dışında herhangi bir kitabı okulda okutamayız. Bu yüzden de iki kitap arasındaki farklılıkları söyleyemem.” (ÖE39)

Bahsi geçen sorulara ilahiyat mezunlarının verdiği cevaplar, kendi alanları ile ilgili yeterli araştırma yapıp yapmamaları, alanlarındaki gelişmeleri takip edip etmemeleri açısından önemlidir:

“Ben Garifolla Yesim’in kitabını bilmiyorum. Ben işe başladığımdan beri Dosay Kenjetay’ın kitabı mevcuttur. Dolayısıyla eski ders kitabı hakkında bilmiyorum. O yüzden de farklılıklarını söyleyemem.” (ÖK23)

“Evet, iki ders kitabı arasında farklılıklar mevcuttur. Eğer farklılık olmasaydı kitaplar değişmezdi. Fakat ne gibi farklılıkları var olduğunu şu an söyleyemem. Görünüş olarak iki kitap farklı zaten.” (ÖE47)

“İki ders kitabı arasında farklar illa ki vardır. Örneğin iki yazar da zaten farklı insanlar; farklı görüşleri savunan şahıslar. Garifolla Yesim’i çok da araştırmadım ama Dosay hocamızı biliyorum. Sufilik grupları benimseyen insanlardan diyebilirim. Dolayısıyla kitabının birçok yerinde Sufilik hakkında bilgileri fazlaca vermektedir.” (ÖE38)

Ortaya çıkan tabloya göre iki ders kitabının farkına dair ilahiyat mezunlarından ziyade başka alan öğretmenleri bilgi sahibidir. Öğretmenlerin bahsi geçen kitaplar hakkında bilgi sahibi olması ve araştırması derse olan ilgileri açısından önemlidir. Bunun yanında görev kıdemi, her iki ders kitabını ders bağlamında tanımayı beraberinde getirmektedir.

Mülakat esnasında din öğretmenlerin görüşlerine göre iki kitabın farkları şöyle sıralayabiliriz:

- Dosay Kenjetay editörlüğü ile yazılan kitap dilinin Garifolla Yesim’in ders kitabıyla kıyasen öğrenci seviyesine göre ağır bir dilinin olması,
- Dosay Kenjetay’ın ders kitabında ilk ders kitabından daha çok görsellere yer verilmesi ve kitap tasarımının öğrencilerin dikkatini çekecek şekilde olması,
- Dosay Kenjetay’ın ders kitabında diğer kitaba göre “laiklik” kavramının daha detaylı verilmesi,
- İkinci ders kitabında Sufi gruplara daha çok yer verilmesi,
- Güncel ders kitabında Matrudilik, Hoca Ahmet Yesevi hakkındaki bilgilere daha çok yer verilmesidir.

İki ders kitabına bakıldığında öğretmenlerin dediği özellikleri fark etmek mümkündür. Garifolla Yesim’in ders kitabında ikinci ders kitabıyla nazaran görseller az olması, laikliği

anlatan bölümlere güncel ders kitabındaki gibi sıkça yer verilmemesi söz konusudur. Bununla birlikte içerik olarak iki ders kitabının çok ta farklılık önem arz ettiğini düşünmüyoruz.

İki ders kitabının farklılıklarından söz edildikten sonra din dersi öğretmenlerinin Dosay Kenjetay'ın "*Sekülerlik ve Din Bilgilerinin Esasları*" adlı kitabı hakkındaki görüşleri merak edilmiştir. İlk olarak günümüzde okutulan ders kitabının amacı hakkında "*Dersin hocası olarak din dersi kitabının hangi amaçları içerdiğini söyleyebilirsiniz? Neden?*" sorusu sorulmuştur. Bu soruya birçok öğretmenin verdiği yanıt birbirine benzemektedir:

"Bu kitabın amacı gençlerimizin yanlış yolda olmalarını önlemek ve dini altyapı oluşmasına vesile olmaktır. Günümüzde yeni nesil arasında, gençlerimiz dine yoğun şekilde ilgi duymaktadır. Bu yüzden de onların dini boşluklarını devlet doldurmalıdır. Aksi halde yanlış kaynaklardan yararlanabilmekte ve kendilerine, etrafına zararlı olabilmektedirler." (ÖK45)

"Aslında kitabın amaçlarını içeriklerine bakarak 4 şekilde sıralayabiliriz. İlk olarak bu kitabın amacı laiklik kavramını öğrencilere öğretmek, anlatmaktır. Sonrasında ise dünya dinleri hakkında bilgi vermektir. Üçüncü olarak İslam', Hanefi mezhebi hakkında detaylı bilgi vermek. Son olarak Kazakistan'daki farklı din mensuplarının huzur içinde yaşayabileceğini ve devletin din hakkında sergilediği politikayı anlatmaktır. Yani öğrencilere benimsetmektir." (ÖK23)

"Ders kitabının amacı öğrencilerin yanlış yolda olmalarını önlemek diyebilirim. Kitapta anlatılan bilgilere bakarak "laiklik" kavramını benimsetmek ve dinler hakkında genel bilgi vermektir." (ÖK54)

"Bu din dersi kitabının ilk amaçlarından biri; öğrenciye laiklik kavramını öğretmektir diyebilirim. Çünkü günümüzde ülkede bunun ne kadar önemli olduğunu görmekteyiz. Ülke genelinde yaygın olan başka dinlere hoşgörülü davranmada karşılaşılan zorlukları önlemede yardımcı olmaktadır." (ÖK47)

Kazakistan'da din dersinin müfredata konulması ülkedeki dini durumun karmaşık bir yapıya dönmesinden kaynaklanmaktadır. Din dersi öğretmenleri de bunun farkındadır ve kitabın amacı sorulduğunda birbirine benzer cevap vermişlerdir. Bu öngörülen bir durumdur. Nitekim cevaplara göre din dersi öğretmenleri din dersi kitabının amacı konusunda aynı fikirdedirler. Mülakata katılan 15 öğretmenin bu konu üzerindeki görüşü birbirine benzemektedir. Kazakistan'daki dini durumun gergin olması, bu kitabın eğitim sisteminde olmasının birçok soruna çözüm getireceği beklentisi oluşturmaktadır.

Fakat ders kitaplarının hedeflenen amaçlara ulaşabilmesi öğrencilerin sorularını cevaplayabilmesine, bu doğrultuda ders kitabının içeriğinin ve konuya yaklaşımının, öğrencinin yaş seviyesine uygun olmasına bağlıdır. O nedenle ders kitabının içeriğinde öğrencilerin merak ettikleri konuların yer alması ve 9.sınıf öğrencilerine uygun dilde yazılması gerekmektedir.

Bahsedilen nedenlerden yola çıkarak din dersi öğretmenlerine ders içeriği hakkında sorular sorulmuştur.

Belirttiğiniz amaçları elde etmede ders kitabının içeriğinin yeterli olduğunu düşünüyor musunuz?

Bahsedilen soruya öğretmenlerin çoğunluğu kitabın konuya yaklaşım üslubunda, kavramların kullanılmasında, bazı konuların detaylı anlatılmasında veya dil üslubunda eksiklikler olduğunu öne sürmüşlerdir. Katılımcıların çok az kısmı ders kitabının içerik olarak

yeterli olduğunu söylemektedirler. Olumlu ve olumsuz cevap veren öğretmenler aşağıdaki tabloda belirtilmiştir:

Tablo 10. “Belirttiğiniz amaçları elde etmede ders kitabının içeriğinin yeterli olduğunu düşünüyor musunuz?”

Evet	2 (ÖK23, ÖK47)
Hayır	13(ÖK45, ÖK53, ÖK54,ÖK43, ÖK58, ÖK22, ÖK38, ÖE35, ÖE39,ÖE47, ÖE34 , ÖE47, ÖE35)

Ders kitabının içeriklerinden bahsederken 7 yıldır din öğretmeni olan hukuk bölümü mezunu ÖE35 ve tarih alanından mezun ÖK47 bu kitapta tüm dinlerin eşit düzeyde saatlere bölündüğünü, ülkenin dini durumuna göre konular verildiğini söylemektedir:

“Bence bu kitabın içerik kısmı bilgi olarak çok zengindir. Her konuya yer vermektedir. Dünya dinleri, eski inançlar veya günümüzdeki yeni dini hareketler hakkında konu başlıkları bulunmakta ve onlara göre ünitelere ayrılmaktadır. Bu yüzden de bu kitabın içeriklerinde herhangi bir eksiklik görmüyorum. Fakat bazı konuların iyi düzeyde anlatıldığını düşünmüyorum.” (ÖE35)

“Kitabın içindekiler kısmı çok önemli konularla dolu. Maalesef o konular yeterince anlatılmamıştır. Öğrencilerin kendilerinin alıp okuyabilecekleri bir ders kitabı değil. Öğretmen olmadan kitabı anlamak zor.” (ÖK47)

Ders kitabının içindekiler kısmı hakkında tarih bölümünde ilahiyat derslerini almış olan din öğretmeni şöyle demektedir:

“Ders kitabının içeriği olarak bazı konuların doğru sıralanmadığını düşünmekteyim. Örneğin bir ünite Kazakistan’daki İslam’ı anlattıysa bir sonraki ünite Hristiyanlığı anlatmaktadır. Bundan sonraki ünite ise tekrardan İslamiyet’e yer verilmiştir. Bence İslamiyet anlatırken o konu hakkında bütün konu başlıklarına yer verilmelidir. Bunun dışında tabi kitabın içeriği konulan amaçlar üzerinde ilerlemektedir. Fakat konu anlatmada ve dil üslubunda zaman zaman sıkıntılarla karşılaşmaktayız.” (ÖE35)

Benzer fikri başka öğretmenler de desteklemektedir;

“Bunun hakkında ben çok düşündüm aslında. Acaba öğrencilere bu konuyu nasıl kolay bir şekilde anlatabilirim diye ders esnasında zorlanıyorum. Çünkü bırak öğrenciyi bazı konular bize bile zor geliyor. Kitabın içeriği aslında birçok şeyi kapsamakta ama konuya değinmesinde öğrencinin yaş seviyesi göz ardı edilmiştir.” (ÖE34)

“Din dersi kitap içeriğine gelirsek içeriklerdeki konuların güzel olduğunu söyleyebilirim. İçerik olarak yeterli demek zor. Çünkü ne öğretmenler ne öğrenciler için anlamada kolay konular bulunmaktadır. Nasıl dersem, tam olarak şu bölümde yanlışlıklar var demek bize düşmez. Ama fark edildiği gibi dersle alakalı sorunlarının en önemli nedenlerinden biri bu kitabın içeriği diye düşünüyorum. Yani kitap içerik olarak yeterli olursa herhangi bir problemle karşılaşmazdık.” (ÖE49)

“Ders kitabı içerik olarak yetersiz durumdadır. İslam’ı anlatmada veya Hristiyanlığı anlatmada herhangi bir duyguyu eklemeyen, nasihat etmeden anlatsa bile konuların hala yetersiz olduğu göze batıyor.” (ÖK54)

Mülakata katılan öğretmenlerin tamamına yakını aynı görüşleri sergilemektedirler. Ders kitabının konuları anlatma biçimi ve konulara değinme metodunun değiştirilmesini istemektedir. Onlara göre 9.sınıf öğrencileri için kitabın dili ağırdır ve zor kavramları kapsamaktadır. Bu görüşe katılmayıp ders kitabını yeterli düzeyde hazırlandığını düşünen öğretmenler de bulunmaktadır. Ders kitapları hakkında ilahiyat alanındaki din öğretmenlerinin daha kapsamlı değerlendirme yapacakları öngörülmüş ancak farklı alan öğretmenlerinin görüşlerini daha detaylıca belirttikleri tespit edilmiştir. Kitabın içeriğine dair ilahiyat mezunu öğretmenlerin görüşleri şu şekildedir:

“Kitabın içerik olarak yeterli düzeyde olduğunu düşünmekteyim. Öğrencilere göre bazen zor dil kullansa bile konularda çok önemli başlıklar seçilmiş. Ve bu öğrenciler için önemlidir.” (ÖK23)

“8 yıldır bu kitapla derse giriyorum. Öğrenciler için kitap içeriğinin yeterli olduğunu düşünüyorum.” (ÖE47)

“Ders kitabının içerik olarak yetersiz olduğunu söyleyebilirim. Eğer ders kitabı yeterli düzeyde olsaydı zaten bununla alakalı eleştiriler de olmazdı. Bu yüzden de hangi yerlerinde yetersiz net diyemem ama bahsettiğimiz kitap, öğrencilerin dini altyapısını oluşturmada maalesef aciz kalmaktadır.” (ÖK38)

Öğretmenlerin cevaplarına bakıldığında büyük kısmı kitapta benzer problemleri söylemektedir. Fakat net bir şekilde örnekler vermemişlerdir. Görüşleri detaylandırmak amacıyla öğretmenlere *“Kitapta gereksiz ya da eksik gördüğünüz konular var mı?”* sorusu sorulmuştur. Bu soruya detaylı şekilde örnekler vererek cevap veren öğretmen çok azdır. 18 yıldır din öğretmeni olarak çalışan uzmanlık tarih olan ÖK53 katılımcı ders kitabı hakkında şöyle demektedir:

“Ders kitabına bakıldığında bana bu kitap din dersi kitabı değil de sanki tarih kitabı gibi geliyor. Çünkü içerik olarak tarihi anlatmaktadır. Ders kitabının içindeki eksiklikleri net bir şekilde gösteremem.”

Yukarıda denildiği gibi öğretmenlerin çoğunluk kısmı bu soruya “evet, eksikler var” şeklinde cevap vermesine rağmen kitaptan örnek vermede zorlanmışlardır. İlahiyat mezunu olanların bahsedilen soruya yanıtları şu şekildedir:

“Tam olarak şu kısmı fazla veya eksik diyemem. Ders kitabını okurken zaten o hemen göze çarpar. Kavramların kullanılması veya ağır dil üslubu bir eksiklik olarak bilinmektedir.” (ÖK23)

“Bence birçok konuda eksikler var. Örneğin kaynakların yersiz verilmesi olabilir. Örneğin bazı bölümlerde konu ile ilgili olmayan Kur’an ayetleri gibi şeyler verilmektedir. Veya ölçme değerlendirme sorularındaki soruların bazen konu ile alakasız ödevler yer alması olabilir. Konuların kendi anlatma özünden çıkıp başka konuları kapsamaması bile öğrencilerin adapte olamamasında en belirgin etkenlerdendir.” (ÖE47)

“Konuları anlatmada ölçme-değerlendirme sorularında konu ile ilgili olmayan ödevler yer almaktadır. Örneğin “laiklik” hakkında anlatırken, ölçme-değerlendirme sorularında Abay Kunanbaev’in eserlerini okumak gibi ödevler sıkça gelmektedir. Eğitimde, özellikle formasyon derslerinde nasıl olur bilmiyorum, fakat bana bu üslup yanlış gibi geliyor. Çünkü öğrenci

yeniden bir konuyu anlamada zorlanırken ona başka konu ile ilgili ödev vermek öğrencinin konuyu anlamasını zorlaştırır.” (ÖK38)

İlahiyat mezunu olmayan öğretmenler ders kitabı hakkında şu gibi eksikliklere değinmiştir:

“Kitapta bazen bir konu gereksizce fazla anlatılır. Bazen bir konu ise çok kısa anlatılmaktadır. Kitabın ilk bölümünde laikliği fazlaca yer verilmiş. Ancak laikliği anlatırken kolay cümleler ve kavramlar kullanılmamış. Kitap genel olarak 15-16 yaş grubu için fazla ağırdır.” (ÖE49)

“Ders kitabının eksiklikleri ve artıları da vardır. Eksiklikleri olarak en göze batan nokta kitabın dilinin ağır ve anlaşılmasında zor olmasıdır. Kitabı okuyacak olan öğrenciler olduğunu farz edersek 15 veya 16 yaş çocuğu için fazla akademik bir dil kullanılmıştır. Bununla birlikte bazı paragraflar direkt yabancı dilden çevrildiği halde düzeltilmeden konulmuştur. Dolayısıyla kitapta cümle düşüklükleri mevcuttur. (ÖE35)

Ders kitabındaki kavramların kullanımının yetersiz olduğunu düşünmektedir. Okullarda okutulan bu ders kitabının tekrar başka yazar grubu tarafından yazılmasını isteyen öğretmenler de bulunmaktadır. Uzmanlık alanı hukuk olan 7 yıldır din öğretmeni olarak çalışan ÖE35 şöyle yanıt vermektedir.

“Bence bu kitap tekrardan güncellenmelidir. Şöyle diyeyim, bu kitap dini ve pedagoji alanında eğitim alan uzmanlar tarafından incelenmeli ve ele alınmalıdır. Tabi kitabın başarısız olduğunu düşünmüyorum, fakat öğrencilere konuyu anlatmada yetersiz olduğunu düşünmekteyim.”

“Din dersi kitabının tekrardan özenle hazırlanılmasını isterdim. Dersteyken konuların anlatılmasında, kavramların kullanılmasında hep şaşırıyorum. Konu ile alakalı olmayan Kuran ayetlerinden örnek verilmesi veya yanlış kavramların kullanılması, öğrencilerin kendiliği ile okuyabilecek kitap diye düşünmüyorum. Ben bile zar zor anlıyorum konuları.” (ÖE34)

“Bu ders kitabının problemi olarak söylenile bilinir mi bilmiyorum. Fakat bu kitabın internet sitelerinde olmaması bir eksiklik olarak görüyorum. Diğer kitapların hepsi “Okuluk” sitesinde yer alırken sadece 9.sınıfın din dersi kitabının bulunmaması ve bunun hakkında öğretmenlere yönelik video derslerin olmaması üzücüdür.” (ÖK43)

Yukarıda bahsedilmiş olan “Okuluk” sitesi, Kazakistan’da Milli Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan ve devlet okulları müfredatında bulunan tüm ders kitaplarının pdf versiyonunun yer aldığı internet sitesidir. Fakat okullardaki ders kitaplarının hepsi orada yer alırken sadece din dersinin kitabı eksiktir.

Bahsi geçen ders kitabının eksikleri bulunmadığı hakkında düşünen iki din öğretmeni de bulunmaktadır:

“Ders kitabının herhangi bir eksikliği olduğunu düşünmemekteyim. Bence çok başarılı kitap. Keşke her okulda bu derse fazlaca ilgi gösterilseydi. Görsel olarak da içerik olarak da öğrencinin ilgisi çekebilmektedir.” (ÖK22)

“Dosay Kenjetay’ın editörlüğü ile yazılan bu kitabın herhangi bir eksikler içerdiğini düşünmüyorum. Sadece toplum olarak bu dersin önemini hala bilememekteyiz. Okullarda bu

kitaba gerekli ilgi gösterilmemektedir. Bu nedenle ders hakkında birçok eleştiriler bulunmaktadır. (ÖE39)

2023 tarihinde bu ders kitabının tekrardan güncellendiği ve yayınlandığından yukarıdaki bölümlerde söz edilmiştir. Ancak aynı kitabın tekrar güncellenmesinin derse ne gibi değişiklikler getirebildiği merak edilen bir konudur. Ders kitabı hakkında sorulan sorularda kitaba olumlu olarak yaklaşan ve herhangi eksikliğinin olmadığını söyleyen 2 öğretmen ek olarak sorulan “*Ders kitabının güncellenmesini ister misiniz?*” sorusuna “*Evet*” diye cevap vermektedir. Yani din dersi öğretmenleri genel olarak ders kitabının yenilenmesini istemektedir. Mülakatta öğretmenlerin kitaptaki eksiklikler sorulunca “*tam hatırlamıyorum*”, “*şurada eksiklik var diyemem*” gibi cümleler kurması ders kitabındaki sorunların ortaya net şekilde çıkmasını zorlaştırmıştır. Fakat öğretmenlerin belirttiklerinden hareketle ders kitabı ile sık karşılaşılan sorunlar şöyle sıralanabilir:

- Din dersi kitabının dil üslubunun 9.sınıf öğrencilerine göre ağır olması,
- Kitapta konu anlatmada, paragraflar arasında bir bağlantının olmaması,
- Konu ile ilgili olmayan ölçme değerlendirme sorularının verilmesi,
- Kavramların yanlış veya açıklanmadan kullanılması,
- Herhangi bir konu üzerinde fazlaca durulması,
- Ders kitaplarında cümle düşüklüğünün bulunması,
- Ders kitabının internet sitelerinde bulunmaması.

3.2.3. Din Öğretmelerinin Gözünden Öğrencilerin Din Dersinden Beklentileri

Din ders kitabının içerik kısmının yetersiz olması, öğrencilerin derse olan ilgisinin azalmasına neden olabilmektedir. Ülkedeki öğrencilerin dine olan merakından yola çıkarak öğrencilere dini iyi şekilde anlatmak son derece önemlidir. Bundan önceki bölümlerde anlatıldığı gibi ülkede öğrencilerin, gençlerin dine olan ilgisi yüksek düzeydedir. Gençler, dini kendi ilgileri doğrultusunda öğrenip, dini sorularına cevap bulabilmeye çabalamaktadır. Bu durumda devlet dine ilgi duyan gençlere (vatandaşlarına) dini boşluklarını doğru kaynaklarla doldurabilmede yardımcı olmakla mükelleftir. Kazakların çoğunlukla Müslüman olmasından dolayı son zamanlarda ülkede gençler tarafından İslamiyet’e olan ilginin artış göstermesi nedeniyle öğrencilerin dini sorularını cevaplayabilecek ders kitaplarının ve öğretmenlerin bulunması oldukça önemli konuların başında gelmektedir.

2020 yılında Zauze Malkarayeva’nın yaptığı ortaöğretimde din dersinin önemi hakkındaki anket çalışmasında “*Bu ders size faydalı oldu mu?*” sorusuna “*Hayır*” yanıtını veren öğrencilerin sayısı fazla olmuştur. Ankete katılan öğrencilerin büyük kısmı bu dersin okullarda gereksiz ders olduğunu düşünmektedir. Ankete katılanların neredeyse dörtte biri bu konuyu incelemekten memnuniyetsizliklerini dile getirmiş ve çalışmanın gereksiz olduğu söylemişlerdir. Ortaokulda eğitim ve bilginin aktarımında öğretmenin başrol oynadığı göz önünde bulundurulursa, olumsuz görüşlerin önemli bir kısmı öğretimin kalitesindeki eksikliklerle açıklanabilir.¹⁸⁴

¹⁸⁴ Zauze Malkarayeva, Meyram Kikimbayev ve diğerleri, “Қазақстан Республикасындағы Діни және Дінтанулық Білім Берудің Ағымдағы Жағдайы мен Даму Келешегін Талдау” (Kazakistan Cumhuriyeti’nde Mevcut Durumun ve Dini ve Dini Eğitim Gelişiminin Perspektiflerinin Analizi), Astana 2020, s.25.

Öğrencilerinizin derse ilgi duyduklarını düşünüyor musunuz?

Bahsedilen soruya cevaplar bölgelere göre farklılık göstermiştir. Örneğin Kazakistan'ın batı tarafından katılan 10 öğretmen (ÖK53, ÖK54, ÖE34, ÖE49, OE35, ÖE35, ÖK22, ÖK58, ÖE39, ÖE47) öğrencilerin dine olan ilgisinin yoğun olduğunu söylemiş, güney kısmından katılanlar ise öğrencilerin din hakkında herhangi bir soru sormadığını, dine ilgisinin az olduğunu ifade etmiştir. Buna göre denilebilir ki Kazakistan'ın batı bölgesinde Selefi topluluğun çoğalması, bu bölgedeki gençleri de etkilemektedir. Zira bu topluluğun tesiri ile birçok genç din hakkında araştırmaya, dine ilgi duymaya başlamıştır. Hoca Ahmet Yesevi türbesinin bulunduğu ülkenin güneyinde ise, Yesevilik etkisi dini durumun düzenli olmasında önemli rol oynamaktadır. Halk dini, geleneklerle birlikte yaşayabilmekte ve dini soruları günlük hayatlarına yetecek biçimde cevaplayabilmektedir. Fakat bu durumu, ülkenin güneyinde dini hayat “iyi düzeyde” diye anlamak yanlıştır. Kazakistan'ın güney tarafındaki halkın geleneklerini kuvvetle korumasının, dini aşırıcılığı biraz olsun önleyebildiği düşünülebilir. Ancak günümüzde Kazakistan'ın batı bölgelerinde Selefilik yaygınlaştıysa güney bölgelerinde de Sufi tarikatların çoğaldığını göz ardı etmemek gerekmektedir.

Bahsi geçen hususlardan hareketle soruya dair 20 yıldır din öğretmeni olarak çalışan ÖK43 şöyle düşünmektedir:

“Evet, Kazak öğrenciler olduğu için İslam hakkında çok sorular sorulmaktadır. Kitap bu açıdan yetersiz gelmektedir. Bazen kendim bilmediğim soruları da soruyorlar. Mezhep, akide hakkında sorular çok geliyor. Dersin konusu bu olunca cevaplamaya çalışıyorum. Konu dışı ise soruları cevapsız bırakıyorum.”

Buna benzer yanıtları ÖK58, ÖE35, ÖK54, ÖE49 da şöyle ifade etmiştir:

“Öğrencilerin dine olan ilgisi çok yoğun. Bizim dersimiz genelde cuma oluyor. Öğrenciler camiye gitmek istiyorlar. Benden izin istiyorlar. Tabii ki doğal olarak ben izin vermiyorum. Ama öğrencilerin böyle dini çok merak etmesi bazen sevindirici bazen de üzücü durumlarla karşılaştırır.” (ÖK58)

“Benim öğrencilerim namaz hakkında sorular soruyorlar. Fakat okul şartlarına uyarak onları herhangi bir dine nasihat edemem. Tabi ki bu din hakkında bilgi verilebilir ama İslamiyet hakkında namaz hakkında anlattığım zamanlarda okul yönetimi tarafından uyarılarla karşılaştım. Bu yüzden de bazen İslam hakkındaki soruları cevapsız bırakıyorum.” (ÖE35)

“Nasıl desem, genel olarak bu derse değil de İslam hakkında sorular soruyor, ilgi duyuyorlar. Bu dersi sanki İslam dinini anlatan ders sanıyorlar.” (ÖK54)

“Kazak öğrencilerin dine olan ilgisi yoğun şekildedir. İslam ve diğer dinler hakkında sorular sorar. Bütün sınıf değil her sınıfta dine merak duyan 4-5 öğrenci oluyor. Onlar daha çok derin öğrenmek için sorular sorarlar.” (ÖE49)

Öğrencilerin derse olan ilgisi hakkında Kazakistan'ın güney tarafındaki öğretmenler ise şöyle demektedir:

“Ders bittikten sonra herkes dışarı çıkar. Genelde sorusu olan olmaz. Ve derse katılmak zorunluğu olmadığından dolayı açıkçası öğrencilerin çoğu dersten kaçıyorlar. Öğrencilerimin içinde dine ilgisi olanlar çok azdır diyebilirim.” (ÖE39)

“Ders esnasında anlamadığı bazı şeyleri sorarlar ama dine olan ilgilerinin az olduğunu düşünüyorum. Sınıfımda sadece bir çocuğun dine merak duyduğunu görmekteyim. Ve onun dini doğru anlaması için yardımcı olmaya çalışırım.” (ÖK47)

“Öğrencilerin dersinize dair ilgi duyduğu konular nelerdir?” sorusuna öğretmenler öğrencilerin çoğunlukla hep İslam hakkında sorular sorduğunu söylemektedir. Bazı öğretmenler konu ile ilgili olmadan sorular soranlar öğrencilerle çatışma yaşadıklarını da anlatmaktadır:

“Ben ders esnasında öğrencilerin soru sormasını seviyorum. Fakat bazen konu ile ilgili olmayan soruları da sormaktadır. Örneğin ben Budda dini öğretiyorsam onlar bana bu dinin gereksiz olduğunu İslam dininden anlatmamı istediği zamanlar oldu.” (ÖK43)

“Öğrenciler İslam’ı çok merak etmektedir. Hatta bazıları benim anlattıklarım karşı çıkıyorlar. Geçen bir dersimizde İslam’daki mezhepler hakkında anlatıyordum. Onlar da mezheplerin gereksiz olduğunu, Muhammet Peygamberin döneminde bile mezhepler olmadığını söyledi. Ve benden bunlar hakkında sorular sordu. Ben mezheplerin gerekli veya gereksiz olduğunu onlara öğretme hakkına sahip değilim. Genel olarak din nasılsa onu anlatmada sorumluyum. Bu yüzden de bu gibi tartışmalı konulara gelince hiç kendi fikrimi yansıtmamaya çalışıyorum. (ÖE35)

“Genelde öğrenciler mezhepler hakkında sorular sorarlar. Biliyorsunuz bizim taraflarda Selefilik akımı yaygın olduğundan dolayı öğrenciler de doğal olarak bu konuya merak duymaktadır. Örneğin “Mezhepsiz olursak cennete giremez miyiz?”, “Peygamberimizin döneminde neden mezhep olmadı?” gibi sorular çokça gelmektedir. Ve ben bunları artık cevaplamıyorum bile. Çünkü bazı öğrenciler gerçekten bilmek için sorarlar, bazıları ise beni sınamak amacıyla soruyorlar. Bu çok kötü. Çünkü öğrencilerde öğretmene güven yok” (ÖK22)

Bazı öğretmenler ise öğrencilerin derse hiç ilgi duymadığını dile getirmektedir:

“Benim öğrencilerim bu derse çok da ilgi duymuyorlar. Bunun sebebi olarak dersin puanlama özelliğinin olmadığını söyleyebiliriz. Çünkü derste not almayınca öğrenciler bu derse katılmayı ve ev ödevlerini yapmayı da önemli görmez.” (ÖE47)

“Öğrenciler anlamadığı yerlerden sorular sorar. Ben onlara yardımcı olurum. Başka herhangi bir soru sormuyorlar.” (ÖK23)

3.2.4. Din Dersinin Verimli Olmasına Yönelik Din Öğretmenlerinden Öneriler

Eğitim esnasında özellikle ortaöğretimde derslerde not verilmemesi, herhangi bir ödülün olmaması öğrencinin derse olan ilgisinin azalmasına bir sebeptir. Öğrencilerin derse olan ilgisini artırmada ve derse katılma sıklığını sağlamada puanlama sisteminin gelmesi önemli görünmektedir.

Öğrencilerden gelen sorulara yeterli cevap verebildiğinizi düşünüyor musunuz?

Öğretmenin konuya yaklaşımı, öğrencilerin sorularını yanıtlayabilmesi dersi anlamaya yardımcı olmaktadır. Mülakatta din dersi öğretmenlerin çoğunluk kısmının uzmanlık alanı tarih gibi farklı alanlar olduğundan kendilerine yukarıdaki soru sorulmuştur. Öğretmenlerin birçoğu (ÖE34, ÖE35, ÖE49, ÖK59) bu soruya böyle durumlarla çok sık karşılaştıklarını dile getirmektedir:

“Evet, böyle şeyler her derste olmasa da birçok derste gerçekleşiyor, maalesef. Bir yandan kendimin bir şeyler öğreniyor olduğuma seviniyorum, diğer yandan o anda öğrencilere ne cevap vereceğime şaşırıyorum. Örneğin çok önceden bu derse yeniden girdiğim zamanlardı. İslamiyet konusunu anlatıyordum öğrencilere. O zamanlar Garifolla Yesim’in ders kitabıydı. Bir öğrenci benden Muhammet Peygamberimiz yanında parantez içinde yazılan “(s.a.s)” kelimesinin anlamını sormuştur. Ben de ne olduğunu bilmiyorum o anki gençlikle bunun o ders kitabının basımevinin kısaltılması olduğunu anlattım. Fakat sınıfımda İslam hakkında iyi bilen bir çocuk vardı. O bunun “Allah’ın ona rahmeti ve selamı olsun” diye çevrildiği söylemişti. Ben de çok utandığımdan kıpkırmızı olmuştum.” (ÖK58)

Yukarıda ifadelere göre Biyoloji öğretmenin “s.a.s” kavramının bilmeden derse başlaması ilgi çekici durumlardandır. Zira öğretmenlerin derse girmeden önce dersle ilgili formasyon derslerini almaları zorunludur. Bunun dışında uzmanlık alanı Coğrafya olan din öğretmeni de bu konu hakkında şöyle düşünmektedir:

“Evet, hep olur böyle bir şeyler. Hatta yakın zamanda da olmuştur. İslamiyet’te Hicreti anlatırken bir öğrencim Hicri ve Miladi takviminin farkları hakkında sormuştu. Ben de bunun hakkında bilgim olmadığını söyledim ve bir sonraki derste araştırıp ona cevap verdim. Öğrencilerime “bilmiyorum” demekten utanmıyorum. Bunun sayesinde yeni şeyleri öğrenmekteyim.” (ÖE34)

Bahsedilen durumda 11 yıldır din dersi öğretmeni olan katılımcının Hicri ve Miladi takviminin farkını bilmemesi şaşırtıcıdır. Bu sebeple öğretmenlerin uzmanlık alanı, dersi anlatmasında büyük rol oynamaktadır. Sadece İlahiyat mezunu olmak değil bununla birlikte eğitim ile ilgi formasyon derslerine katılmak da din dersi öğretmenleri için ehemmiyetli işlerdendir. Uzmanlık alanı İlahiyat olup 3 yıldır bu alanda çalışan ÖK23 ise şöyle demektedir:

“Evet, hep oluyor böyle şeyler. Zaten insan her şeyi bilerek doğmaz. O yüzden de o anda ben öğrencilere bunu araştırmalarını ev ödevi olarak veririm.”

Verilen cevaplara göre öğrencilerin derse dair sordukları sorularla bazı öğretmenler karşılaşmaktadır. Yukarıda denildiği gibi bazı öğrenciler İslamiyet’e çok ilgi duymaktadır. Öğretmenlerin ders esnasında bu soruları cevapsız bırakması öğrencilerin başka yerlerden cevap bulmasına sebep olabilir. Dersin amacı başta denildiği gibi öğrencilerin dini altyapısını oluşturmaktır. Öğrenciler dersteiken merak ettiği sorularının cevaplarını doğrudan öğretmenden alabilmelidir. Bu konuda öğretmenlerin uzmanlık ve yeterliklerini geliştiren birçok kursa, konferanslara ihtiyaç duyulmaktadır.

Öğretmenlerin dersi anlatma biçimi ve yöntemi öğrencilerin derse olan ilgisi artabilmektedir. Öğretmenlerden ders esnasında nasıl yöntemler kullandıkları hakkında sorulduğunda öğretmenlerin tamamına yakını anlatım veya soru-cevap dışında herhangi bir metodu kullanmadan ders yaptığını söylemiştir. Örneğin İlahiyat mezunu ÖK38 bahsedilen soruyu şöyle yanıtlamıştır:

“Ben dersimi çoğunlukla öğrencilerle konular üzerinde tartışma halinde yapıyorum. Öğrencileri gruba ayırmak veya geri iletişim gibi başka derslerde yaptığım yöntemleri kullanmıyorum.”

Benzer şekilde ÖK47, ÖE35 de aşağıdaki gibi yanıtlarda bulunmuştur;

“Benim için öğrencinin anlaması önemli. Önce ben yeni konuyu anlatıyorum. Bundan sonra da onlar sorularını soracaklar. Bu şekilde ders işliyorum.” (ÖK47)

“Din dersi için herhangi bir metodun kullanılması hakkında hiç düşünmedim. Bu derste ben önce konuyu öğrencilere anlatırım sonra da onlar sorularını sorar. Bu şekilde ders işliyorum. Belki de bu öğretmenlerin bir yetersizliğidir. Yani din dersi öğretmenlerine yönelik herhangi bir kitap veya yardımcı olacak kaynaklar az, hatta yok diyebilirim.” (ÖE35)

Katılımcılardan coğrafya, hukuk ve tarih alan mezunları olan ÖE34, ÖE35 ve ÖK23 ise birçok metot kullandıklarını ve öğrencilerle eğlenceli ders yapmaya çalıştıklarını söylemişlerdir:

“Öğrencileri gruplara ayırıyorum. Bundan sonra da bir gruba konuyu anlatmasını diğer grubun da soruları yanıtlamasını isterim.” (ÖE34)

“Tüm derste olmasa bile 2 ayda bir öğrencilerin konuları kavrayıp kavramadığını öğrenmek için değerlendirme dersi yapıyorum. Ve derslerde öğrencilerin soruları yanıtlamasını isterim. Doğru cevap verenlere ödül olarak hediye dağıtıyorum.” (ÖE35)

“Her dersimi eğlenceli yapmaya çalışırım. Örneğin ders kitabındaki konular üzerinde tartışmalar yaparız. Ya da sunum hazırlayıp konuyla ilgili oyunlar oynatıyorum.” (ÖK22)

Belirtildiği üzere öğrencilerin dersi anlamasında öğretmenlerin dersi nasıl işlediği çok önemlidir. Din dersi öğretmenlerine yönelik kitapların bulunmaması, internet sitelerinde bu ders hakkında kaynakların az olması doğal olarak ortaya problemler çıkarabilmektedir. Öğretmenlerin ders esnasında farklı metotları kullan(a)maması, konuları anlatmada pedagojik yöntemlere yer vermemesinin altında bu dersin derinden araştırılmaması, öğretmenlerin hazırlanmadaki yetersizlikleri yatmaktadır. Mülakat yanıtlarına göre bazı öğretmenlerin metotları kullanması ve ödüller vermesi öğrencinin derse ilgisini arttırmaktadır. Ayrıca ilahiyat alanındaki öğretmenlerden ziyade başka alan öğretmenlerinin dersi eğlenceli kılmak için çeşitli yöntemler kullanması dikkat çekicidir.

Mülakat esnasında din dersi öğretmenlerinden öğrencilerin bu derslerle ilgili herhangi bir problemle karşılaşp-karşılaşmadığı sorulmuştur. Burada öğretmenlerin cevabı ikiye ayrılmaktadır. Bir kısmı dersle ilgili problem yaşanmadığını söylemiş (ÖK 22, ÖK23, ÖE35, ÖE34), bir kısmı okuldaki öğrencilerin ve ebeveynlerin dindar olmasından dolayı birçok problemle karşılaşıldığını belirtmiştir:

“Ben bu dersin okullarda çok önemli yer aldığını düşünmüyorum. Bu yüzden de bunun hakkında kimse herhangi bir problem yaşamamaktadır.” (ÖK22)

“Ben aslında bu derse dediğim gibi sadece haftada bir kez giriyorum. Ders zamanındayken İslam’dan başka dinler hakkında bilgi verirken bazı öğrencilerin dinlemek istemediğini fark ediyorum. Hatta bir öğrenci bana derste bu derste sadece İslam’ı anlatılması gerektiğini söylemişti. Ben de ülkemizin laiklik politikasını anlatmaya çalışıyorum. (ÖK23)

Birçok din dersi öğretmeni öğrencilerin dine olan ilgisini yoğun olduğunu ve bu yüzden okul yönetimi ile tartışmalara girildiğini söylemektedir. Örneğin tarih mezunu olan ÖE35 şunu demektedir:

“İslam hakkında çok soru soran öğrencilerimle İslamiyet konusu işliyorduk. Ben de sorulara iyi cevap verenleri ödüllendireceğimi söyledim. Ödül olarak da dijital (elektronik) tesbih almıştım. Sorularımı iyi cevaplayan 4 öğrencime ödülleri verdim. Ertesi gün okul müdürlüğü bunu duymuş ve öğrencilerden verdiğim ödülleri geri almamı istedi. Sebep ise benim İslam’ı nasihat etmiş gibi faaliyette bulunmamış. Almazsam da kendilerinin alacağını söyledi. Bu durum beni çok üzdü çünkü öğrenciler benim aldığım hediyelere çok sevinmişti.”

Hukuk alanından mezun din öğretmeni ise sadece derste değil okulda da dini durumlarla ilgili sorunlarla karşılaşıldığını söylemektedir:

“Dindar ebeveynlerin kızlarının okul binalarına başörtülü girmesini istemesiyle çok karşılaşmaktayız. Okul müdürü benim ebeveynlerle konuşmamı ve okulun kurallarına uyulmasını söylememi ister. Bu yüzden de bazı ebeveynlerle tartışma veya çatışma içindeyiz.” (ÖE35)

Okul öğretmenlerin çok az kısmı, öğrencilerin başörtülü okula girebilmesinde yardımcı olduğunu ve müdürden bunun hakkında bizzat izin aldığını söylemektedir:

“Benim bir öğrencim başörtülüydü. Bunun için hep okul müdürlüğü tarafından uyarılmıştır. Bende öğrencimin ailesi ve müdürle konuşarak öğrencinin okula başörtülü girebilmesini sağladım. Ban göre okullarda müdür ve ebeveyn tarafından ortak karar alınabilir. Bunun dışında herhangi bir dini sorunlarla karşılaşmadık.” (ÖE34)

“Öğrencilerin dersten kaçarak Cuma namazına gittiğini duyduk. Öğrencilerin içinde 16 yaşını doldurmamayan öğrenciler olduğunu biliyoruz. Onlar için camiye velisiz girmek yasaktır. Bu yüzden bazı sorunlarla karşılaştık. Ama öğrencilerin bizi dinlemeyip tekrar tekrar yaptığı zamanlar da oldu.” (ÖK38)

Yukarıda bahsedildiği gibi okullarda dinle ilgili birçok problemlerle karşılaşmaktadır. Bu problemlerin başında da öğrencilerin başörtüyle okula girememesi gelmektedir. Mülakata katılan öğretmenlere göre ailesi muhafazakâr olan öğrencilerin derse bakış açısı farklılık göstermektedir. İslamiyet’le ilgili konularda öğretmene birçok soru sormakta, hatta bazı şeylere karşı çıkabilmektedirler. Verilen yanıtlara bakıldığında başka alan öğretmenlerinin sorunları çözmede daha önde olduğu söylenebilir. Örneğin yukarıda coğrafya öğretmenin başörtü konusunda bizzat müdürden izin alması ve soruna çözüm üretmesi olumlu bir durumdur.

Belirtilen problemlerin yanı sıra öğretmenlere derste okul müdürlüğü tarafından herhangi bir kısıtlama yaşayıp-yaşamadıkları sorulmuştur. Birçok öğretmen(ÖK23, ÖK 47, ÖK22, ÖE35, ÖK48) ders zaten din olduğu için ister istemez kısıtlamalar yaşanmakta olduğunu ileri sürmüştür. Buna göre uzmanlık alanı ilahiyat olan ÖK23 ve ÖE47 belli bir dini nasihat etmeyi de bir kısıtlama olarak görmektedir:

“Evet, var. Örneğin herhangi bir dini nasihat etmek yasaktır. Başka dinleri değil de öğrencilerime İslam’ı anlatırken daha çok tedirgin oluyorum.” (ÖK23)

“Din dersinde herhangi bir kısıtlamanın olduğunu düşünmüyorum. Ama yine din olan yerde kurallar vardır. Bazı dinleri anlatırken daha dikkatli olmamız gereklidir. Bunun dışında kısıtlama olduğunu düşünmemekteyim.” (ÖE47)

Öğretmenlerin din ders kitabı dışında hangi kaynaklardan yararlandığı sorulmuştur. Sorunun yanıtları benzer şekilde gelmektedir. Öğretmenlerin çoğu, kaynak olarak KMDİ tarafından onaylanan kitapları kullandığını söylemiştir. Bu kitaplar genelde İslamiyet’le alakalıdır. Yani din dersi öğretmenleri ek kaynaklar olarak İslamiyet’le ilgili materyalleri kullanmaktadır. Uzmanlık alanı ilahiyat olan ÖE 47 şöyle demektedir:

“Evet, bazı derslerde sadece ders kitabının yetersiz olduğunu düşünüyorum. Bu yüzden de KMDİ onaylı kitaplara başvuruyorum. Örneğin “Üzülme”, “Din ve Gelenek”, “İmani Gül” gibi kitapları kullanmaktayım.”

“Evet, KMDİ onaylı kitapları kullanıyorum ve öğrencilerime de bunu öneriyorum. Youtube’den Abdugappar Smanov, Rizbek Battalov gibi vaizleri dinliyorum ve “Din ve Gelenek”, “Kamil Adam” gibi kitapları kullanmaktayım.” (ÖE35)

“Dersteyken KMDİ onaylı kitapları kullanıyoruz. Bunun dışında herhangi bir kitabı kullanmak zaten tehlikelidir. Ainur Abdrasilkızı, Ercan Hacı Malgajioğlu gibi yazarların kitaplarını okuyorum ve yararlanıyorum.” (ÖK38)

Verilen cevaplara bakıldığında öğretmenlerin bazılarının (ÖK 22, ÖK22, ÖE49) vaaz şeklinde İslam’ı nasihat eden kitapları kullandığı görülmektedir. Bunun bir nedeni ülkede ilahiyat alanında akademik araştırma şeklindeki kaynakların az olmasıdır. Bunun dışındaki öğretmenlerin az kısmı herhangi bir kaynağa gereksinim duymadığını, kitabın yeterli olduğunu söylemektedir. Örneğin ilahiyat mezunu ÖK23 şöyle düşünmektedir:

“Bu ders kitabı dışında kaynak kullanmıyorum. Bu kitapta zaten birçok konu işlenmiştir. Ders esnasında başka kaynakları faydalanma ihtiyacı duymuyorum.”

Size göre din dersinin sadece 9. sınıf öğrencilerine verilmesinin nedeni nedir? Farklı seviyelere de din dersi konulmalı mıdır?

Okullarda din dersinin doğru sınıfta müfredata konulması önemlidir. Ülkede din dersinin sadece 9.sınıfta verildiğinden yola çıkarak bazı problemlerle karşılaşıldığı düşünülmektedir. Bu nedenle mülakata katılanlardan bahsi geçen soruya 15 öğretmenden 10’u (13(ÖK45, ÖK53, ÖK54,ÖK43, ÖK58, ÖK22, ÖK38, ÖE35, ÖE39,ÖE47, ÖE34) sadece bu seviye dersin olmasının yetersiz olduğunu söylemektedir. Onlara göre 9.sınıftan önce din hakkında bir dersin olması önemlidir:

“Kesinlikle evet. Bu ders 9. sınıf öğrencileri için yetersiz gelmektedir. Bir de 9. sınıf öğrencileri 14-15 yaşındaki öğrenciler. Demek ki ergenler. Onlara bu dönemde bir şey anlatmak özellikle din hakkında anlatmak zordur. Bu yüzden ergenlik dönemine girmeden dinle ilgili ders bulunmalıdır.” (ÖE35)

“9. sınıftan önceki süreçte okullarda din dersinin verilmesi gerektiği kanaatindeyim. Çünkü din dersi önceden çocuklara öğretilmeli. Okullarda verilmese bile aileden, çevreden bunun hakkında illa duymakta ve görmekteler.” (ÖK22)

Bu görüşe zıt olarak uzmanlık alanı ilahiyat olan ÖE47, tarih alanından ÖK45, ÖK53, ÖK58 ve ÖE49 şöyle demektedir;

“Bence din hakkında dersin bir sınıfta olması yeterli. Öğrencileri daha fazla yormaya gerek yoktur.” (ÖK45)

“Başka sınıflarda din dersinin verilmesine karşıyım. Şimdi bile bu dersi anlamada öğrenciler zorlanıyorlar. Bu yüzden de belki bu kitabı ve dersi yeterli düzeyde vermek en doğrusudur.” (ÖK45)

“Bence din dersinin verilmesi tartışılmalı konulardandır. Fakat dersteki bazı tartışmalı konulardan dolayı 9. sınıf dışında herhangi sınıfta verilmesini desteklemiyorum. Öğrenciler zaten bu derste konuları anlamış biçimde olacak. Bunu başka sınıflarda tekrarlamaya ne gerek var?” (ÖK53)

“Beni biliyorsunuz, din dersinin konulması ve okutulması ilginç geliyor. Çünkü zaten öğrenciler bu dersten iyi düzeyde yararlanıyor diye düşünmüyorum. Dolayısıyla öğrencilerin 9. sınıftan önce bu dersi alması daha erken olabilmektedir.” (ÖE49)

Belirtildiği üzere gibi ülkede din dersine alan uzmanları dışında başka alan öğretmenleri de girmektedir. Onların din dersi ile ilgili eğitim verebilmesi için devlet tarafından 1 aylık kurslar verilmektedir. Bununla birlikte her sene ilahiyat ve tarih uzmanları tarafından seminerler gerçekleştirilmektedir. Belirtilen hususlar doğrultusunda *“din dersi öğretmenlerinin mesleki yeterliklerinin sağlanması için yapılması gerekenlere yönelik tavsiyeleriniz nelerdir?”* sorusunu yönelttiğimiz katılımcılara göre bu alanda mesleki yeterliklerin sağlanması için 1 aylık kurslar yeterli olmaktadır:

“Bence bu ders alanında daha uzmanlaşmayı gerek yok diye düşünüyorum. Çünkü zaten haftada bir kez olan ders ve içerik olarak tarih dersine benzemektedir. İnternette, kitaplardan vb. yerlerden kendi başına araştırarak ders hakkında daha çok bilgi alabilmektesin.” (ÖK43)

Konferansların, seminerlerin hep yapıldığı, devletin din dersi öğretmenlerine bu açıdan yeterli düzeyde yardım ettiği de söylenilmektedir. Verilen cevapların birçoğu buna benzer şekildedir. Verilen cevaplar ışığında öğretmenlerin bu derste kendilerinden emin olduğu veya dersi çok da ciddiye almadıkları ifade edilebilir. Daha önceki bazı cevaplar ışığında belirtilen yeterlilik algısının çelişki oluşturduğunu söylemek mümkündür. Kazakistan’da din dersi öğretmenlerine yönelik yapılan konferans ve seminerlerin içeriğine bakıldığında dersin nasıl işleneceği, nasıl metotların kullanılabileceği hakkında herhangi bir bilgi verilmediği görülür. Bu konferanslar bölgelere göre değişiklik göstermektedir fakat birçok seminerlerde tarihten, dünya tarihinden ve İslam’dan bahsedilmektedir. Burada eğitim hakkında veya ders hakkında herhangi bir bilgi söz konusu değildir. Bazı yarım günlük kurslarda din dersi öğretmenlerine yönelik teknikler, metotlar öğretilmektedir. Mülakata katılan ve uzmanlık alanı tarih ve biyoloji olan ÖK53 ve ÖK58, bu alanda öğretmenlerin yetersiz olduğunu ve öğretmenlere yönelik seminerlerin öğretmenler tarafından gerçekleştirilmesinin ve kitap desteğinin gerektiğini belirtmişlerdir:

“Birçok öğretmenin bu konuda yetersiz olduğunu düşünmekteyim. Bu yüzden bence bu dersin öğretmenleri bir araya gelerek kendi derslerinde karşılaştığı problemleri veya ders hakkında başka da bilgiler verirse çok iyi deneyim olmaktadır.” (ÖK53)

“Ders kitabı hakkında öğretmek için öğretmenlere yönelik kaliteli bir eğitim ve metodolojik kitabın bulunması gerekli diye düşünüyorum. Çünkü bu dersin sadece öğrencilere yönelik kitabı mevcuttur. Bu dersin nasıl işleneceği, hangi metotların kullanılması gerektiği hakkında öğretmen kitabı bulunmamaktadır.” (ÖK58)

Ders öğretmenlerinin alanında uzman olması dersin verimli geçmesinde en önemli etkidir. Son olarak öğretmenlere din dersinin daha verimli olması için tavsiyeleri sorulmuştur. Öğretmenler dersin verimli olmamasının en önemli nedenleri arasında, daha önce de ifade edildiği üzere, ders kitabının yetersiz olmasını, öğrenciler için ders kitabının zor olmasını, derste herhangi bir notun yani puanlamanın olmamasını söylemektedir. Din öğretmenliğine yeni başlayan tarih alanından Ö22 görüşünü şöyle ifade etmektedir:

“Dersin daha verimli olması için belki notlama sistemi getirilmelidir. Çünkü öğrenciler derste zaten not verilmiyor diye derse hazırlanıp gelmiyorlar. Bu dersi ciddiye alamıyorlar.”

Dersin verimli olmasını puanlama sistemi ile ilgili gören öğretmenler eğitimde ödülün önemli olduğunu söylemektedir. Onlara göre puanlara sisteminin bu derse konulması öğrencinin yaş seviyesinden yola çıkarak dersi anlamasında, başarı düzeyinin iyileşmesinde yardımcı olacaktır. Birçok öğretmene 13(ÖK45, ÖK53, ÖK54,ÖK43, ÖK58, ÖK38, ÖE35, ÖE39,ÖE47, ÖE34, ÖE35) göre din dersi 5. sınıftan sonra verilmelidir. Din dersinin daha verimli olması için öğretmenlerin tavsiyeleri şu şekilde sıralanabilir:

- Din dersi 5. sınıftan sonra verilmelidir.
- Derse puanlama sistemi getirilmelidir.
- Ders öğretmenleri bir araya gelerek seminerler, konferansları düzenlenmelidir.
- Ders kitabı güncellenmelidir.
- Elektronik formatta bir ders kitabı geliştirilmelidir. Ders kitabının hazırlanması için nitelikli ilahiyat uzmanları ve "Laikliğin ve Dinin Esasları" konusunda en iyi ve en deneyimli kişiler görevlendirilmelidir. Ders kitabının nesnelliğini sağlamak için öğretmenleri seferber edilmeli ve ilahiyat mezunlarını din görevlileri arasına dahil edilmelidir.

SONUÇ

Kazakistan Cumhuriyeti, halkı Müslüman olan bir ülkedir. 751’de gerçekleşen Talas nehri civarında Abbasiler ve müttefiki olan Karluklar ile Çinliler arasında yapılan muharebenin Çin ordusunun yenilgisiyle sonuçlanması İslam’ın Orta Asya ve içindeki Kazakistan topraklarında yayılmasında büyük bir önem taşımaktadır. Kazak Hanlığı, zamanında İslam’ın hâkim olduğu bir kültür içerisinde yaşamış ve sonra Çinlilerin ve Moğolların topraklarını ele geçirmeleri tehlikesine karşı Çarlık Rusya’sından destek istemişlerdir. Çarlık Rusya’sının desteği ve idaresi, ideolojisiyle beraber gelmiş, bunun neticesi olarak dinsizleştirme ve Ruslaştırma politikası etkisinde kalınmıştır. Sovyetler Birliği’ne dâhil olduğu dönemlerde ülkedeki dini mekânlar ve din dersi veren eğitim-öğretim merkezleri kapatılmıştır. 20 Ocak 1918 yılında Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti dinin insan zihnini uyutan bir uyuşturucu

olduğu gerekçesiyle, din ve devletin ayrılmasına yönelik kararname çıkarmıştır. Sovyet zamanında 70 yıl boyunca ülkede din hakkında kimse özgürce konuşamaz, dini ibadetlerini kimse yapamaz ve dini kitaplar okuyamaz hale gelmiştir. Ancak dini gizlice yaşayan, ibadetleri gizlice yapan insanlar olmuştur.

Kazakistan Cumhuriyeti bağımsızlığına kavuştuktan sonra halkın dine olan ilgisi gün geçtikçe artış göstermiştir. Ülkede yaygın ve örgün din eğitiminde birçok değişim söz konusu olmuştur. Yaygın din eğitiminde her dine ait halka açık dini bilinçlendirme kursları bulunmaktadır. Asırlardır Çarlık Rusya'sının ve sonrasında Sovyetler Birliği himayesi altında olan Kazakistan'da dini öğreten hocaların bulunması mümkün değildi. Bu yüzden devlet, halkın dini boşluğunu doldurma amacıyla yurt dışından dini iyi bilen âlimleri çağırmaya başlamıştır. Bununla birlikte 1992 tarihinde Kazakistan Cumhuriyeti Anayasa'sında "Din İnanç Özgürlüğü" kabul edilmiş ardından dini misyonerlerin ülkeye kolay girebilmesini sağlayan "Dini Hizmetler ve Dini Dernekler Hakkındaki" kanun ilan edilmiştir. Ülke bağımsızlığa kavuştuktan sonra dini bilinç zayıf olduğu dönemlerde yurt dışından gelen misyonerler kendi çıkarları doğrultusunda faydalanmıştır. Yurt dışından gelen hocaların ve misyonerlerin Kazak geleneğine aykırı şekilde dini öğretmesi ülkedeki dini durumun karmaşık haline gelmesine sebep olmuştur. Birkaç yıl sonra bahsedilen kanunda değişiklik yapılarak ülkede misyonerlik yapanların faaliyetlerine kısıtlamalar gelmiştir.

Ülkeden din uzmanlarını yetiştirmek amacıyla 1992 yılında Kazakistan'ın Türkistan şehrindeki Hoca Ahmet Yesevi Kazak-Türk Üniversitesinde ilk ilahiyat bölümü açılmıştır. Günümüzde Kazakistan'ın 6 yükseköğretim kurumunda ilahiyat bölümü bulunmaktadır. Ülkede ilahiyat bölümü "Dintanu" diye isimlendirilmektedir. Kazakistan'daki üniversitelerde Dintanu mesleği dışında Teologiya ve İslamtanu gibi bölümlerin lisans düzeyleri bulunmaktadır. Dintanu (İlahiyat) bölümü dünya dinlerini genel olarak kapsamakta, din tarihi, din psikolojisi gibi dersleri içermektedir. Teologiya bölümü ise belli bir din doğrultusunda o din hakkında daha derin bilgi veren bölümdür. İslamtanu mesleği İslamiyet'i kapsamlı olarak inceleyen bilim dalıdır. Ülkede bahsedilen mesleklerin bazı üniversitelerde yüksek lisans, doktora düzeyleri bulunmamaktadır.

Devlet, öğrencilerin dini altyapısını oluşturma amacıyla 2003 tarihinde okullarda din dersinin müfredata alınmasını kararlaştırmıştır. Kazakistan ortaöğretiminde 2003 yılında alınan karara uyarak 9.sınıflarda ve haftada 2 saat olmak üzere 34 saat "Din Bilgisinin Temelleri" dersi verilmiştir. Bu uygulama daha sonra değiştirilerek 2017 yılında Bilim Bakanlığı, daha önce koymuş olduğu seçmeli ders yerine dokuzuncu sınıf öğrencileri için zorunlu ders olarak "Sekülerizm ve Din Bilgisinin Esasları" dersini müfredata koymuştur. Bu dersin amacı batıl inançları ya da radikal ideolojileri engellemek, öğrencilere dinlerin tarihi süreci ve dünyadaki dini inançlar hakkında genel bilgi vermek olarak belirlenmiştir. Dersin içeriği ise bütün dinleri kapsayacak şekilde, devletin laiklik anlayışına uygun olarak oluşturulmuştur. Ancak bu dersin verilmesi olumlu bir gelişme olarak görülmele birlikte kadro yetersizliği sorununu beraberinde getirmektedir. Kazakistan'da yaklaşık on bin civarında ortaöğretim öğrencisi mevcuttur ve bu rakam din derslerini yeterli düzeyde verebilecek ders öğretmenlerinin bulunmasını zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla din derslerine tarih ya da hukuk öğretmenleri girmektedir.

Kazakistan'da genel olarak din eğitim sistemini olumsuz etkileyen unsurlardan biri yükseköğretim kurumlarındaki aksaklıklardır. Örneğin öğretmenlerin uzmanlık alanlarının başka olmasının en önemli nedenlerinden; Kazakistan'da İlahiyat bölümünün "din eğitimcisi" hazırlamada zayıf olmasıdır. İstatistiki verilere göre ülkede ilahiyat mezunlarının çoğunluğu Din İşleri Komitesi'nde görev almaktadır. Örgün din eğitimine din eğitimcisini hazırlama

düzeyi geridedir. Dolayısıyla okulda İlahiyat mezunlarının çalışmasını sağlamak için ilk olarak üniversitelerde ilahiyat öğrencilerine formasyon dersleri sağlanmalıdır. Okullarda din öğretmenlerinin ek görev alma zorunluluğu kaldırılmalı veya din dersinin saatleri çoğaltılmalıdır. Tarih öğrencilerinin ilahiyatçı statüsüne sahip olmasının önüne geçmek için üniversitelerde ilahiyat bölümünde din eğitimcisinin hazırlanması gelişmelidir.

Din dersi kitabındaki ilk eksikliklerden biri; ortaöğretimde okutulan din dersi kitabına dair yazılı olarak herhangi bir kazanımın belirlenmemiş olmasıdır. Bu yüzden ders kitabının içeriğine bakılarak kazanımlar belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmaya göre Kazakistan ortaöğretim müfredatında yer alan din dersi kitapları ilk olarak öğrenciye “laiklik” kavramını değer olarak kazandırmayı hedeflemektedir. Zira ders kitabında verilen konular hep “laiklik” kavramını öne çıkarmaktadır. Bunun yanı sıra öğrencilere dinler hakkında ve Kazakistan Cumhuriyeti Anayasasındaki dinle ilgili maddelere dair bilgi verme öncelenmektedir. Kazakistan’da halkın çoğunlukla Müslüman olması nedeniyle İslamiyet’in Hanefî mezhebini ve Matruidilik akidesini vurgulamanın da önemli bir amaç olduğu gözlemlenmiştir. Ders kitabının kazanımlarının sıralandığı öğretim programına ihtiyaç duyulmaktadır.

Ders kitabının içeriği incelendiğinde yukarıda bahsedildiği gibi en çok dikkat çeken durum, Kazakistan'daki Hanefî mezhebine ve Maturidi mezhebine dair bilgiler içeren bölümlere geniş bir şekilde yer verilmesidir. Kazakistan’ın tamamında itikat ve amelde bu iki mezhep yaygın olarak taklit edilmektedir. Devlet, din dersleri vasıtasıyla Kazak gençlerine bahsedilen mezhepleri tanıtarak milli ve manevi değerlerini korumalarını temin etmeyi hedeflemektedir.

Ders kitabını incelerken bazı olumlu ve olumsuz hususlar dile getirilmiştir. Ders kitabının anlatım dilinin ağırlığı, birçok konuyu bir paragrafta anlatmaya çalışması ve konuyla ilgili olmayan sorular sorması eksiklik olarak göze çarpmaktadır. Kitabın içeriği incelendiğinde dikkat çeken diğer hususlar, bazı bilgi eksikliklerinin, yanlış bilgilerin mevcut olmasıdır. Ders kitabında aşırı bilgi yüklü içerik eleştirilen diğer bir konu olmuştur. İçerik olarak her dine aynı yaklaşım sergilemesi, herhangi bir dini benimseyen dilinin olmaması kitabın laiklik çerçevesinde oluşturulduğunu göstermektedir. Okullardaki ders kitabı, İslam din dersi değil, mezhepler üstü din öğretimi yapan bir derstir. Mezhepler üstü yaklaşımdan kasıt, yukarıdaki bölümlerinde de ifade edildiği gibi tek bir mezhebi esas almaması ve her mezhebi yansıtabilmesidir.

Ülkedeki din ders kitabına bakıldığında ders kitabının içerik olarak yetersiz olduğu tespit edilmiştir. 2023 tarihinde din dersi kitabı tekrardan güncellenmiştir. Ancak yukarıda sayılan eksikliklere son verildiğini düşünmek güçtür. Zira bugüne kadar birçok kez güncellenmesine rağmen yeterli düzeye gelememiştir. Dolayısıyla ders kitabının belki başka bir yazar ya da yazarlar tarafından yeniden hazırlanması ve öğretmene yönelik el kitabının yazılması gerekmektedir.

Ülkede 2003 tarihinde yayımlanan Garifolla Yesim’in “Din Bilgisinin Temelleri” isimli ders kitabı ile Dosay Kenjetay’ın “Sekülerlik ve Din Bilgisinin Esasları” isimli ders kitabı arasındaki farklılıklar din dersi öğretmenlerine sorulmuştur. Öğretmenlerin bir kısmı iki ders kitabı arasında herhangi bir fark olmadığını, iki kitabın da birbirini tekrarladığı fikrini savunmuş, diğerleri ise farklılıklara ilişkin bazı noktalara değinmiştir. Mülakata katılan bazı öğretmenlerin ilk ders kitabı hakkında çok fazla bilgiye sahip olmaması şaşırtıcıdır. Çünkü okulda din dersi ile ilgili sadece iki kitap bulunmaktadır. Öğretmenlerin gözünden iki ders kitabı

arasındaki farklılıklarla ilgili olarak ikinci ders kitabında farklı görülen şu konular üzerinde çok durulmuştur:

- Laiklik,
- İslamiyet'te Hanefilik, Matrudilik ve Sufilik,
- Kitapta görsellerin daha çok yer alması,
- Kazak aydınlarının din ile ilgili düşüncelerine yer verilmesi.

Mülakat esnasında din hocalarının ilk ders kitabı hakkında çok bilgi sahibi olmamaları sebebiyle mülakatlar günümüzde okutulan ders kitabı üzerinde ilerlemiştir.

Okullardaki din dersi kitabına dair öğretmenlerin görüşleri sorulduğunda birçok öğretmen bahsedilen kitaptan memnun olmadığını dile getirmiştir. Onlara göre “Sekülerlik ve Din Bilgisinin Esasları” ders kitabı içerik açısından bazı konularda yetersiz kalmıştır. Ders kitabının üslubunun 9.sınıf yaş seviyesine göre oldukça zor ve karmaşık olmasından dolayı öğrencilerin konuyu anlamada zorluklarla karşılaşabildiği söylenmektedir. Bununla birlikte bazı konuların üzerinde fazladan durulması, birçok konuyu kapsamaya çalışırken konudan sapılması gibi eksiklikler öğretmenler tarafından vurgulanmıştır. Ders kitabının konu sonlarında yer alan ölçme-değerlendirme soruları arasında konu ile ilgili olmayan soruların olması da kitapta bir eksiklik olarak belirtilmektedir.

Din dersine dair öğretmenlerin değerlendirmesine gelindiğinde, din dersi öğretmenleri, dersin okulda önemli bir rol aldığını düşünmemektedir. Dersin puanlama sistemi olmadığından dolayı öğrencilerin derse olan ilgisi iyi düzeyde değildir. Sadece dine merak duyan öğrenciler dersle ilgili sorular sormaktadır. Diğer öğrencilerin derse katılma düzeyi azdır. Bu durum da Kazakistan'da ki din dersinin etki ve yeterliliği açısından önemli bir sorun olarak görülmektedir.

Bahsi geçen durumun temel nedenleri arasında öğretmenlerin asıl alanlarının başka bölümlerden olması yer almaktadır. Kazakistan'da din eğitiminin gelişmesi için öncelikle öğretmenlerin ilahiyat alanlarından mezun olup din hakkında yetkin seviyede olması, din dersi kitaplarının açık, anlaşılır şekilde yazılması ve öğrencilerin seviyelerinin dikkate alınması gerekmektedir. Ders öğretmenlerinin derse yönelik verimliliklerinin artırılması, dersin amacının anlaşılması ve yol gösterici olunması doğrultusunda öğretmen el kitabı bulunması da şarttır.

Bu çalışmanın verilerinin Kazakistan'da özellikle örgün din eğitimi alanında yapılacak araştırmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca Kazakistan'da okullarda okutulan din dersi kitabında ve dersin öğretim programında Kazakistan Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yapılacak muhtemel değişikliklere kaynaklık edebileceği umulmaktadır. Araştırmanın sonuçlarından elde edilecek verilerin, gençlere ve çocuklara yönelik olarak Kazakistan Müslümanlar Dini İdaresi (KMDİ) tarafından yayınlanan kitapların, beklentileri karşılayacak şekilde hazırlanmasında yön gösterici olması beklenmektedir.

Bu çalışmada ortaya çıkan tabloya göre Kazakistan'da din eğitimi alanında “Kazakistan'da Yaygın Din Eğitimindeki Edebiyatlar”, “Kazakistan'da Yüksek Öğretimde Din Eğitimi” gibi konularda çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Kaynakça

- Abykayev, N. (2003). *The Blessed Dialogue (World and Traditional National Religions Congress)*. Astana: Edelweiss basımı.
- Aibike Serttaş, Dorukan Çelik. (2001). Türk Sinemasında Aile Kurumunun Temsili ve Dönüşümü. *Anasay dergisi Sayı:14*, 17-41.
- Andrey, Ç. (2018). “Экстремизм в Казахстане: Современное Состояние и Вопросы Противодействия” (Kazakistan'da aşırıcılık: mevcut durum ve sorunlar karşı tepki. *Central Asian Bureau for Analytical Reporting dergisi*, 9.
- Auyessova, L. (2010). “Kazakistan'da Sovyet Siyaseti”. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,.
- Badagulova, Z. (2017). *Religion and Religious Institutions and Religious Education in Kazakhstan*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.
- Borbasova, K. (2013). Kazakistan'da Din Eğitimi. *Kazakistan ve Türkiye'de Din-Devlet İlişkisi (Çalıştay)* (s. 558-578). İstanbul: 27-29 Aralık .
- Çavga, Ş. (2019). *Sosyal Bilimlerde Bir Veri Toplama Tekniği Olarak Görüşme*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuki Tezli Yüksek Lisans Programı.
- Erpay, İ. (2019). Kazakistan Ortaöğretim Kurumlarında Din Eğitimi Olumsuz Yönde Etkileyen Faktörler. *Bilimname dergisi*, XXXVII, 19.
- Eser Ültay, Hakan Akyurt, Neslihan Ültay. (2021). Sosyal Bilimlerde Betimsel İçerik Analizi. *İBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 189-201.
- Gömeş, S. Y. (2009). Eski Türk Dininin Temelleri. *Türk Tarihi Araştırmalar Dergisi*, №4, , 107.
- Hizmetli, S. (2011). Kazak Ulusu ve Kazak Tarihi Üzerine: Dünü ve Bugünü. *İstem dergisi*, 17, 33-34.
- Hizmetli, S. (27-29 Aralık 2014). Kazakistan'da Din Eğitim-Öğretimi ve Hizmeti. *Kazakistan ve Türkiye'de Din-Devlet İlişkisi (Çalıştay)* , 609-613.
- Kara, A. (1997). “Kazakistan'da 1986 Almatı Olaylarının İçyüzü ve Etkileri”. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kartabayeva, Y. (2015). Teaching Religious Studies as an Academic Discipline in Higher Education Institutions of Kazakhstan. *Procedia Social and Behavioral Sciences* , 296.
- Koca, B. U. (2006). *Kazakistan'da Yüksek Din Öğretimi*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Korkmaz, H. (2000, 03 24). *Kazakistan Ekonomisine Genel Bakış*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. <https://stat.gov.kz/ru/national/2021/> adresinden alındı
- Kuznitsov, A. (2017). Проблемы Внедрения Религиозного Образования в Школах Казахстана (Kazakistan Okullarında Din Eğitiminin Uygulanmasının Sorunları). *Vestnik dergisi Sayı:4*, 167-178.
- Lazzat Tülbasiyeva çev. Almagül İsina. (2009). Kazakistan'ın Eğitim Sistemi ve Yeni Gelişmeler. *İslam Ülkelerindeki Eğitim Kongresi*, 455-460.

- Mailan, Y. (2011). *Günümüzde Kazakistan'da Aile İlişkilerindeki Bazı Örfi Uygulamaların Fikhi Açından İncelenmesi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Meral Ceylan Çapar. (2022). Durum Çalışması ve Olgubilim Desenlerinin Karşılaştırılması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 295-312.
- Meyramgul İsaeva. (2021). Қазақстанда Діни Бірлестіктерді Талдау ("Kazakistan'da Dini Kurumları İnceleme). *Preprints of the Eurasian Research Institute for Social and Cultural Studies dergisi*, 7-9.
- Nagima Baytenova, Aynur Kurmanaliyeva. (2011). Kazakistan'daki Mevcut Dini Durum. *Kazakistan ve Türkiye'de Din-Devlet İlişkisi (Çalıştay) 27-29 Aralık* (s. 461-476). İstanbul: İFAV.
- Naushabekov, S. (16-17 Nisan 2014). "Религиозные проблемы современного Казахстана" (Modern Kazakistan'ın Dini sorunları),. *Rusya ve Doğu: Geçmişte ve Günümüzde Kültürel Bağlar: IX. Uluslararası Bilimsel Konferans Bildirileri*, (стр. 70). Yekaterinburg: Yekaterinburg Yayın evi.
- Nogaybaeva, E. (2017). *Центральная Азия: Пространство «Шелковый Демократии» Ислам и Государство (Orta Asya: "İpek Demokrasi". İslam ve Devlet)*. Almatı : Friedrich Ebert yayınevi.
- Risbekova, Ç. (2017). "Преподавание Предмета «Светскость и Основы Религиоведения» в Общеобразовательных Школах Города Алматы», (*Almatı'daki Ortaokullarda "Laiklik ve Din Bilgisinin Temelleri" ders kitabının okutulması*). Almatı: "Pedagogik Bilimler Akademisi" Kamu derneği.
- Rogov, İ. (2019). *"Становление и Развитие Современной Казахстанской Государственности" (Oluşum ve Gelişimdeki Modern Kazak Devleti)*. Astana: PGP yayın evi.
- Seidumanova, M. (2018). Введение Религиоведение В Школах Казахстана необходимость или излишество. Общественное мнение" (Kazakistan'da Okullarda Din Eğitiminin Uygulanması: İhtiyaç veya Fazlalık. Toplum fikri. 25 *Soros derneği*, 6.
- Shakimanova, D. (2019). *Vehhabiliğin Kazakistan'a Yansıması*. İstanbul : İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Shamshiyev, O. (2014). Kazakistan'da Örgün ve Yaygın Din Eğitimi. *İslam Dünyasında Din Eğitimi ve Öğretimi* (s. 139-160). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Shapenov, İ. (2017). *Kazakistan'da İlmihal Geleneğinin Gelişimi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi.
- Yegenov, N. (2015). Kazakistan'da Din Hizmetleri ve Dini Kurumlar. *Türkiye Diyanet Vakfı II. Uluslararası Öğrenci Sempozyumu, İslam Dünyasında Din Hizmetleri ve Dini Kurumlar* (s. 35). Ankara: TDV Yayınevi.
- Yrysbayev, Z. (2021). *Kazakistan'da Yaygın İslam Din Eğitimi: Kazakistan'ın Güney Bölgesi Cami Kur'an Kursları ve Yaz Kur'an Kursları Örneği*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi.
- Zaure Malkaraeva. (2020). "Қазақстан Республикасындағы Діни және Дінтанулық Білім Берудің Ағымдағы Жағдайы мен Даму Келешегін Талдау" (Kazakistan Cumhuriyeti'nde Mevcut Durumun ve Dini ve Dini Eğitim Gelişiminin Perspektiflerinin Analizi. *Perspektiva dergisi*, 14-15.

Zikiriya Jandarbek. (2013). Training Problems Of Religious Studies in Independent Kazakhstan. *International Jurnal of Science Culture and Sport dergisi* , 5.

İnternet Kaynakça

- “Azattık” Ulusal bağımsız Radyo Kanalı. (2023, 09 09). *Azattık Bağımsız Medya Kanalı web sitesi*. https://rus.azattyq.org/a/garifolla_esim_dosai_kenz adresinden alındı
- Abykayev, N. (2003). *The Blessed Dialogue (World and Traditional National Religions Congress)*. Astana: Edelweiss basımı.
- Aibike Serttaş, Dorukan Çelik. (2001). Türk Sinemasında Aile Kurumunun Temsili ve Dönüşümü. *Anasay dergisi Sayı:14*, 17-41.
- Andrey, Ç. (2018). “Экстремизм в Казахстане: Современное Состояние и Вопросы Противодействия” (Kazakistan'da aşırıcılık: mevcut durum ve sorunlar karşı tepki. *Central Asian Bureau for Analytical Reporting dergisi*, 9.
- Auyessova, L. (2010). “Kazakistan'da Sovyet Siyaseti”. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,.
- Badagulova, Z. (2017). *Religion and Religious Institutions and Religious Education in Kazakhstan*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.
- Borbasova, K. (2013). Kazakistan'da Din Eğitimi. *Kazakistan ve Türkiye'de Din-Devlet İlişkisi (Çalıştay)* (s. 558-578). İstanbul: 27-29 Aralık .
- Çavga, Ş. (2019). *Sosyal Bilimlerde Bir Veri Toplama Tekniği Olarak Görüşme*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuki Tezli Yüksek Lisans Programı.
- Erpay, İ. (2019). Kazakistan Ortaöğretim Kurumlarında Din Eğitimi Olumsuz Yönde Etkileyen Faktörler. *Bilimname dergisi*, XXXVII, 19.
- Eser Ültay, Hakan Akyurt, Neslihan Ültay. (2021). Sosyal Bilimlerde Betimsel İçerik Analizi. *İBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 189-201.
- Gömeş, S. Y. (2009). Eski Türk Dininin Temelleri. *Türk Tarihi Araştırmalar Dergisi*, №4, , 107.
- Hizmetli, S. (2011). Kazak Ulusu ve Kazak Tarihi Üzerine: Dünü ve Bugünü. *İstem dergisi*, 17, 33-34.
- Hizmetli, S. (27-29 Aralık 2014). Kazakistan'da Din Eğitim-Öğretimi ve Hizmeti. *Kazakistan ve Türkiye'de Din-Devlet İlişkisi (Çalıştay)* , 609-613.
- Kara, A. (1997). “Kazakistan'da 1986 Almatı Olaylarının İçyüzü ve Etkileri”. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kartabayeva, Y. (2015). Teaching Religious Studies as an Academic Discipline in Higher Education Institutions of Kazakhstan. *Procedia Social and Behavioral Sciences* , 296.
- Kazakistan Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı web sitesi*. (2023, 08 11). https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319_ adresinden alındı

- Kazakistan Cumhuriyeti Eğitim Haberleri. (2023, 09 11). *KC Tek Entegre Eğitim Platformu web sitesi*. <https://my.edu.kz/ru/helpful-information> adresinden alındı
- Kazakistan Tarihi Kazak Bilimsel Sitesi. (2023, 09 10). <https://e-history.kz/ru/e-resources/show/13380> adresinden alındı
- Kazakistan'da Azan.kz İslami bilgi ve eğitim web sitesi. (2023, 09 11). <https://azan.kz/maqalat/read/kto-takie-sururityi-madhaliti-i-takfurityi-8661> adresinden alındı
- KC Adalet Bakanlığı web sitesi. (2023, 09 12). https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000319_ adresinden alındı
- KC Adalet Bakanlığı web sitesi. (2023, 03 24). <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000483> adresinden alındı
- KC Adalet Bakanlığı web sitesi. (2023, 02 20). <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000> adresinden alındı
- KC Anayasalar Hakkında Bilgi veren resmi Zakon web sitesi. (2023, 09 12). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30118747 adresinden alındı
- KC Informburo Kamu Yayıncılığı Resmi web sitesi. (2023, 01 19). <https://informburo.kz/stati/chem-opasen-salafizm-dlya-kazahstana-chast-1.html> adresinden alındı
- KC Informburo Kamu Yayıncılığı web sitesi. (2023, 02 20). <https://informburo.kz/stati/posledstviya-tragiceskogo-yanvary-a-grozit-li-kazaxstanu-radikalizaciya> adresinden alındı
- KC Stratejik Planlama ve Reform Ajansı Ulusal İstatistik Büso web sitesi. (2023, 03 24). <https://stat.gov.kz/ru/national/2021/> adresinden alındı
- Koca, B. U. (2006). *Kazakistan'da Yüksek Din Öğretimi*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Korkmaz, H. (2000, 03 24). *Kazakistan Ekonomisine Genel Bakış*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. <https://stat.gov.kz/ru/national/2021/> adresinden alındı
- Kuznitsov, A. (2017). Проблемы Внедрения Религиозного Образования в Школах Казахстана (Kazakistan Okullarında Din Eğitiminin Uygulanmasının Sorunları). *Vestnik dergisi Sayı:4*, 167-178.
- Lazzat Tülbasiyeva çev. Almagül İsina. (2009). Kazakistan'ın Eğitim Sistemi ve Yeni Gelişmeler. *İslam Ülkelerindeki Eğitim Kongresi*, 455-460.
- Mailan, Y. (2011). *Günümüzde Kazakistan'da Aile İlişkilerindeki Bazı Örfi Uygulamaların Fikhi Açıdan İncelenmesi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Masa Medya KC Bağımsız Medya Kurumu web sitesi. (2023, 02 26). <https://masa.media/ru/site/operatsiya-zhusan-pochemu-kazakhstantsy-okazalis-v-sirii#> adresinden alındı
- Meral Ceylan Çapar. (2022). Durum Çalışması ve Olgubilim Desenlerinin Karşılaştırılması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 295-312.

- Meyramgul İsaeva. (2021). Қазақстанда Діни Бірлестіктерді Талдау ("Kazakistan'da Dini Kurumları İnceleme). *Preprints of the Eurasian Research Institute for Social and Cultural Studies dergisi*, 7-9.
- Nagima Baytenova, Aynur Kurmanaliyeva. (2011). Kazakistan'daki Mevcut Dini Durum. *Kazakistan ve Türkiye'de Din-Devlet İlişkisi (Çalıştay) 27-29 Aralık* (s. 461-476). İstanbul: İFAV.
- Naushabekov, S. (16-17 Nisan 2014). "Религиозные проблемы современного Казахстана" (Modern Kazakistan'ın Dini sorunları),. *Rusya ve Doğu: Geçmişte ve Günümüzde Kültürel Bağlar: IX. Uluslararası Bilimsel Konferans Bildirileri*, (стр. 70). Yekaterinburg: Yekaterinburg Yayın evi.
- NG Gazeta Rusya'nın Bağımsız Medya Kurumu web sitesi. (2023, 09 10). <https://ru.sputnik.kz/20200206/kazakhstan-zapret-salafizm-nevozmozhnost-12753298.html> adresinden alındı
- NG Gazete Rusya'nın Bağımsız Medya Kurumu web sitesi. (2023, 03 24). <https://cyberleninka.ru/article/n/iz-intervyu-s-verhovnym-muftiem-kazahstana-absattarom-hadzhi-derbisali/viewer> adresinden alındı
- Nogaybaeva, E. (2017). *Центральная Азия: Пространство «Шелковый Демократии» Ислам и Государство (Orta Asya: "İpek Demokrasi". İslam ve Devlet)*. Almatı : Friedrich Ebert yayınevi.
- Piyatidesyatnik Dini Kurumuna Ait Resmi web site. (09, 09 2023). <https://www.cef.ru/pentacostal/faith> adresinden alındı
- Q Monitor Orta Asya'nın Bağımsız Medya Kurumu. (2023, 09 10). <https://qmonitor.kz/society/3707> adresinden alındı
- Risbekova, Ç. (2017). "Преподавание Предмета «Светскость и Основы Религиоведения» в Общеобразовательных Школах Города Алматы», (*Almatı'daki Ortaokullarda "Laiklik ve Din Bilgisinin Temelleri" ders kitabının okutulması*). Almatı: "Pedagogik Bilimler Akademisi" Kamu derneği.
- Rogov, İ. (2019). "Становление и Развитие Современной Казахстанской Государственности" (*Oluşum ve Gelişimdeki Modern Kazak Devleti*). Astana: PGP yayın evi.
- Seidumanova, M. (2018). Введение Религиоведение В Школах Казахстана необходимость или излишество. Общественное мнение" (Kazakistan'da Okullarda Din Eğitiminin Uygulanması: İhtiyaç veya Fazlalık. Toplum fikri. 25 Soros derneği, 6.
- Shakimanova, D. (2019). *Vehhabiliğin Kazakistan'a Yansıması*. İstanbul : İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Shamshiyev, O. (2014). Kazakistan'da Örgün ve Yaygın Din Eğitimi. *İslam Dünyasında Din Eğitimi ve Öğretimi* (s. 139-160). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Shapenov, İ. (2017). *Kazakistan'da İlmiyal Geleneğinin Gelişimi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi.
- Sputnik Ulusal Haber ve Radyo Kanalı. (2023, 02 17). *Sputnik Ulusal Haber Kanalının web sitesi*. .) <https://sputnik.kz/20220607/qazaqstan-mektepte-patriotizm-kurs-25377959.html> adresinden alındı

- Yegenov, N. (2015). Kazakistan'da Din Hizmetleri ve Dini Kurumlar. *Türkiye Diyanet Vakfı II. Uluslararası Öğrenci Sempozyumu, İslam Dünyasında Din Hizmetleri ve Dini Kurumlar* (s. 35). Ankara: TDV Yayınevi.
- Yrysbayev, Z. (2021). *Kazakistan'da Yaygın İslam Din Eğitimi: Kazakistan'ın Güney Bölgesi Cami Kur'an Kursları ve Yaz Kur'an Kursları Örneği*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi.
- Zaure Malkaraeva. (2020). "Қазақстан Республикасындағы Діни және Дінтанулық Білім Берудің Ағымдағы Жағдайы мен Даму Келешегін Талдау" (Kazakistan Cumhuriyeti'nde Mevcut Durumun ve Dini ve Dini Eğitim Gelişiminin Perspektiflerinin Analizi. *Perspektiva dergisi*, 14-15.
- Zikiriya Jandarbek. (2013). Training Problems Of Religious Studies in Independent Kazakhstan. *International Jurnal of Science Culture and Sport dergisi* , 5.

EK1. Mülakat Soruları:

Yaş:

Cinsiyet:

Eğitim düzeyi:

Mezun olunan kurum:

1. Din eğitimi alanında eğitim gördünüz mü?
2. Din dersi öğretmenliğini tercih etme nedeniniz nedir?
3. Ne kadar süredir din dersi öğretmeni olarak çalışıyorsunuz?
4. Haftada kaç kere derse giriyorsunuz? Din dersi dışında ek olarak başka dersler veriyor musunuz?
5. Okulunuzda sizin dışınızda din dersi hocası var mı?
6. Din dersi ile ilgili ders kitabı dışında kaynaklardan yararlanıyor musunuz? Örnek verebilir misiniz? Bu kaynaklardan yararlanma nedenleriniz nedir?
7. Dersin hocası olarak din dersi kitabının hangi amaçları içerdiğini söyleyebilirsiniz? Neden?
8. Belirttiğiniz amaçları elde etmede ders kitabının içeriğinin yeterli olduğunu düşünüyor musunuz? Neden?
9. Kitapta gereksiz ya da eksik gördüğünüz konular var mı? Varsa nedenleri ile örnek verir misiniz?
10. Garifolla Esim'in kitabı ile Dosay Kenjetay'ın kitaplarını kıyasladığınızda aralarında ne gibi farklar bulunduğunu söyleyebilirsiniz?
11. Öğrencilerinizin derse ilgi duyduklarını düşünüyor musunuz? Neden?
12. Öğrencilerin dersinize dair ilgi duyduğu konular nelerdir? Hangi konularda sorular soruyorlar?
13. Öğrencilerden gelen sorulara yeterli cevap verebildiğinizi düşünüyor musunuz? Hangi sorulara verebildiğinizi hangilerine veremediğinizi düşünüyorsunuz? Neden?
14. Dersinizi işlerken hangi metotları kullanmayı tercih ediyorsunuz? Neden?
15. Ders içerisinde öğrencilerinizle iletişim problemi yaşadığınızı düşünüyor musunuz? Neden? Söz konusu problemlerin çözümü için nasıl bir yol izliyorsunuz? Neden?
16. Öğrencilerinizin aileleriyle dersinize bağlı olarak yaşadığınız problemler oldu mu/oluyor mu? Örnek verebilir misiniz? Söz konusu problemlerin çözümü için nasıl bir yol izliyorsunuz? Neden?
17. Öğrencilerin dersteki başarı düzeyleri nedir? Bu sonucu neye bağlıyorsunuz?
18. Din dersinde kısıtlamalar yaşadığınızı düşünüyor musunuz? Neden?
19. Dersin niteliğine bağlı problemler yaşadığınızı düşünüyor musunuz? Neden?
20. Size göre din dersinin sadece 9.sınıf öğrencilerine verilmesinin nedeni nedir? Farklı seviyelere de din dersi konulmalı mıdır? Neden?
21. Din dersi öğretmenlerinin mesleki yeterliliklerinin sağlanması için yapılması gerekenlere yönelik tavsiyeleriniz nelerdir?
22. Din dersinin daha verimli olabilmesi için yapılması gerekenlere yönelik tavsiyeleriniz nelerdir?